

Ярослав Яцків, академік НАН України,
головний редактор

*Дорогі мої українці і українки!
Дорога моя Україно!*

Стрімко минає спекотне літо, наближаючи нас до відзначення 33-ї річниці Незалежності України. У нумерології число 33 асоціюється з духовним розвитком, з енергією натхнення, надихає на самовираження та творчу ініціативу. Будемо надіятись і працювати для здійснення цього призначення.

Та знову, як це вже неодноразово траплялося в історії, постає ключове запитання «Бути чи не бути?». На цей раз йдеться взагалі про українську націю з притаманними їй спадкоємністю поколінь та автономністю на Богом даній нам території, культурною та світоглядною легітимацією.

Три роки тому ми більшість з нас не очікували, що підступний московський агресор поставить собі за мету знищити все, що носить назву «українське», а не тільки мову, яка була і є основою ідентичності будь-якої особистості та якою «народний дух» за висловом *Йогана Гердера* (Гердер Й.Г. Мова і національна ідентичність. Київ: Смолоскип, 2006. С. 3–9) «передається з покоління в покоління». Знищивши носіїв цієї стародавньої мови та все те, що вони створювали століттями, кремлівська хунта хоче запанувати знову на теренах відновленої нею великої імперії.

Сподіваюсь, що цього разу подібного не відбудеться, оскільки весь цивілізований світ поступово усвідомлює, яку загрозу людству несе московський агресор, безпідставно розпочавши найжорстокішу після Другої світової війни.

Повномасштабна російсько-українська війна триває третій рік. Завдяки героїчному опору українців, насамперед Збройних сил України, та допомозі демократичного світу Україна витримала навалу російського агресора і зберегла національну державність. Проблематика протистояння Росії й України хвилює широке коло спільноти, зокрема науково-освітньої.

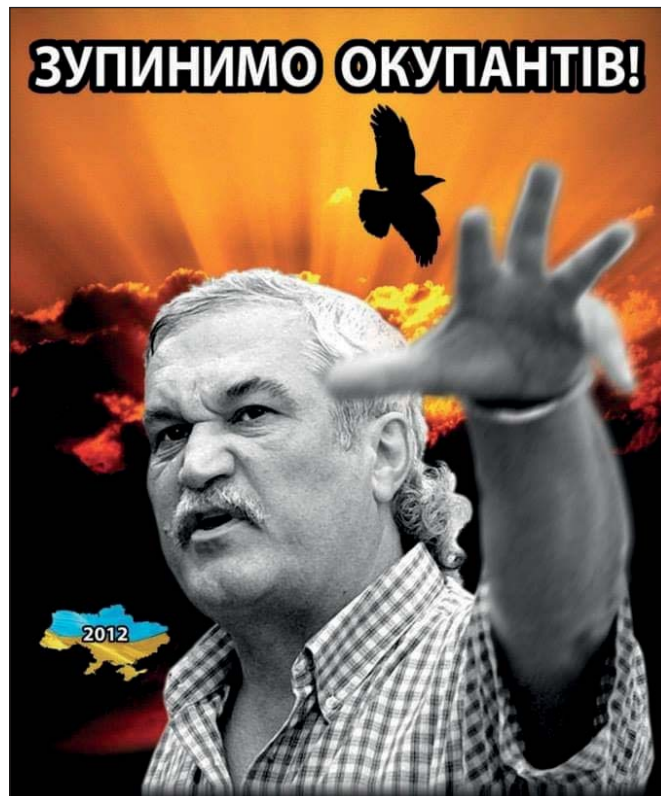
Цій темі присвячені професійні дослідження наших істориків, зокрема див. статтю член-кореспондента НАН України Степана Віднянського «Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: динаміка геополітичних змін» (Вісник НАН України, 2024, № 7, с. 69–76) та знаних науковців і організаторів науки, див. інтерв'ю з академіком НАН України *Михайлом Згуровським* (газета «Світ», 2024, № 25–26). Редакція «Світогляду» отримує багато повідомлень на цю болючу тему. Але ми не маємо змоги, на жаль, всі їх опублікувати. У цьому числі журналу подаємо для обговорення дискусійну статтю фізика-теоретика професора *Валерія Швеця*.

Радію, що Україна не втрачає оптимізму та віри в перемогу. Низько вклоняюся тим, хто захищає нашу державу і на фронті, і в тилу. Не беруся судити, де легше...

І в тилу є свій інтелектуальний фронт. У недавній поїздці я мав приємність спілкуватися з відомим українським письменником *Василем Шклярем*, який, публікуючи свої твори, надихає українців до відсічі підступному ворогу. Вистіймо!

Слава Україні! ■

Ваш *Ярослав Яцків*

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ І ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Степан Віднянський

доктор істор. наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
зав. відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України,
м. Київ

ЧАСТИНА 1. ЯЛТА–1945: НАСЛІДКИ ТА УРОКИ КРИМСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Майже 80 років тому 4–11 лютого 1945 р. у Лівадійському палаці в Ялті, колишній резиденції російських імператорів, відбулася друга зустріч лідерів трьох великих держав – тимчасових союзників по антигітлерівській коаліції – **Йосипа Сталіна, Франкліна Рузвельта** й **Уїнстона Черчілля**. Ялтинська (Кримська) конференція по праву стала символом нового світовлаштування після Другої світової війни, що увійшло в історію під назвою «ялтинсько-потсдамської системи» міжнародних відносин. З нею, зокрема, пов'язують становлення нової наддержави – СРСР, що за роки війни перетворилася, за визначенням популярного американського щотижневика «Book Magazine», у «високоєфективну й надто організовану сучасну державу»¹. І, мабуть, важко не погодитися з твердженням радянської історіографії та окремих сучасних авторів про те, що «Ялта-1945 стала найбільшим зовнішньополітичним успіхом Радянського Союзу, що дозволив закріпити його військові, стратегічні й геополітичні досягнення в період 1939–1945 років»². Дійсно, в Ялті Сталін був не просто хазяїном зустрічі: він був хазяїном становища у відносинах між союзниками, а Рузвельт і Черчілль, за влучним зауваженням українського професора **Гліба Цветкова**, були «прямими нащадками аргонавтів», що, як і стародавні грецькі міфологічні герої, вирушили за «золотим руном» – тільки не в Колхиду, а в Крим»³.

Отже, заново осмислюючи повоєнний світовий устрій «по-ялтинському», слід насамперед констатувати, що на поступливість позиції західних союзників по відношенню до претензій Радянського Союзу владно впливав саме військовий фактор – перемоги Червоної армії на фронтах війни, зокрема те, що радянські війська на початку лютого 1945 р., коли відкрилася конференція, були за 60 км від столиці третього рейху, а англо-американські – ще тільки збиралися форсувати Рейн. «Могутність радянської воєнної машини, — як справедливо наголошував відомий український історик **Михайло Коваль**, — яка ще недавно безнадійно, здавалося б, забуксувала, не викликала вже ніяких сумнівів і змушувала союзників дедалі більше рахуватися з СРСР та його зрослими зовнішньополітичними претензіями»⁴.

Водночас не менш важливим, але малозгадуваним у вітчизняній історіографії є і безперечний факт, що на той час стратегічна військова ініціатива вже остаточно перейшла до рук майбутніх переможців. Японський флот після нищівної поразки біля атолу Мідуей (червень 1942 р.) стояв у портах метрополії і змушений був очікувати своєї долі від американських бомбардувальників. Розгромивши німецько-італійські війська на півночі Африки, союзники висадилися в Італії і дійшли до останніх рубежів оборони німецьких військ — «республіки Сало», в якій переховувався скинутий королем **Віктором Емануїлом II** та маршалом

Прем'єр міністр Великої Британії Уїнстон Черчилль, президент США Ф. Д. Рузвельт та глава уряду СРСР Йосип Сталін прибули зі своїми делегаціями до колишнього царського палацу в Лівадії (поблизу міста Ялта у Криму) й ухвалили далекосяжні рішення про подальше ведення війни й повоєнний уклад міжнародних взаємин. Ялта, 1945 р.

Бадольо колишній всесильний диктатор **Б. Муссоліні**. Після успішної висадки англо-франко-американських військ у Нормандії та на півдні Франції і невеликого контрнаступу німців у районі Арденської ущелини союзники впритул наблизилися до кордонів Рейху. На черзі стояли проблеми врегулювання повоєнної долі Європи, власне Німеччини та жертв її агресії.

У підсумку Ялтинської конференції 13 лютого 1945 року було прийнято спільне комюніке, в якому її учасники зобов'язалися узгоджувати свої військові плани з метою остаточного розгрому спільного ворога, детально спланували терміни і обсяги нових ударів, зокрема щодо гітлерівської Німеччини, з метою завдання їй повної поразки за умов беззастережної капітуляції нацистського режиму і створення гарантій, які назавжди забезпечать світ від агресії з боку Німеччини, але водночас підкреслили, що їхньою метою є не знищення німецького народу, а лише викорінювання нацизму та милітаризму.

Це все, а також те, як здійснювалися рішення Кримської конференції, загальновідомо. Але все ще залишається чимало питань, пов'язаних з Ялтинською конференцією та оцінкою її місця і ролі в повоєнній історії людства.

Наприклад, навіть у посттоталітарну добу чимало російських істориків, у тому числі й на ювілейній науковій конференції, присвяченій 50-річчю Кримської конференції, із запалом вихваляли дипломатичне мистецтво Сталіна та його величезні здобутки, забувши про те, що саме в Ялті у лютому 1945 р. було укладено злочинний тристоронній контракт, який на довгих п'ятдесят років вирішив долю багатьох європейських народів, яких Ф. Рузвельт і У. Черчилль через різні причини віддали на поталу Сталіну і його тоталітарному режиму. За словами відомого американського політолога **Збігнева Бжезінського**, Кримська конференція стала головним геополітичним чинником, який визначив той факт, що частина Європи переходила під політичне домінування Сталіна, а Радянський Союз поширював свій вплив у самому Центрі Європи. Він кваліфікує Ялту-45 як самообман, як своєрідну історичну амнезію і стратегічну міопію, оскільки в той час мало хто уявляв собі, що феномен тоталітаризму не обмежувався нацизмом, а з повним правом міг бути поширений і на комунізм. За цей зумисний самообман Заходу, його домінуючі тогочасні настрої – якнайшвидше досягти перемоги над агресором навіть у союзі з дияволом – народи заплатили дорогу ціну.

¹ Цит. за: Холодная война. 1945—1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. Отв. ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарьян. Москва, 2003. С. 21–22.

² Лозунько С. Ялта-1945: становление супердержавы. 2000. 28.1. 2005. С. 4.

³ Цветков Г. М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр.: Навч. посібник. Київ, 1997. С. 194–195.

⁴ Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ, 1999. С. 315.

Тепер поглянемо, що ж було за лаштунками Кримської конференції. Смертельно хворий Ф. Рузвельт, якому лікарі категорично не радили летіти в таку далечинь, та ще й у щойно звільнений від окупантів Крим, пропонував зібратися десь поближче, принаймні на півночі Африки, куди він міг дістатися кораблем, якому було досить небезпечно заходити у води Чорного моря, начинені радянськими, німецькими, болгарськими та румунськими мінами. Але Сталін, який панічно боявся вилетіти за межі СРСР, категорично наполягав на тому, щоб конференція проходила саме в Криму. А Рузвельту вкрай потрібно було домовитися зі Сталіним про спільні дії проти Японії на Далекому Сході навіть ціною суверенітету країн Центральної та Південно-Східної Європи. Він пустився у цю виснажливу, як згодом стало очевидно, вже останню для нього подорож із однією метою: переконати Сталіна у якнайшвидшому вступі у війну проти Японії на Далекому Сході. Це було йому конче потрібно, аби вберегти від смерті якнайбільше американських солдатів, примусивши росіян воювати сам на сам проти озброєної до зубів квантунської армії.

На цей крок Рузвельта підштовхнули величезні втрати американців під час штурму далеких від метрополій островів. До того ж слід зауважити, що упродовж усієї цієї виснажливої дискусії у Ялті Рузвельт досить погано себе почував. Можливо, саме це було однією з причин його поступливості в задоволенні територіальних вимог Сталіна. Черчілля ж, навпаки, найбільше турбувало вірогідне просування радянських танків углиб Європи. Тому ще в жовтні 1944 р. він спеціально прибув до Москви, щоб виторгувати у Сталіна певний відсоток впливу західних союзників у балканських та дунайських державах. Але про ці попередні домовленості у Ялті забули. За свій вступ у війну на Далекому Сході проти Японії Сталін вимагав дедалі більшої ціни, до того ж тепер усі козири були у нього в руках. Залишивши за спиною вщент зруйновану есесівцями Варшаву, радянські війська готувалися до Вісло-Одерської операції і мали от-от увійти на терени власне Німеччини.

Але найгостріше у Ялті стояло польське та власне й українське питання, оскільки Сталін вимагав визнати західні кордони СРСР, встановлені злочинним радянсько-німецьким пактом про ненапад 23 серпня 1939 р. і договором про дружбу й кордон 28 вересня 1939 р. Цих вимог Сталіна Рузвельт і Черчілля у Ялті задовольнити не наважилися з огляду на непримиренну позицію польського емігрантського уряду, що мав свій осідок у Лондоні. Ласі шматки західноукраїнських та західнобілоруських земель, як і Бессарабію та Прибалтику, Сталін офіційно одержав уже у Потсдамі на останній зустрічі трьох лідерів антигітлерівської коаліції, на якій вже не було президента США Ф. Рузвельта. Після тяжких та напружених переговорів у Криму Рузвельт протримався тільки до весни 1945 року: 12 квітня його серце зупинилося. Але незадовго до смерті у приватній бесіді він встиг зробити невтішний висновок: *«Ми не можемо вести справи зі Сталіним, Він порушив усі до єдиної обіцянки, котрі дав в Ялті»*. **Г. Трумен**, новий господар Білого дому, незабаром прийшов до того ж висновку. На початку 1946 р. він доручив державному секретарю США **Дж. Бірнсу** проводити наступну лінію поведінки в переговорах з Радянським Союзом: *«До тих пір, поки Росія не зустріне жорсткої відсічі у справах і словах,*

*ще одна війна буде назрівати. Єдина мова, яку вони [росіяни] розуміють — «скільки у вас дивізій»? Я не думаю, що ми повинні і надалі гратися в компроміси»*⁵.

Тим часом танки Сталіна зупинили свою ходу по лінії Берлін–Прага–Відень–Белград–Софія, а після капітуляції Японії увійшли ще й у Північну Корею, В'єтнам. Прихопив Сталін також південь Сахаліну та острови Курильської гряди, розширивши межі своєї імперії далеко за кордони імперії **Романових**. Народом країн, окупованих сталінським режимом, було нав'язано маріонеткові тоталітарні режими (нагадаємо, що у Ялті було досягнуто домовленостей про проведення вільних виборів у Східній Європі, які теж були порушені Сталіним), які протрималися на багнетах радянської армії аж до кінця 1980-х – початку 1990-х років. Насаджені радянським режимом політичні, економічні, соціальні та культурні схеми підірвали демократичні інститути політичної влади, не дали відродитися національним економікам, знищили соціальну структуру суспільства, завдали невідшкодних збитків національним культурам уярмлених народів. Ненаситність кремлівського диктатора за злочинної поступливості в Ялті Рузвельта й Черчілля поставила світ перед загрозою виникнення третьої світової війни.

Не спромоглися лідери США і Великої Британії зашкодити сталінському режимові депортувати цілі народи Північного Кавказу та Криму до ГУЛАГу або в середньо-азіатські пустелі. Всього за роки Другої світової війни та в перші повоєнні роки по території СРСР було депортовано сотні тисяч чеченців, карачаєвців, балкарців, калмиків, кримських татар.

Особливо жорстоко познувався тоталітарний режим над кримсько-татарським народом, виславши всіх від старих до немовлят, у тому числі й учасників Другої світової, що мали необережність повернутися до рідних домівок. Загальна кількість депортованих кримських татар склала 238,5 тис. При цьому за перші півтора року 110 тисяч із них загинули. До 1987 р. радянський режим не визнавав існування кримсько-татарського народу. Таку розправу вчинили за наказом Сталіна радянські спецслужби над народами, чії представники, потрапивши до німецького полону, наважилися служити в національних легіонах вермахту, плакаючи ілюзії при допомозі німецької зброї скинути ненависний тоталітарний режим. З особливою жорстокістю каральні загони НКВС та КДБ розправлялися з національно-визвольними рухами Литви, Латвії, Естонії та України в особі ОУН–УПА, що склали зброю лише після смерті диктатора.

Не пройшло й шести років після Ялти-45, як виникла перша Берлінська криза, а слідом за нею у червні 1953 р. радянські танки чавили на вулицях Берліна тих, хто не встиг втекти на захід. Потім були Будапешт (1956), Прага (1968), Польща (1970) як уособлення брежнєвської концепції *«соціалістичного інтернаціонального»* та колективної відповідальності країн соціалістичного табору за долю соціалізму в кожній окремо взятій країні, т. зв. *«доктрина Брежнєва»*. Тільки чомусь західні політологи із самого початку дали їй свою, більш влучну назву — *«доктрина обмеженого суверенітету»*. І щоразу проти дисидентів-бунтівників, тобто цілих народів, невсипучий Кремль посилав *«танки-визволителі»* як

⁵ Цит. за: Холодная война. 1945–1963 гг. С. 76.

⁶ Див.: Дзеркало тижня. 2005. 15 січня.

Лідери «Великої трійки» за столом переговорів на Ялтинській конференції. 1945 р.

найефективніший аргумент радянської демократії. Так було в місяці «угорської осені», «празької весни», «польського літа» або «афганської зими». Подальше втручання СРСР у близькосхідні кризи на боці арабських терористів і навіть на Кубу (Карибська криза 1962) і в Нікарагуа (1979), надмірна агресивність тоталітарного режиму СРСР зрештою підірвали сили могутнього, як здавалося, ВПК Радянського Союзу, що виявився неспроможним змагатися з потужним промисловим потенціалом США та країн-членів НАТО, початок якому саме на Кримській конференції поклав кремлівський диктатор.

Нарешті, коли за ери *Михайла Горбачова* танк перестав бути мірилом солідарності народів спочатку «*братньої соціалістичної єдності*», а трохи згодом і самого СРСР, то головним винуватцем розпаду гігантської імперії російські шовіністи виставили того ж таки Горбачова.

У 2005 р. в Україні планувалось відзначити на державному рівні 60-річчя Кримської конференції глав держав антигітлерівської коаліції. Навіть був створений організаційний комітет на чолі з тодішнім головою Ради міністрів Автономної республіки Крим *С. Куніциним*.

Лівадійський палац у Ялті, де проходила конференція лідерів «Великої трійки» в 1945 р.

Його заступник проф. **В. Казарін**, закликаючи до широкого святкування, зокрема наголошував, що «Україна втрачає міжнародний престиж, забуваючи про свою роль у світовій історії». А відомий російський архітектор **З. Церетелі**, на жаль, невідомо з чієї ініціативи, можливо, не без участі з боку відомих українофобів **Ю. Лужкова** та **К. Затуліна**, створив пам'ятник «Великій трійці» в особі У. Черчілля, Ф. Рузвельта та Й. Сталіна і подарував його Криму. Але в 2005 р. відкриття цього 10-ти тонного «шедевра» Церетелі не відбулося через неоднозначне ставлення до нього і населення Криму, і громадськості України загалом.

В українському суспільстві розгорнулися гострі дискусії щодо цього. Так, якщо кримські комуністи активно любіювали встановлення і відкриття пам'ятника (планувалося на 9 травня 1945 р.), то кримські татари виступали категорично проти, вважаючи це «кошунством». І лише після окупації Криму Росією, в Ялті з нагоди 70-річниці Кримської конференції 5 лютого 2015 р. окупаційною владою був відкритий монумент лідерам «Великої трійки», урочисту церемонію якого очолив Голова Державної Думи РФ і Російського історичного товариства **С. Нарішкін**. «*Сталін уособлює для українців, кримських татар і багатьох інших народів злочинний терористичний режим, що знищив мільйони людей*», – зреагували на встановлення цього монументу в Меджлісі кримсько-татарського народу. Додаймо, що і Рузвельт та Черчілль в Ялті пішли на значні поступки Сталіну, зрадивши, по суті, народи Центрально-Східної Європи, які на десятиліття потрапили під владу Кремля. Тому і в країнах цього регіону теж негативно поставилися до цієї події¹.

Ялтинська конференція відіграла непересічну, а водночас і досить неоднозначну роль у подальшій світовій ході. Звичайно, не можна заперечувати той факт, що зустріч в Ялті передувала конференції в Сан-Франциско, де Україна виступила як одна із 50 держав-засновниць ООН, покликана захищати мир у всьому світі. Проте визнання України як суб'єкта міжнародного права зовсім не означало її визнання як незалежної, суверенної, соборної держави з непохитним правом власноруч вирішувати свою долю. Це була ще одна поступка Сталіну, який прагнув мати ще один зайвий голос в ООН. Іще довгих 46 років вона була приречена на безправне існування у складі радянської імперії. Подібний статус поширився і на ряд Центральних та Південно-Східних європейських країн, яким було силою нав'язано перебування у складі Ради економічної взаємодопомоги та мілітарного блоку «Організація Варшавського Договору», що власне призвело до розколу спочатку Європи, а згодом і всього світу на два протидіючі табори – тоталітаризму і демократії. Реальним проявом цього протистояння стала «холодна війна» як одна з прямих спадщин Кримської конференції. І хоча 1991 р. після розпаду СРСР і т. зв. соціалістичного табору більшість політичних лідерів визнали, що «холодна війна» нарешті закінчилася, її численні рецидиви засвідчують, що, вірогідніше, ці декларації були передчасними.

Рузвельтівська ідея «чотирьох поліцаїв» (США, Англія, СРСР, Китай) в особі Ради Безпеки ООН щодо регулювання міждержавних стосунків і запобігання виникненню збройних конфліктів не витримала випробування часом. Одним із підтверджень цього стало одностороннє втручання США та їхніх окремих союзників у близькосхідні кризи, зокрема

в Іраку. Антисаддамівська кампанія США в коаліції із 45-ма іншими країнами зрештою завершилася розпадом коаліції в умовах тотального спротиву з боку різноманітних військових угруповань представників іракського соціуму та все більшого обурення світової громадськості.

У зв'язку з цим варто нагадати, що і в 1985, і в 1995 р. вищі посадові особи держав (відповідно СРСР та незалежної України) не приїжджали до Ялти, не відправляли вітальні послання. А кого і з чим вітати? Невже Україну, яка в наслідку ялтинських рішень стала складовою частиною розділеної Європи і це її біда, а не щастя, а якщо йдеться про об'єднання українських земель, то для цього у нас є День Соборності 22 січня 1918 р. Варто також пам'ятати, що незалежність для України в 1991 р. стала наслідком саме радикального перегляду ялтинського устрою повоєнної Європи. У 2005 р. у світлі подій Помаранчевої революції святкування на державному рівні ювілею ялтинської конференції не відбулося. Як потім і в подальшому: Росія, анексувавши Крим у 2014 р., фактично розірвала систему домовленостей країн-переможниць щодо розподілу сфер впливу у світі за результатами Другої світової війни. А ось щодо історіософського осмислення Другої світової та Великої Вітчизняної воєн як феномена, рубіжної події в історії світу й України, а також їх наслідків, зокрема повоєнного світовлаштування «по-ялтинськи», то це слід визначити як важливе завдання насамперед для дослідників.

Доволі часто можна почути, що історія дає лише один урок, який полягає в тому, що вона ніколи й нікого не вчить. Мабуть, так відбувається через те, що людство, як учень-двієчник, не бажає постійно повторювати уроки історії. Звичайно, вони найчастіше бувають занадто болючими, але вчитись на помилках і особливо на позитивних прикладах з минулого необхідно.

Отже, Кримська (Ялтинська) конференція, як наголошував Черчілль у своїх мемуарах «Друга світова війна», мала дати відповіді на надзвичайно складні питання, а саме: відкритим було питання про форми співробітництва у післявоєнній Європі; лишалась проблема ставлення до фактично переможеної Німеччини; слід було вирішити, які засоби запропонує Велика трійка для забезпечення майбутнього миру та відповідного глобального управління. Близька перемога спонукала до прийняття виважених стратегічних рішень.

Звичайно, Черчілль, Сталін та Рузвельт мали власне уявлення щодо всіх цих питань. Американський президент намагався налаштувати партнерів до конструктивних домовленостей з неврегульованих питань. Цікаво, що Сталін, володіючи інформацією про позицію Черчілля, не дав британському прем'єр-міністру спровокувати непорозуміння між Москвою та Вашингтоном. Тому в основу найважливіших рішень Ялтинської конференції врешті лягли американські пропозиції. Це звузило поле дипломатичного маневру Черчілля. Врешті, звертаючись до перипетій Ялтинської конференції, згадаймо афоризм про те, що людство ніколи не знає, чи воно живе у післявоєнний, чи у передвоєнний час. Адже не встигла завершитись Друга світова війна, як почалась по суті «*третьою світовою*» — «холодна війна». Історія викладає свої уроки не лише людству в цілому, а й окремим націям. На нашу думку, такими уроками, які слід добре засвоїти сьогодні, є:

Уроки Ялтинської конференції для всього світу:

Урок 1. Кримська конференція 1945 р. безумовно відіграла непересічну, але й водночас досить неоднозначну роль у підведенні підсумків Другої світової війни і подальшій світовій ході. Вона дійсно стала чи не найбільшим зовнішньополітичним успіхом радянського лідера Сталіна, який домогся легітимізації територіальних здобутків, отриманих ним ще на самому початку Другої світової війни у 1939-1940 рр. завдяки злочинному пакту Молотова-Ріббентропа, в тому числі включення західноукраїнських земель до складу УРСР. Водночас, Ялтинська конференція для народів Центрально-Східної Європи стала символом зради, «другим Мюнхеном», адже Рузвельт і Черчілль віддали молоді країни регіону на поталу російському диктатору. Отже, Ялта-1945 вчить, що не можуть дві-три країни, навіть найбільш могутні, вирішувати долю всієї Європи і людства, встановлювати на всій розсуд державні кордони, які б були справедливими. Адже час месіанських місій держав-гегемонів минув, особливо сьогодні, в умовах глобалізації світу.

Урок 2. В Ялті народилась ООН. В нинішніх умовах, коли ця універсальна міжнародна організація нагально потребує реформ, актуальним лишається завдання спільних дій всіх держав-членів ООН заради більш справедливого майбутнього всього людства.

Урок 3. Хоча учасники Ялтинської конференції досягли єдності стосовно права вето постійних членів Ради Безпеки ООН, саме це право надалі було одним із найменш демократичних у міжнародних відносинах. В умовах багатьох конфліктів право вето блокувало прийняття необхідних рішень.

Урок 4. Ялтинський устрій післявоєнної Європи закріпив існування біполярного світу і, по суті, інспірував початок «холодної війни» між СРСР та його сателітами і США та державами західної демократії, яка тривала понад сорока років. Проте під час неї відбувались надзвичайно цікаві й динамічні процеси, пов'язані з деколонізацією, виходом на міжнародну арену нових країн, які претендували на статус регіональних лідерів. Тому Ялта вчить тому, що в історії не буває раз і назавжди заданих умов існування світової системи. Як і будь-який живий організм вона розвивається, набуває кризового стану і врешті-решт руйнується. Початок краху Ялтинського порядку був покладений падінням Берлінського муру 9 листопада 1989 р. як символу «залізної завіси» між Сходом і Заходом і остаточно знищено окупацією АР Крим Росією в березні 2014 р.

Урок 5. Ялта ще раз довела аксіому історії міжнародних відносин: що за столом дипломатичних переговорів можна виграти й програти стільки ж, скільки й на полі битви. Лише поєднання всіх аспектів економічної, політичної, інтелектуальної, військової потуги врешті визначає статус окремих держав у світі. Тому багатополосний світ неминуче буде реальністю найближчого часу. І роль ООН у регулюванні нової системи міжнародних відносин внаслідок їх суттєвого ускладнення ще більше зростатиме.

Уроки Ялтинської конференції для України:

Українські інтереси в Ялті виявлялися у принаймні двох основних сферах: щодо кордонів та участі в майбутній міжнародній організації безпеки — ООН.

Урок 6. У ході ялтинської конференції для України з'явилась надія на остаточне узгодження лінії радянсько-польського кордону з самими поляками після утворення тимчасового уряду Польщі. Україна отримала державні кордони, визнані світовою спільнотою.

Урок 7. Ялтинська конференція відкрила для УРСР можливість широкого виходу на міжнародну арену й зробити свій внесок у народження ООН. З того часу українська дипломатія отримала гарну школу для вдосконалення своєї майстерності, яка їй стала в нагоді, особливо після 1991 року.

Урок 8. Незалежність для України в 1991 р. стала наслідком радикального перегляду ялтинського устрою повоєнної Європи. Звідси слід робити висновки щодо постійної готовності всіх державних структур до будь-яких «несподіванок».

Урок 9. Національні інтереси надійно захищені за умов їхнього доповнення інтересами світового співтовариства. Україна після 1991 р. наполегливо проводить саме такий курс у ООН.

Урок 10. Незважаючи на всі сучасні тенденції до розмивання державних кордонів, відмови від національного суверенітету на користь наднаціональних органів влади, слід завжди мати на увазі прагматичну складову цих процесів, тобто чітко бачити, де і за яких обставин доречніше користуватись національними владними інструментами, а коли надавати пріоритети наднаціональному регулюванню. Врешті активне залучення України до регіональних та глобальних систем міжнародної безпеки не лише створює авторитет нашій державі, а відповідає українським національним інтересам, які коротко можна викласти побажанням існування та вільного розвитку у більш справедливому та безпечному світі. ■

Комплекс будівель штаб-квартири ООН
відкрито 1950 року в місті Нью-Йорк на Мангеттені, США

ЧАСТИНА 2. ООН ТА УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Все помітнішою рисою сучасних суспільно-політичних процесів у світі стає масова втрата віри у безумовність та лінійну неухильність прогресу, порушення каузальності світоглядної картини, коли послідовна низка непередбачуваних подій втрачає характеристики закономірності, стаючи результатом випадкових рішень та спонтанних і часто необґрунтованих дій, а також формування конфліктогенних ідентичностей, які стимулюють насилля. Аналізуючи нову реальність, що виникла за останні місяці та роки, високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики *Жозеп Боррель* у резонансному виступі на загальній зустрічі послів Європейського Союзу у Брюсселі 10 жовтня 2022 р. наголосив, що «ми увійшли у світ, де панує радикальна невизначеність... Невизначеність перетворилася на правило. Події, які мали б ніколи не відбутися, відбуваються одна за одною». Він, зокрема, дав розгорнуту характеристику сучасного світу, де панують: «безладна багатополарність», «структуроутворююча конкуренція між США і Китаєм», «глобальна конкурентна боротьба за доступ до стратегічних сфер», «тренд на авторитаризм», «зростання націоналізму, ревізіонізму плюс політика ідентичності»¹.

Підтвердженням цьому є нічим не спровокована і несподівана для багатьох війна Росії проти «братнього народу» України (від 2014 р. донині), яка стала першою великою війною в умовах багатополарного світу і зруйнувала існуючу з часів завершення Другої світової війни міжнародну систему безпеки. Водночас системний підхід до історії міжнародних відносин ґрунтується на інтелектуальному припущенні про міжнародні відносини як певну систему, яка об'єктивно виникає, розвивається та внаслідок вичерпання свого потенціалу руйнується, поступаючись місцем новій. Саме цей процес розпочався після окупації Росією Автономної республіки Крим у березні 2014 р. і особливо чітко проявився після віроломної широкомасштабної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р., яка викликала глобальні геополітичні зрушення у світі і засвідчила нагальну потребу перебудови усєї системи міжнародної безпеки.

78 років тому, 24 жовтня 1945 р. набув чинності Статут Організації Об'єднаних Націй, однією з 50 країн-фундаторів якої була Україна. Перша стаття глави 1 Статуту ООН зафіксувала наступні пріоритетні цілі цієї універсальної міжнародної структури:

1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою здійснювати ефективні колективні заходи для попередження та ліквідації загрози миру, недопущення актів агресії. Проводити мирними засобами у відповідності до принципів справедливості і міжнародного права розв'язання міжнародних конфліктів, які можуть привести до порушень миру;

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправ'я та самовизначення народів;

3. Здійснювати співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, сприяти розвитку поваги до прав людини та до основних свобод для всіх без поділу на раси, статі, мови, релігії;

4. Бути центром для погодження дій націй у досягненні цих спільних цілей.

У статтях цього засадничого для людства міжнародного правового документа, який і далі відіграє важливу роль єдиної визнаної «конституції всього міжнародного співтовариства» і головного міжнародного інструмента для підтримання миру, закріпленій також механізм безпекової мережі ООН, зокрема йдеться про зобов'язання всіх держав-членів утримуватися від погрози силою або застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави².

Утім, майже відразу після створення ООН розпочалася т. зв. перша «холодна війна» (1946–1991), яка може тлумачитись як варіант гібридної війни. Але тоді така війна певним чином стабілізувала біполарну систему міжнародних відносин, а після 2014 р. – з початком агресії Росії проти України, чергова глобальна гібридна війна засвідчує факт нової трансформації світової системи, максимально заострення глобальних протиріч. Глобальна гібридна війна є комплексним використанням інтелекту, інформації, кібернетичних війн, економічного тиску, національної і транснаціональної корупції, дипломатичного шантажу, субсидійованого насилля на «польовому» рівні. Внаслідок цього втрачається правова гарантія міжнародної безпеки. Система міжнародних організацій, якими опікується ООН, перебуває у дисфункціональному стані, потерпає від дефіциту фінансових ресурсів, недостатньо ефективного їхнього використання, що є симптомами кризи існуючої системи міжнародних відносин. На заваді змінам перебувають ті, хто отримує прибутки від існуючої систе-

¹ «Ми входимо в ідеальний шторм»: Виступ топ-дипломата ЄС про нову світову реальність.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/12/7148529/>

² Див.: Статут Організації Об'єднаних Націй

https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш і Президент України Володимир Зеленський у Києві. Квітень 2022 р.
Фото ООН, В. Ухов

ми. Відсутність прозорості діяльності бюрократії ООН є одним із маркерів кризи міжнародного управління.

Слід зазначити, що найрадикальніші зміни з часу створення ООН відбулись упродовж 90-х років «довгого двадцятого століття», коли суттєво трансформувалась вся система міжнародних відносин.

Виникнення нових держав унаслідок розпаду СРСР, Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії та Чехословацької Федеративної Республіки спонукало ООН прийняти близько 25 нових держав-членів. Тоді здавалося, що Організація Об'єднаних Націй здатна ефективно адаптуватись до нової, однополярної системи міжнародних відносин на чолі з США, яка виникла після завершення «холодної війни».

Однак із початком XXI століття ефективність Статуту ООН як чинника стримування геополітичних амбіцій передусім постійних членів Ради Безпеки ставала дедалі сумнівнішою. Гострі протиріччя між провідними світовими потугами з приводу багатьох актуальних міжнародних проблем певний час лише відтіняли інституційну кризу самої ООН. Зокрема, проголошені 2005 року з нагоди 60-річчя ООН амбіційні плани реформування Ради Безпеки так і не розв'язані й сьогодні. Не реалізовані й більшість завдань «Порядку денного 2015», які стосуються зменшення у світі соціальної нерівності, подолання експлуатації жінок і дітей, реалізації програм початкової і середньої освіти, забезпечення мешканців планети питною водою тощо, а також наміри скликаного Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2000 р. в Нью-Йорку «Саміту Тисячоліття» з метою обговорення майбутнього Об'єднаних Націй. Звичайно, більшість цих завдань і намірів не виконані, зважаючи на глибо-

ку світову фінансову кризу і пандемію «Ковід-19», але на заваді їхньому втіленню залишаються й політичні протиріччя та егоїзм багатших держав-членів ООН. Водночас, відбулись глобальні зрушення у розстановці сил на міжнародній арені. З одного боку, США залишились єдиною наддержавою, з іншого, чітко визначилась тенденція поступового формування так званої багатополісної системи міжнародних відносин. Все це поставило на порядок денний гостре питання реформування структур та методів діяльності ООН.

Одним із найпотужніших викликів у цьому плані **М. Барне** і **М. Фіннемор** вважають інституційні і нормативно-правові проблеми взаємодії ООН та існуючих регіональних міжнародних організацій. А на думку **Р. Везеля**, на початку XXI століття чіткою стала тенденція до кризи системи міжнародного права, яким великі держави дедалі частіше нехтують, виходячи із примату не сили права, а права сили. Постійний представник України при ООН **С. Кислиця**, своєю чергою, висловив думку, що головною перешкодою на шляху реформування Організації Об'єднаних Націй є її Статут, який був розроблений в часи формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин з урахуванням інтересів постійних членів Ради Безпеки ООН. Про необхідність позбутися ілюзій щодо Статуту й надзвичайно пафосного ставлення до Організації Об'єднаних Націй загалом, говорив також і Генеральний секретар ООН **А. Гутерріш** у промові з нагоди 75-річного ювілею організації у 2020 році. Для розв'язання проблем сьогодення, «як ті, хто готував Статут, ми маємо подивитися без ілюзій на нинішню нерівність, її коріння, а також страждання, до яких вона призводить»³, – наголосив він.

³ Олена Губар. 75-річчя ООН: Гуттерріш закликав до посилення співпраці

URL: <https://www.dw.com/uk/75-richchia-oon-hutterish-zaklykav-do-posylennia-mizhnarodnoi-spivpratsi/a-55008328>

У центрі міжнародної уваги опинилась передусім проблема трансформації найвпливовішого органу Організації Об'єднаних Націй – Ради Безпеки. Структура Ради Безпеки ООН та механізми для ухвалення рішень, що їх країни-переможниці в Другій світовій війні узгодили ще на Ялтинській конференції 1945 р. і в основі яких лежить принцип розподілу на постійних та непостійних членів та наділення перших – США, СРСР (а сьогодні її спадкоємиці РФ), Китайської Народної Республіки, Франції та Великої Британії правом вето, вже не відповідають нинішнім реаліям, адже ексклюзивне володіння правом вето провідними гравцями світової політики є прямим порушенням принципу рівноправності держав-членів ООН. Зокрема, у роки «холодної війни» право вето давало можливість двом суперпотугам – СРСР та США – вільно діяти у своїх зонах впливу. Наприклад, загалом за період 1945–1990 рр. вето в Раді Безпеки використовувалось 279 разів: найбільше це робив СРСР – 117 разів, США – 58, Велика Британія – 26, Китай – 19, Франція – 16 разів накладали вето на рішення цього важливого безпекового органу⁴.

Разом з тим слід зазначити, що досить важливу роль відіграють і непостійні члени Ради Безпеки ООН, що визначається наступним чинником. Самі лише п'ять постійних членів РБ ООН, попри те, що кожен із них має право вето, не можуть ухвалити жодного рішення, адже для цього потрібні голоси кваліфікованої більшості, тобто 9 з 15 нинішніх членів Ради Безпеки. Тому непостійні члени РБ фактично володіють колективним правом вето. Зазначимо, що певне реформування Ради Безпеки після затвердження Статуту ООН уже відбувалось. Під впливом об'єктивного збільшення кількості членів Організації Об'єднаних Націй з 50 в 1945 р. до 112 в 1963 р. та зважаючи на необхідність забезпечити країнам, що розвиваються, участі в роботі РБ, Генеральна Асамблея ООН у 1963 р. ухвалила рішення збільшити кількість непостійних членів Ради Безпеки ООН з 6 до 10 країн, довівши загальну чисельність членів цієї структури до 15. Проте ця міні-реформа не зачепила компетенцій РБ та прав його постійних членів. З того часу кількість членів ООН збільшилась до 193 держав. Жорстка фінансова криза ООН поставила питання надання насамперед багатим країнам місця постійних членів РБ, що, зокрема, може підвищити статус, наприклад, Німеччини та Японії, які внаслідок поразки у Другій світовій війні не були допущені в Раді Безпеки як її постійні члени. Отже, постала нагальна потреба перегляду кількості членів РБ ООН.

Формування цього органу відбувається на основі визначеного регіонального представництва. Враховуючи геополітичне значення певних регіонів та їхню сумарну економічну вагу було визначено п'ять регіональних груп, країни яких могли претендувати на місце непостійних членів Ради Безпеки ООН: Азія, Африка, Латинська Америка, Центральна-Східна Європа і Західна Європа. Зрозуміло, що кожна регіональна група, окремі держави,

зокрема й Україна, у відповідності до власних інтересів пропонують свої варіанти розширення та реформування РБ. Певні ідеї висувують навіть різні міжнародні інституції. Наприклад, Соціалістичний інтернаціонал вимагає більшої демократизації і прозорості рішень РБ ООН, а також тіснішої взаємодії Ради Безпеки з Генеральною Асамблеєю, чия роль також має бути посилена. За збільшення Ради Безпеки до 26 членів виступає Рух Неприєднання та інші міжнародні організації. Тому в 1993 р. Генеральна Асамблея ООН створила робочу групу з проблеми розширення та удосконалення методів роботи Ради Безпеки⁵.

Водночас реформування РБ ООН по суті означатиме закріплення у відповідності до норм міжнародного права нової постмодерної системи міжнародних відносин. Головним здобутком дискусій і пропозицій щодо реформування ООН і, зокрема, Ради Безпеки, які тривають вже тридцять років, стало усвідомлення міжнародною спільнотою неминучості цієї доволі болісної, але необхідної процедури. Про це, зокрема, відверто заявив Генеральний секретар ООН А. Гутерреш під час візиту до Києва у квітні 2022 року: «Я висловлюся дуже ясно: Рада Безпеки не змогла зробити все, що в її силах, щоб запобігти і закінчити цю війну (російсько-українську. – Авт.). І це викликає величезне розчарування і гнів». Через рік, 24 квітня 2023 р. на засіданні Ради Безпеки ООН до реформи цього безпекового органу закликали представники США, Великобританії, Японії та кількох країн Європейського Союзу. Зокрема, представниця США в РБ *Лінда Томас-Грінфілд* заявила, що Росія, яка цього місяця головує в ООН, грубо порушує принципи статуту організації, розпочавши загарбницьку війну, гальмуючи зернову угоду і вийшовши з договору про СНО. А представник Франції *Ніколя де Рів'єр* нагадав, що Росія і раніше порушувала верховенство міжнародного права. Він навів у приклад вторгнення російських військ до Грузії у 2008 році, підтримку «сепаратистів» на Донбасі з 2014 року та порушення збройового ембарго з Іраном. Рів'єр також згадав, що Франція та Мексика виступили з ініціативою, яка рекомендує постійним членам Ради Безпеки ООН утримуватися від застосування права вето у випадках, коли йдеться про масові звірства, і закликав інші країни приєднуватися до неї⁶.

Про необхідність реформувати Раді Безпеки ООН, а також Бреттон-Вудської системи черговий раз заявив Генеральний секретар ООН А. Гутерреш під час виступу на саміті «Групи семи» (G7) у Хіросімі в травні 2023 р. «Глобальна фінансова архітектура – застаріла, дисфункціональна і несправедлива. Зіткнувшись із економічними кризами через пандемію Covid-19 і вторгнення Росії в Україну, вона не змогла виконати свою головну функцію та виступити страховою сіткою для світу», – наголосив Гутерреш в Японії⁷. Україна теж активно відстоює позицію реформування ООН, зокрема Ради Безпеки, яке набуло особливої актуальності через неспровоковану й brutальну збройну агресію РФ проти України⁸.

⁴ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем. Київ, 2006. С. 210.

⁵ Див: Там само. С. 211-225.

⁶ США, Японія та країни ЄС закликали до реформи Ради безпеки ООН <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-reforma-rf/32377568.html>

⁷ Гутерреш на саміті G7: настав час реформувати Радбез ООН <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-guterrish-oon-reforma/32421391.html>

⁸ Див.: Грачевська Т., Гірман А. Проблеми та перспективи реформування ООН: позиція України. Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1(30). Ужгород, 2023. С. 56-66.

**Представник України в ООН Сергій Кислиця.
Twitter/Sergiy Kyslytsya (Валерій Савицький)**

Утім, на заваді реалізації цих проектів, пропозицій й намірів стоять виклики сучасного глобального світу, коли між націями немає єдності, тривають війни поміж членів ООН, виникають суперечності між старими й новими демократіями, загострюються гуманітарні проблеми в світі тощо.

Найбільші гуманітарні кризи та найкривавіші міжнародні конфлікти нині організовує та підживлює постійний член Ради Безпеки ООН Російська Федерація: в Молдові (Придністров'ї), Грузії, Сирії, Лівії і, зрештою, в Україні, початок російської агресії проти якої в 2014 році став потужним ударом по нормам Статуту ООН і усім принципам міжнародного права. Водночас, Росія систематично зловживає своїми правами постійного члена Ради Безпеки ООН, ветуючи важливі рішення на підтримання міжнародного миру та безпеки. Наприклад, поміж 22 випадків застосування вето з 2010 по 2020 рр. 19 разів це робила саме РФ. З них двічі було заветовано проекти резолюцій із російсько-українського конфлікту (щодо незаконного референдуму в АР Крим у 2014 р. та створення міжнародного трибуналу щодо збиття літака МН-17 у 2015 р.) і 15 проектів резолюцій щодо сирійського конфлікту. *«Це свідчить, – як вважає Постійний представник України при ООН Сергій Кислиця, – про те, що РФ продовжила практику СРСР – використовувати вето для обслуговування своїх національних інтересів, відстоювання своєї зовнішньої політики й просування окремих, важливих для неї питань порядку денного... Лише за останні роки наймолодший необраний член РБ, Росія, про яку, до речі, не згадано в Статуті ООН (прочитайте статтю 23 чинної редакції, де й досі фігурує СРСР), перевершила Радянський Союз за кількістю воєн, які розв'язала проти своїх сусідів і в інших точках, країнах світу».* Тому, продовжує свою думку

відомий українських дипломат, *«важливим є прогрес щодо реформування Ради Безпеки, передусім у частині впорядкування та врегулювання застосування права «вето», а також подальше посилення ролі Генеральної Асамблеї, яка в умовах нездатності Ради Безпеки адекватно реагувати на всі сучасні виклики міжнародному миру та безпеці набуває щодень більшої ваги й відповідальності»⁹.*

Отже, нині Організація Об'єднаних Націй опинилася по суті в ситуації Ліги Націй напередодні Другої світової війни: міжнародне право дискредитується вибірковістю його застосування, а світова громадська думка стає об'єктом різних підступних маніпуляцій. У підсумку менш ефективними стають традиційні механізми підтримання глобальної стабільності ООН, як і інших міжнародних безпекових організацій. І це добре відчуває Україна, яка стала жертвою російської агресії і для успішної боротьби з ворогом потребує значної підтримки й допомоги від міжнародних партнерів та союзників, а також надійних міжнародних гарантій безпеки, територіальної цілісності й суверенітету своєї національної держави.

Тому цілком закономірно з лютого 2014 р. нове керівництво України, українські дипломати суттєво активізували діяльність на міжнародній арені з метою забезпечення масштабної міжнародної підтримки та потужного тиску на Росію заради перемоги українського народу над агресором і захисту Статуту Організації Об'єднаних Націй. Слід наголосити, що млява реакція світової спільноти на агресію Росії проти Грузії в серпні 2008 р. зробила можливою російську агресію проти України в 2014 р. На жаль, сумний приклад Криму також не дуже змінив ситуацію з паралічем механізмів колективної безпеки в Європі.

⁹Кислиця С. 75 років після війни. Статут ООН: жодних ілюзій.

URL: Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск XXI. К., 2020. С.306, 307.

Лише 5 березня 2014 р. в Парижі відбулися переговори державного секретаря США **Дж. Керрі**, міністра закордонних справ Великої Британії **В. Гейга** та виконуючого обов'язки міністра закордонних справ України **А. Дециці**, учасники яких лише закликали Росію підключитися до проведення консультацій щодо гарантування безпеки України. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила 10 березня 2014 р. резолюцію, в якій закликала підписантів Будапештського меморандуму 1994 р. та інші європейські держави лише розглянути можливість реальних угод, що гарантували би незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. Загалом, тимчасова окупація РФ Автономної республіки Крим фактично розколола світову спільноту за різними оцінками факту російської агресії проти України¹⁰.

В цій ситуації Організація Об'єднаних Націй, зважаючи на роль Росії як постійного члена Ради Безпеки ООН, виявилась фактично паралізованою і уже звично продемонструвала нездатність виступати реальним гарантом миру і безпеки у світі. Незважаючи на те, що з ініціативи України світова спільнота в рамках ООН неодноразово обговорювала питання Криму та подальшого масштабування російської агресії проти України й ухвалила низку важливих захисних документів, їх дієвість виявилась незначною, а голосування за них продемонструвало неодноразове ставлення до російсько-української війни 2014–2023 рр. держав-членів ООН. Це підтвердили, наприклад, дебати навколо кримського питання на дев'яти екстрених засіданнях Ради Безпеки, які відбувалися між 28 лютого та 15 березня 2014 р., коли Росія ветоувала проекти резолюцій, запропонованих українською стороною.

Перше засідання Ради Безпеки ООН щодо ситуації в Криму відбулося вже 28 лютого 2014 р., на якому РБ висловила підтримку територіальній цілісності України, закликала усі сторони до політичного діалогу й нагадала про необхідність виконання міжнародних договорів, в тому числі Будапештського меморандуму 1994 р. Засідання Ради Безпеки було закритим, рішення не було ухвалено, лише опубліковано комюніке за результатами обговорення. У подальшому РБ ООН регулярно розглядала питання Криму: з 1 по 19 березня 2014 р. вона шість разів збиралася з цього питання, але офіційних рішень ухвалено не було. Наприклад, 3 березня 2014 р. Рада Безпеки ООН розглянула військово-політичну присутність Росії у Криму і виступила із застереженням проти військової інтервенції РФ на теренах України. Того ж дня з візитом в Україні перебував заступник Генерального секретаря ООН **Ян Еліассон**, який обговорював з новим українським керівництвом кримську проблему в контексті загострення українсько-російських відносин.

У Зверненні Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй від 13 березня 2014 р. зазначалося, що «*незважаючи на стриманість та поміркованість дій органів державної влади України та її Збройних Сил, усі намагання мирного розв'язання конфлікту, ситуація на території Автономної Республіки Крим різко погіршується внаслідок активізації дій з боку Збройних Сил та Чорноморського флоту Російської Федерації. Фактично йдеться про неспровокований акт агресії проти України з*

боку Російської Федерації та її спроби анексувати частину території суверенної держави» і тому «згідно з визнанням Статутом ООН (стаття 51) правом на самооборону, Україна залишає за собою право звернутися до держав та регіональних систем колективної безпеки за допомогою щодо відновлення її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності»¹¹. Того ж дня перед Радою Безпеки ООН виступив прем'єр-міністр України **А. Яценюк**, який засудив військову інтервенцію Росії у Криму. Утім, 15 березня 2014 р. Росія наклала вето на резолюцію Ради Безпеки ООН щодо засудження референдуму про відокремлення Криму від України, яку підтримали 13 членів РБ, а Китай утримався від голосування.

З 1 березня 2014 р. у зв'язку із заявою кримських татар про право на самовизначення, Рада Безпеки ООН вкотре обговорила ситуацію в Україні та гуманітарне становище в Криму. Водночас Україна запросила миротворців ООН для проведення операцій на Донбасі, а генсек ООН Пан Гі Мун запропонував посередницькі послуги для врегулювання конфлікту в Україні. 28 травня 2014 р. Рада Безпеки ООН обговорювала антитерористичну операцію (АТО) української влади на Донбасі, але конкретних рішень ухвалено не було. 22 липня 2014 р. РБ ООН прийняла резолюцію із закликом незалежного міжнародного розслідування катастрофи малайзійського пасажирського літака в Донецькій області. 5 серпня 2014 р. Рада Безпеки відмовилася задовольнити пропозицію РФ про направлення до Донбасу гуманітарної місії Міжнародного Червоного Хреста, розглядаючи це як прихований мотив для Путіна ввести російські війська на схід України. Водночас Україна звернулася з листом до Генерального секретаря ООН з проханням продовжити на тримісячний термін мандат Моніторингової місії ООН з прав людини, яка працювала в Україні з 15 березня 2014 р.

Засідання Ради Безпеки ООН щодо ситуації в Україні відбувалися регулярно і надалі. Наприклад, на 27-ому такому засіданні 21 січня 2015 р. представник України в ООН Ю. Сергєєв звинуватив Росію у прямій військовій агресії проти України і вимагав виключення РФ з Ради Безпеки, а на 30-ому засіданні щодо України 27 лютого 2015 р. РБ обговорила проблеми дотримання Мінських угод. Неодноразово Рада Безпеки ООН обговорювала також питання: гуманітарної кризи та загальної ситуації на Донбасі, порушення Мінських угод, створення міжнародного трибуналу для розслідування справи про збиття 17 липня 2015 р. малайзійського пасажирського літака в небі над Донбасом, дотримання прав людини в Україні, заяви Путіна щодо територіальних змін на Донбасі, щодо ситуації в Криму і з правами кримськотатарського населення окупованого Росією півострова, щодо введення миротворців ООН на окуповану територію Донбасу та посилення санкцій проти Росії, щодо агресивних дій росіян у Керченській протоці проти українських моряків, щодо надання російських паспортів українським громадянам в окремих районах Донецької і Луганської областей, щодо загроз, які несе міжнародній безпеці Москва тощо. Утім, Російська Федерація систематично блокує усі рішення Ради Безпеки ООН, що стосуються її агресивних дій в Україні.

¹⁰ Див.: Історія Криму в запитаннях та відповідях. Київ, 2015. С.4 74–483.

¹¹ ООН розглядає резолюцію по російському нападу на Україну. URL: <https://intent.press/news/world/2022/oon-pidtrimala-zupinku-rosijskogo-napadu-na-ukrayinu/>

Проблеми Криму за ініціативою України обговорювалися також на трьох сесіях Генеральної Асамблеї ООН. Зокрема, 27 березня 2014 р. на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН вперше широко обговорювалася проблема Криму. В результаті агресію Росії в Криму засудили 100 держав, але підтримали 11 країн (Росія, Білорусь, Зімбабве, Венесуела, Сирія, Болівія, Вірменія, КНДР, Куба, Нікарагуа і Судан) і 58 країн, включно з КНР, «*проігнорували*» цю процедуру і утрималися від голосування, а 24 країни взагалі не брали участь в голосуванні за резолюцію про територіальну цілісність України, авторами якої виступили делегації Німеччини, Канади, Коста-Рики, Литви, Польщі та України, а ще 41 країна підтримали проект як спонсори¹². На думку фахівців-міжнародників, «*така формула висловлювання незгоди з якимось рішенням і демонстрації своєї позиції часто застосовується в дипломатичній практиці. Така поведінка часто допомагає державам «зберегти обличчя», щоб у кінцевому рахунку не зіпсувати стосунки, які пізніше доволі складно відновити*»¹³. Але як би там не було, в результаті майже половина держав-членів ООН не підтримали резолюцію «Територіальна цілісність України», згідно з якою «*ГА ООН підтверджує суверенітет і територіальну цілісність України в її міжнародно-визнаних кордонах і не визнає правомірності будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим і статусу міста Севастополя, що спирається на результати загальнокримського референдуму, що відбувся 16 березня 2014 р, оскільки цей референдум не має законної сили*», а також закликає усі держави, міжнародні організації й спеціалізовані органи не визнавати зміни статусу АР Крим і м. Севастополя і утриматися від будь-яких дій, які можна було б тлумачити як таке визнання¹⁴. Утім, ця резолюція стала першою вагомою відповіддю міжнародного співтовариства на початок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Наступна резолюція ГА ООН, що стосувалася ситуації з правами людини в тимчасово окупованих Росією АР Крим та місті Севастополь, була схвалена 19 грудня 2016 р. Щоправда, за цей документ (71/205) проголосували 70 країн, ще 77 утрималися, а проти виступили 26 делегацій, серед яких – Росія, Вірменія, Білорусь, Китай, Індія, Сербія, Північна Корея та інші. За рік, 19 грудня 2017 р. Генеральна Асамблея ООН в Нью-Йорку голосувала за новий проект резолюції про ситуацію з правами людини в Криму, розроблений Україною. Назва і тематика документа, винесеного цього разу на розгляд ООН, збігалася з минулорічною. Але проект нової резолюції ООН був предметнішим, об'єктивнішим і більш сфокусованим на правах людини. Ці зміни, серед іншого, стали результатом співпраці українських дипломатів із правозахисними організаціями. Також до проекту були включені нові виклики і можливості для захисту прав людини в Криму, які з'явилися протягом 2017 року. Зокрема, в ньому ситуація в Криму визнана триваючою окупацією і міжнародним збройним

конфліктом, що на практиці означає, що кримчани, які стали жертвами окупації, можуть розраховувати на ширший інструментарій міжнародно-правових механізмів захисту. Резолюція також врахувала початок процесу «Україна проти Росії» в Міжнародному суді ООН і вимагала від Росії «*повністю і негайно*» виконати постанову Суду від 19 квітня 2017 року про тимчасові заходи у цій справі, звертаючи увагу на встановлену практику дискримінації українців, кримських татар, інших етнічних та релігійних груп. Вона також засуджувала: встановлення законів РФ у Криму, автоматичне присвоєння кримчанам російського громадянства, мілітаризацію Криму, примусове виселення і конфіскацію приватної власності окупаційною владою в порушення норм міжнародного права, переслідування релігійних спільнот у Криму, зокрема кримських мусульман, заборону культурних, релігійних установ, правозахисних організацій і засобів масової інформації. Нарешті, резолюція ГА ООН звертає увагу на зусилля України щодо підтримки зв'язків зі своїми громадянами, що проживають на окупованому півострові – економічних, фінансових, політичних, соціальних, інформаційних, культурних та інших і закликає полегшити кримчанам «доступ до демократичних процесів, економічних можливостей і об'єктивної інформації». Усі ці зміни й доповнення до резолюції ООН були дуже важливими для України. В підсумку, цей оновлений, сильніший проект рішення ГА ООН щодо прав людини в Криму підтримала майже така ж кількість країн, як і минулого року: за проголосувала 71 держава, утрималися – 77, голосували проти 25 країн¹⁵.

Отже, Україна з самого початку російсько-української війни проявляє значну активність на міжнародній арені, і зокрема в ООН, щодо засудження та приборкання російської агресії і відновлення територіальної цілісності своєї держави. Зокрема 3 березня 2015 р. президент України **Петро Порошенко** підписав Указ «Про звернення до ООН та ЄС стосовно розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру і безпеки». З подібним проханням Україна звернулася і до Ради Безпеки ООН. 17 вересня 2015 р. була опублікована Заява Верховної Ради України з приводу 70-річчя Організації Об'єднаних Націй та членства України в ООН. У ній, зокрема, наголошувалося на актуальності принципів Статуту ООН щодо розвитку добросусідських відносин між націями на основі принципу верховенства міжнародного права, суверенної рівності держав, утримання в міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, мирного врегулювання міжнародних спорів. 11 серпня 2016 р. українська делегація в РБ ООН виступила із заявою щодо російських провокацій у Криму і підтримки територіальної цілісності України. 13 жовтня 2016 р. в українських ЗМІ була опублікована стаття спеціального представника ООН **Джихан Султанглу** «Майбутнє Донбасу. Яку роль відіграє ООН у зусиллях з відновлення регіону».

¹² Див.: Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (2014–2016). Київ, 2017. С. 308–309.

¹³ Чекаленко Л. У чому полягає механізм захисту ООН? // За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. У 2-х кн. Київ, 2022. Кн. 2. С. 14–27.

¹⁴ General Assembly official records, 68 session: 80 plenary meeting. Thursday, 27 March 2014, New York. URL <https://digitallibrary.un.org/record/768577?ln=en>

¹⁵ Печончик Т. Нова резолюція ООН щодо Криму: десять змін, важливих для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/19/7075262/>

13 лютого 2017 р. за головування України в Раді Безпеки ООН було ухвалено резолюцію щодо підвищення зусиль у протидії терористичним атакам проти об'єктів критичної інфраструктури в рамках Глобальної контртерористичної стратегії ООН. 9 вересня 2017 р. українські дипломати довели до відома Генерального секретаря ООН А. Гуттереша позицію України щодо введення миротворців на Донбас. 12 січня 2019 р. українські ЗМІ опублікували розлогу статтю представника України в ООН **В. Єльченка** «ООН майбутнього», в якій, зокрема, дипломат закликав позбавити Росію права вето в Раді Безпеки ООН. Ця вимога прозвучала і у виступі президента України П. Порошенка на Генеральній Асамблеї ООН 20 лютого 2019 р., в якому йшлося про ситуацію на окупованих Росією територіях України.

25 вересня 2019 р. на загальних дебатах 74-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН новообраний президент України **Володимир Зеленський** у своєму першому виступі на цьому найвищому міжнародному форумі наголосив: «*Завершення війни, повернення всіх окупованих українських територій і панування миру є моїм завданням... Саме тому ми потребуємо світової підтримки. Я розумію: всі присутні тут мають власний державний клопіт. І чужі проблеми не повинні хвилювати вас більше, ніж власні. Але в сучасному світі, де ми з вами живемо, більше немає чужої війни. І ніхто з вас не зможе почувати себе у безпеці, коли йде війна в Україні, коли йде війна в Європі*»¹⁶. А у зверненні до Ради Безпеки ООН 8 травня 2020 р. з нагоди 75-річчя закінчення Другої світової війни в Європі міністр закордонних справ України **Д. Кулеба** нагадав, що Росія не має права приватизувати перемогу та вести гібридну війну проти України.

Однак, всі зазначені вище звернення, заяви, пропозиції та міжнародне засудження агресії і агресора – Російської Федерації, поки що не привели до позитивного результату. Росія систематично зловживає своїми правами постійного члена Ради Безпеки та ворує рішення, що стосується її агресії проти України. У такий спосіб Росія порушує засадничу норму Статуту ООН. На жаль, відсутність одностайності постійних членів Ради Безпеки ООН унеможливує виконання головного завдання цієї безпекової структури щодо захисту України та підтримання міжнародного миру й безпеки. Наприклад, 19 лютого 2020 р. Рада Безпеки ООН розглянула питання виконання Мінських угод. Непостійні члени РБ ООН Бельгія, Естонія, Німеччина, Польща, а також постійний член Ради Безпеки Франція цілковито підтримали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України в її міжнародно-визнаних кордонах. Метою ж Росії було перекидання на Україну відповідальності за невиконання Мінських угод, що повинно було стати вагомим аргументом домогати «покарання» України та скасування економічних санкцій з Росії. Аби уникнути такого розвитку подій, німецько-французькі посередники намагалися показати, що Україна виконує Мінські угоди, а на заваді їхньої повної імплементації залишається імперська позиція Росії. Утім зазначені ініціативи були вчоргове заблоковані російською стороною.

Не набагато кращим виглядає, а про це вже йшлося вище, і голосування держав-членів ООН під час ухвалення резолюцій Генеральною Асамблеєю ООН щодо росій-

сько-української війни. Наприклад, якщо у грудні 2018 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, в якій засудила мілітаризацію Росією Чорного та Азовського морів, то через рік, у грудні 2019 р. за резолюцію ГА ООН «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, а також районів Чорного і Азовського морів» проголосували лише 63 країни, утримались 66 країн, а проти голосували 19 країн: Вірменія, Білорусь, Бурунді, Камбоджа, Китай, Куба, КНДР, Іран, Киргизстан, Лаос, М'янма, Нікарагуа, Філіппіни, Росія, Сирія, Судан, Венесуела, Зімбабве.

Все це, на жаль, підтверджувало думку колишнього міністра закордонних справ України, директора Центру дослідження Росії **В. Огризка**, висловлену ще в листопаді 2016 р., про те, що «з практичної точки зору немає жодної перспективи вирішити українсько-російський конфлікт в ООН». Загалом, військово-політичне замороження цього конфлікту впродовж 2014–2021 рр. перетворило його на виснажливе протистояння, на справжнє випробування дієвості державних структур як України, так і Росії в умовах гібридної війни. Однак за цих обставин актуалізувалося питання готовності Організації Об'єднаних Націй, демократичних країн світу нівелювати асиметрію потенціалів Києва і Москви у цьому протистоянні. Адже Кремлю не звикати потужними засобами пропаганди переконувати росіян та світову громадськість у т. зв. підступних намірах ворожого оточення, яке тільки і мріє, як розчленувати «матінку Росію», перетворити Україну на «АнтиРосію», незважаючи на, за його переконанням, «історичну єдність українців і руських» і «корінні руські землі на Україні».

Росія, плануючи анексію Криму та гібридну агресію проти України, розраховувала на те, що міжнародне співтовариство, зокрема ЄС, швидко не вивчить уроки своїх балканських помилок та залишатиметься розділеним у питанні спільної зовнішньої політики щодо російської гібридної війни проти України. Впродовж 2014–2022 рр. російська дипломатія докладала максимум зусиль, аби грати на протиріччях всередині Європейського Союзу. Російська політика на цьому етапі полягала у визнанні факту європейських санкцій за анексію Криму з блокуванням інституційних контактів на рівні ЄС – Росія. Нейтралізація такої політики, вважали російські еліти, була можлива шляхом активізації двосторонніх відносин з окремими країнами-членами ЄС. Кремль фактично поділив країни ЄС за критерієм критичного ставлення до Росії на умовні три групи: 1) найбільш послідовно «антиросійські» налаштовані; 2) «нейтральні» зі схильністю до «конструктивної» політики в окремих секторальних питаннях; 3) готові до більш активної співпраці в обхід санкцій. У першій групі російська дипломатія бачила Польщу, Естонію, Латвію, Литву, Чехію. З цими країнами Кремль має напружені конфліктні відносини. У другу групу входили лідери Європейського Союзу – Німеччина (з якою реалізований стратегічний проєкт газопровід «Північний потік-2»), Франція (традиційно має російський сентимент), Данія, Швеція, Фінляндія (скандинавські країни так і не заблокували побудову газопроводу на Балтиці), Італія (є акціонеркою газопроводу «Південний потік»), Іспанія, Португалія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (зазнає збитків від

¹⁶ Виступ Президента України Володимира Зеленського на загальних дебатах 74-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zagalnih-57477news/2023/04/1/7396038/>

**Учасники Першого саміту Кримської платформи. У центрі – президент України Володимир Зеленський.
Київ, 23 серпня 2021 р. Фото з веб-сайту President.gov.ua**

санкцій проти РФ у своїй банківській системі), Словенія, Хорватія, Болгарія, Румунія, Мальта, Ірландія. Останнім часом балканська частина цих країн (Болгарія, Румунія, Хорватія) мають більш напружені відносини з РФ. Третя група найбільш проблемна для спільної зовнішньої політики ЄС та перспективна для Росії. Це Австрія (австрійські фірми беруть участь у модернізації інфраструктури в окупованому Криму), Угорщина («Росатом» будує нові ядерні реактори на угорській атомній станції «Пакш»), Греція і Кіпр (мають православні сентименти до РФ).

Однак показово, що попри спроби Росії мотивувати насамперед Угорщину, Австрію до накладення вето на продовження режиму санкцій проти РФ за анексію Криму, ці зусилля зазнають невдачі. Навіть країни, які отримують певні преференції від продовження торговельно-економічного співробітництва з Росією, виявляються неготовими до відкритого порушення принципу консенсусу щодо ухвалення принципових зовнішньополітичних рішень Європейського Союзу. Насамперед тому, що сучасні неспокійні часи чергової трансформації міжнародної системи вимагають від середніх і малих за кількістю населення і політичним потенціалом країн Євросоюзу політичного реалізму та відповідальності. Надто ризикованими можуть бути гіпотетичні перспективи автономного плавання у бурхливих водах міжнародної політики. Окупація Криму показала, що РФ відкрито нехтує міжнародним правом та готова силовими засобами переглядати існуючі кордони в Європі. Російська війна проти України є надто чутливим питанням сучасних міжнародних відносин, аби середні і малі країни ЄС почувались у безпеці без європейської солідарності та відповідальності. Тому в інтересах цих країн не провокувати розколи і непорозуміння всередині Європейського Союзу щодо такого принципового питання, як порушення міжнародного

права і загроза миру в Європі внаслідок окупації Криму та подальшої російської агресії проти України.

В цій ситуації перед Україною стояло набагато складніше завдання: захищати національний суверенітет і територіальну цілісність в умовах гібридної війни та одночасно проводити соціально непопулярні, але необхідні для модернізації українського суспільства та успішного просування на шляху євроінтеграції реформи. І за цих умов вкрай важливими для України є успіхи на дипломатичному фронті, значення яких неймовірно збільшилося після широкомасштабної агресії Росії проти України у 2022 році. Звичайно, головну роль у стримуванні російської агресії та захисті України відіграють Збройні Сили України і добровольчі батальйони, які своїми героїчними діями на початку широкомасштабної війни зламали амбіційні агресивні плани Росії окупувати Україну за декілька днів/тижнів. Водночас українські дипломати весь час тримали зовнішній фронт, добиваючись консолідованої підтримки міжнародного співтовариства і забезпечення його систематичного тиску на агресора. Зокрема, дипломатичні зусилля України під час консультацій у Мінську та переговорів у Нормандському форматі дали змогу суттєво зменшити інтенсивність вогню на Донбасі, що врятувало тисячі життів військових і цивільних.

Важливим успіхом української дипломатії стало проведення в Києві 23 серпня 2021 р., напередодні 30-ої річниці відновлення незалежності України, за участі 46 високих делегацій (усіх країн-членів ЄС і НАТО, низки інших держав та міжнародних організацій) установчого саміту нового міжнародного формату – Кримської платформи. Варто звернути увагу на те, що консолідована позиція Європейського Союзу стала мотивом до орієнтації на нього країн, які ведуть переговори про вступ до ЄС. Зокрема, міністрами закордонних справ були представлені Республіка Північна Македонія і Чорногорія.

Головний дипломат України Дмитро Кулеба на засіданні ГА ООН

На жаль, косовська проблема завадила бути представленими на «Кримській платформі» Албанії і Сербії. Боснійські серби, боснійські мусульмани і боснійські хорвати також не досягли консенсусу щодо представлення на «Кримській платформі» Боснії та Герцеговини.

Саміт Кримської платформи 2021 р., на якому міжнародні учасники вперше з 2014 р. публічно визнали Крим окупованою територією і ухвалили декларацію про деокупацію Криму та його повернення під контроль України, став, на думку міністра закордонних справ України **Д. Кулеби**, «наймасштабнішим міжнародним заходом, який Україна проводила за всю історію незалежності, і, безперечно, однією з найважливіших подій року в українській зовнішній політиці. Кримська платформа перекреслила роки самонавіювання, яким займалися російські чиновники, розповідаючи, що питання Криму, мовляв, «закрите». Участь 46 партнерів у саміті Кримської платформи в Києві переконливо довела, що питання Криму «закритим» стане лише тоді, коли над півостровом замайорить український прапор. Росії доведеться повернути загарбані території законному господареві та відповідати за свої злочини»¹⁷.

Водночас, Україна активно розвивала двосторонню співпрацю зі стратегічними партнерами. Зокрема, партнером України номер один у безпековій сфері стали Сполучені Штати Америки. Новий етап українсько-американських відносин відкрив візит президента України В. Зеленського до США 31 серпня – 3 вересня 2021 р., під час якого він з американським президентом **Дж. Байденом** підписали Меморандум стратегічного партнерства з метою поглиблення взаємодії у сферах безпеки та оборони, торгівлі, енергетики й інших галузях. А під час візиту до США міністра закордонних справ України Д. Кулеби 10–11 листопада 2021 р. сторони підписали Хартію стратегічного партнерства. За підсумками переговорів з американськими високопосадовцями Д. Кулеба заявив,

що «Росія уникає перемовин. І на рівні лідерів, і на рівні міністрів закордонних справ. Але ми постійно шукаємо шляхів активізації цього процесу. І в принципі у Вашингтоні, і в Києві є розуміння, що ще активніше залучення США до процесу мирного врегулювання пішло б на користь усім учасникам»¹⁸.

Другим важливим стратегічним партнером України стала Велика Британія. 1 січня 2021 р. набула чинності Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство між двома державами, яка вивела відносини Києва і Лондона на принципово новий рівень.

На європейському напрямку впродовж 2021 р. українська дипломатія домоглася створення «Люблінського трикутника» (Литва, Польща, Україна). Зміцнювались відносини України з країнами «Вишеградської четвірки» та «Бухарестської дев'ятки» (Румунія, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Латвія, Литва, Естонія, Болгарія). У червні 2021 р. Україна, Грузія, Молдова створили «Асоційоване тріо».

З метою протистояння широкій інформаційній пропаганді Росії у світі та боротьби з її дезінформацією під час російсько-української війни, міністерство закордонних справ України кардинально оновило й посилило інформаційну, іміджеву та культурну діяльність, розробивши Комунікаційну стратегію і Стратегію публічної дипломатії. Наприклад, у 2021 р. з ініціативи України в ООН уперше відбувся спеціальний захід під назвою «Перевірка фактів як глобальна практика з протидії дезінформації та неправдивим відомостям».

Також з метою привернення уваги міжнародної спільноти до незаконних арештів і тортур у донецькій в'язниці «Ізоляція» та інших місць позбавлення волі українських громадян на окупованих територіях Донбасу, МЗС України започаткувало міжнародний проект «Isolation: must speak» тощо.

¹⁷ Кулеба Д. Українська дипломатія за 30 років незалежності України. Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск XXII. Київ, 2021. С. 10.

¹⁸ День. 13 листопада 2021. С. 1.

ЧАСТИНА 3. ООН ТА УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В БОРОТБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

2022 рік став найважчим роком в історії незалежної України і найскладнішим роком для української дипломатії. Гібридна війна з неоімперською Росією, що в різних формах тривала протягом восьми років і була скерована переважно на руйнування української ідентичності, перейшла в нову фазу – широкомасштабну збройну агресію Росії проти України, спрямовану на цілковите знищення Української держави. Ця війна стала історичним випробуванням для України, усіх державних інститутів, кожного українця й українки. Вона, зокрема, поставила амбітні, найскладніші завдання перед українською дипломатією із захисту національних інтересів України в усіх куточках світу і на всіх міжнародних майданчиках в умовах воєнного стану. *«Місія України, нашої дипломатії, – наголосив з приводу цього міністр закордонних справ України Д. Кулеба, – полягає в тому, щоб і надалі об'єднувати світ у протистоянні терористичній Росії та іншим ревізіоністам. Це відповідає життєвим інтересам абсолютної більшості суверенних держав, які поважають Статут ООН. Від консолідованості міжнародної спільноти залежить не просто майбутнє світового порядку та демократії, а й нормальне та стабільне життя в усіх куточках планети. Альтернатива – повернення світу в стан війни всіх проти всіх і багаторівневі кризи на континентах». Д. Кулеба також заявив, що «Україна переконана в необхідності формування ефективної безпекової архітектури світу, яка має засновуватися на повазі до міжнародного права та жорстких гарантіях безпеки, а не деклараціях. Наша держава готова виступити драйвером цих процесів у глобальному вимірі»¹⁹.*

Так, ще 31 січня 2022 р. на прохання України відбулося засідання Ради Безпеки ООН щодо загрози російської агресії проти України. 14 лютого 2022 р. Генеральний секретар ООН А. Гутерреш провів телефонні розмови з міністрами закордонних справ України та Росії Д. Кулебою і С. Лавровим. Йшлося про деескалацію ситуації по периметру українсько-російського державного кордону. 17 лютого 2022 р. відбулося чергове засідання Ради Безпеки ООН щодо безпекової ситуації навколо України через концентрацію російських військ по всьому периметру кордону. 18 лютого 2022 р. сайт МЗС України опублікував Заяву-протест до ЮНЕСКО у зв'язку з будівельними роботами у Бахчисарайському палаці. А 21 лютого 2022 р. міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликав скликати Раду Безпеки ООН у відповідь на визнання В. Путіним незалежності «ДНР» і «ЛНР».

Незважаючи на усі превентивні заходи, попередження й застороги міжнародного співтовариства, на світанку 24 лютого 2022 р. Путін розпочав брутальне широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну, що поклато початок найбільшій війні в Європі з часів Другої світової війни і викликало глибоке обурення світової спільноти. Того ж дня Генеральний секретар ООН А. Гутерреш засудив чергове порушення РФ суверенітету і територіальної цілісності України, а наступного дня, 25 лютого, відбулося засідання Ради Безпеки ООН, на якому Росія, яка за ротаційним принципом саме головує в РБ з порушенням процедури (згідно зі статтею 20 Тимчасових правил процедури РБ, не має головувати представник країни/країна, безпосередньо пов'язана з питанням, що розглядається, тобто в даному випадку РФ), заблокувала український проект резолюції із засудженням широкомасштабної війни Росії проти України та закликом до виведення російських військ з її території, а також утриматися від будь-якої подальшої незаконної погрози силою або її застосування проти будь-якої держави-члена ООН. ОАЕ і Китай утрималися від голосування за цей проект резолюції Радбезу, яка мала створити додаткові підстави для подання України до Міжнародного суду (МС) в Гаазі. У відповідь Постійний представник України при ООН С. Кислиця, а також міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликали усі країни розірвати дипломатичні відносини з РФ, а міжнародні організації – заблокувати або призупинити членство Росії.

26 лютого 2022 року Україна все ж подала до Міжнародного суду заяву про порушення справи проти Російської Федерації щодо порушення Конвенції 1948 р. про попередження злочину геноциду та покарання за нього. При цьому наводилися незаперечні факти, що свідчать про планування акцій геноциду. Одночасно Україна звернулася до МС із проханням вжити заходів, *«аби запобігти неоправданій шкоді правам України та її народу та уникнути загострення чи розширення суперечки між сторонами за Конвенцією про геноцид»*. Не висловлюючись по суті, Міжнародний суд у своєму рішенні від 16 березня 2022 року вказав три тимчасові заходи: Російська Федерація має негайно призупинити військові операції, які вона розпочала 24 лютого 2022 року на території України; Росія має гарантувати, що будь-які військові чи нерегулярні збройні формування, якими вона може керувати або підтримувати, а також будь-які організації та особи, які можуть підлягати її контролю чи керівництву, не вживали жодних заходів для сприяння військовим операціям; обидві сторони по-

¹⁹ Кулеба Д. Зміцнюємо дипломатичний фронт заради перемоги України. Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск XXXIII. К., 2022. С. 9.

Генеральна асамблея ООН підтримала резолюцію щодо війни РФ в Україні. 2 березня 2022 р.

винні утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити чи подовжити спір у Міжнародному суді чи ускладнити його вирішення.

27 лютого 2022 р. на засіданні Ради Безпеки ООН було ухвалено рішення про скликання 28 лютого 2022 р. за ініціативою України екстреної сесії Генеральної Асамблеї ООН у питанні засудження Росії за її агресію проти України. Відкриваючи сесію ГА, Генеральний секретар ООН А. Гутерреш наголосив: «Атака на Україну – це виклик всьому світу». На обговорення був винесений проект резолюції, підготовлений Україною і підтриманий 96 країнами-членами ООН. Постійний представник України при ООН С. Кислиця у своєму виступі зазначив: «Вперше з тих пір як з'явилася ООН ведеться повномасштабна війна в Європі. Війська напали з території Росії, Білорусі та окупованих частин України... Росія заблокувала Чорнобильську АЕС. Нанесла удар по мирним цивільним судам. Росія б'є по дитячим будинкам, садкам, автобусам з мирними людьми. Вже понад 300 мирних людей загинуло, в тому числі 16 дітей. Росія має зупинити напад на Україну. Росія має вивести війська з території України. Також Генасамблея має засудити дії Білорусі. Напад на Україну – це загроза демократії в усьому світі»²⁰.

Після тривалого обговорення за участю представників багатьох держав світу, на шостому засіданні екстреної сесії Генеральної Асамблеї ООН 2 березня 2022 р. була ухвалена резолюція на підтримку суверенітету України і з вимогами до РФ припинити агресію проти неї та вивести російські війська з України і водночас вирішити питання деокупації Криму та Донбасу. Важливо відзначити, що Генеральна асамблея ООН не лише засудила дії Росії щодо

України, а у своїй резолюції назвала їх агресією Російської Федерації проти України. При цьому, спираючись на резолюцію від 1974 р. про визначення агресії як використання збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, учасники обговорення підтвердили відданість суверенітету, незалежності, єдності та цілісності України, включно з її територіальними водами, що означало: доки РФ не звільнить загарбане море – вона буде вважатися агресором. При цьому важливим є і те, що ООН засуджує будь-які заяви Російської Федерації про застосування зброї масового знищення. ООН звертає увагу також на потенційний вплив війни на зростання продовольчої небезпеки в усьому світі, оскільки Україна є експортером зерна та іншої сільськогосподарської продукції, коли мільйони людей зіштовхуються з голодом або загрозою голоду, відчувають серйозну нестачу продовольства в кількох регіонах світу.

Абсолютна більшість держав-членів ООН – 141 країна, розуміючи, що якщо агресію Росії не зупинити зараз, вона не обмежиться Україною, проголосувала за ухвалення цієї резолюції. Тільки 5 країн не підтримали рішення ГА ООН з вимогами до РФ про припинення агресії проти України і «необхідності якнайшвидшого досягнення всеосяжного, справедливого й тривалого миру в Україні відповідно до принципів Статуту ООН». Серед таких – Росія, Республіка Білорусь, Сирія, КНДР та Еритрея. Утримались 35 країн, серед них – Китай, Казахстан, Пакистан, Іран, Венесуела, Куба, ПАР та інші. Загалом, результати голосування на цій сесії Генеральної Асамблеї ООН були важливим успіхом діяльності української дипломатії в перші дні широкомасштабного вторгнення Росії в Україну.

²⁰ ООН розглядає резолюцію по російському нападу на Україну.

URL: <https://intent.press/news/world/2022/oon-pidtrimala-zupinku-rosijskogo-napadu-na-ukrayinu/>²¹ Гуменюк Б.І. Слово – зброя дипломата. Київ, 2022. С. 27–28.

До таких успіхів слід також віднести ухвалу Міжнародного суду ООН в Гаазі 16 березня 2022 р., що зобов'язав Росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 року воєнні дії в Україні, заявленою метою яких було «запобігання і покарання» нібито геноциду в Луганській та Донецькій областях України. Головна суддя Міжнародного суду ООН заявила, що Російська Федерація повинна, в очікуванні остаточного рішення у справі, призупинити військові дії та має також припинити будь-яку військову допомогу так званим «ЛДНР». У відповідь на це рішення 17 березня 2022 р. МЗС РФ цинічно заявило, що Міжнародний суд ООН нібито не має юрисдикції за позовом України з вимогою припинення російської агресії проти цивільних об'єктів України. 22 березня 2022 р. Рада Безпеки ООН не підтримала китайсько-російський проект резолюції про тимчасове припинення вогню заради вирішення гуманітарних проблем в Україні. РФ не погодилась на припинення військових дій у принципі. 31 березня 2022 р. Україна домоглася створення комісії ООН із розслідування скоєних російськими солдатами воєнних злочинів під час збройної агресії проти України. 4 квітня 2022 р. Росія на засіданні РБ ООН заперечувала свою причетність до масового вбивства цивільних громадян в Україні, зокрема, у місті-супутнику Києва – Буча. Президент України В. Зеленський вчоргове закликав виключити РФ з РБ ООН, а Генеральна Асамблея ООН консенсусом ухвалила резолюцію, яка зобов'язує держави – постійні члени Ради Безпеки ООН обґрунтовувати застосування права вето у кожному окремому випадку. 7 квітня 2022 р. Генеральна Асамблея ООН позбавила Росію прав у Раді ООН з прав людини через злодіяння в Україні. 21 квітня 2022 р. Росія відкинула пропозицію Генерального секретаря ООН А. Гутерреша щодо Пасхального припинення вогню, а 26 квітня під час його візиту до Москви, Кремль заявив, що «США ведуть проксі-війну проти РФ на території України». Наступного дня, 27 квітня 2022 р. А. Гутерреш відвідав зруйноване російськими військами м. Бородянка Київської області. Росія завдала в цей день ракетного удару по Києву і, мабуть, у Генерального секретаря ООН не залишилося ілюзій щодо можливостей домовлятися з країною-агресором. 23 червня 2022 року Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) отримав від України заяву про відкриття справи проти Росії щодо «звинувачень українського уряду в масових і грубих порушеннях прав людини, вчинених Російською Федерацією та її військовими операціями на території України з 24 лютого 2022 року».

Загалом, на думку відомого вітчизняного дипломата, історика-міжнародника **Б. Гуменюка**, потужний імпульс формуванню нової, наступальної української дипло-матії в умовах широкомасштабної російської агресії проти України дав президент Володимир Зеленський. «Не тільки неймовірна інтенсивність зустрічей з лідерами європейської і позаєвропейських держав, виступи в парламентах десятків країн світу, сприяння у формуванні могутньої міжнародної коаліції, яка ефективно допомагає нам руйнувати загарбницькі плани ворога, – все це є незаперечною дипломатичною заслугою в тім числі й глави держави. І справа, звичайно, не тільки в кількості зустрічей, виступів за

кордоном, загальному обсязі зовнішньополітичних дій на найвищому рівні, а в змісті цієї роботи. Виступаючи перед парламентами європейських країн, глава держави називає речі своїми іменами, відкидає почуття меншовартості в розмовах з європейськими лідерами, сміливо вказує на ті свідомі чи несвідомі помилки, які вони вчинили і які призвели до трагічних подій сьогодні. Все це робиться дуже гідно, виважено, аргументовано, і тому з ним погоджуються, тому його поважають, тому йому довіряють», – зазначає **Б. Гуменюк**²¹.

Наприклад, після того, як 6 червня 2022 р. представник РФ в РБ ООН **В. Небензя** заперечив відповідальність Росії за продовольчу кризу у світі, президент України В. Зеленський закликав виключити РФ з Продовольчої організації ООН (FAO), а 10 червня 2022 р. він виступив з вимогою негайної реформи Організації Об'єднаних Націй. А 12 серпня 2022 р., після того, як на засіданні РБ ООН РФ відмовилась демілітаризувати Запорізьку атомну електростанцію, президент України В. Зеленський заявив, що «Росія пробила дно у історії світового тероризму». 18 серпня 2022 р. у Львові В. Зеленський провів переговори з президентом Туреччини **Р. Ердоганом** і Генеральним секретарем ООН А. Гутеррешем. Обговорювались умови постачання на світовий ринок українського продовольства. 24 серпня 2022 р. президент України В. Зеленський виступив на засіданні Ради Безпеки ООН. Він звинуватив РФ у обстрілі пасажирського потягу на станції Чапліно Дніпропетровської області і висловив невдоволення відсутністю чіткої позиції ООН щодо цього терористичного акту Росії. На цьому тлі 26 серпня 2022 р. РФ блокувала прийняття підсумкового документа X Оглядової конференції ООН щодо договору про нерозповсюдження ядерної зброї. А після т. зв. референдумів, які відбулися у вересні 2022 року, Росія знову наклала вето на резолюцію РБ ООН, яка мала засудити приєднання окупованих територій до РФ. У зв'язку з цим, 20 вересня 2022 р. на відкритті чергової сесії Генеральної Асамблеї ООН міністр закордонних справ України Д. Кулеба закликав підтримати відновлення територіальної цілісності України у міжнародно-визнаних кордонах 1991 року, а 15 березня 2023 р. він заявив, що «Росію треба вигнати з Радбезу ООН, де вона сидить на троні безкарності». Глава МЗС України зауважив, що представники Росії незаконно узурпували місце СРСР у Раді Безпеки ООН у грудні 1991 року. Тоді, за його словами, жодна правова процедура, визначена Статутом ООН, не була дотримана. «Росія ніколи юридично не набувала статусу постійного члена Ради Безпеки ООН та має бути вигнана з цього поважного органу. В іншому разі злочинець у кріслі судді продовжуватиме ставити під сумнів легітимність всієї системи ООН», – наголосив Д. Кулеба²².

1 квітня 2023 р. у зв'язку з початком місячного головування Росії на ротаційній основі в Раді Безпеки ООН президент України В. Зеленський також вчоргове заявив про нагальну необхідність реформування цього безпекового органу. «На жаль, ми маємо й новину очевидно абсурдну і деструктивну. Сьогодні держава-терорист почала головувати в Раді Безпеки ООН... Складно уявити щось таке, що

²¹ Гуменюк Б.І. Слово – зброя дипломата. К., 2022. С. 27-28.

²² Кулеба: Росію треба вигнати з Радбезу ООН, де вона сидить на троні безкарності. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/15/7393582/>

більше доводить повне банкрутство таких інституцій. Немає такої форми терору, який ще не був би здійснений Росією. І не буде такої причини, яка зупинить реформу глобальних інституцій, зокрема Радбезу ООН. Реформу, яка очевидно назріла – щоб держава-терорист і будь-яка інша держава, яка хоче бути терористом, не могла зруйнувати мир. Терористи повинні програти, повинні відповідати за терор, а не головувати будь-де», – наголосив український президент²³.

Варто зазначити, що подібної думки дотримуються також чимало державних і політичних діячів світу. Заклик України підтримав, наприклад, міністр закордонних справ Чеської Республіки **Ян Ліпавський**: «Погоджуюсь із Володимиром Зеленським: Рада Безпеки ООН потребує реформування. Останнім доказом цього є те, що в інституції, яка мала б забезпечувати мир, головує держава, яка порушує Статут ООН і загрожує безпеці всього світу», – заявив очільник чеської дипломатії. Головний дипломат Європейського Союзу **Жозеп Боррель**, своєю чергою, зазначив, що початок головування Росії «насує дню дурня». А міністр закордонних справ Литви **Габріелюс Ландсбергіс** іронічно привітав Росію з початком головування в Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй, написавши у Twitter: «Вітаємо Росію з початком головування в Раді Безпеки ООН! З нетерпінням чекаємо на енергійні дискусії щодо пропозиції України про місце призначення ваших військових кораблів». А напередодні Естонія, Латвія та Литва спільно виступили проти російського головування в РБ ООН. Закликав реформувати Раду Безпеки ООН і президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган: «Чинний устрій, за якого доля людства опиняється в руках п'яти держав (постійних членів РБ з правом вето. – Авт.), не є стійким. Потрібно невідкладно реформувати РБ ООН, із всеосяжним та інклюзивним порозумінням», – сказав турецький президент 4 квітня 2023 р. на вечері з іноземними послами та дипломатами²⁴.

Щоправда, свавільне застосування Росією права вето, що фактично паралізувало діяльність РБ ООН, змусило Генасамблею ООН вдатися до певних контрзаходів. ГА ООН консенсусом ухвалила резолюцію A/RES/76/262, яка дозволяє ГА ООН збиратися щоразу, коли в Раді Безпеки застосовується право вето. Зокрема, президент ГА ООН повинен скликати офіційне засідання упродовж 10 днів.

У руслі цього рішення, наприклад, 11 жовтня 2022 р. Генеральна Асамблея ООН засудила масові російські ракетні атаки проти енергетичної інфраструктури України. 14 листопада 2022 р. ГА ООН ухвалила резолюцію про притягнення Росії до відповідальності за порушення нею міжнародного права через вторгнення в Україну, а також створення механізму компенсацій Україні за збитки, завдані російськими агресорами. Документ підтримали 94 держави, 73 утрималися, а 14 виступили проти (РФ, Білорусь, Сирія, Іран, Зімбабве, Куба, Китай, Еритрея, Малі, Центрально-Африканська республіка, КНДР, Ефіопія, Нікарагуа та Багами. 23 лютого 2023 р. Генеральна Асамблея ООН проголосувала за проект резолюції, яка закликає до пошу-

ку справедливого та міцного миру для України. Резолюцію підтримала 141 країна, 32 – утрималися, а сім країн проголосували проти (РФ, Білорусь, КНДР, Сирія, Еритрея, Малі та Нікарагуа), тобто у двічі менше, ніж у листопаді 2022 р.

31 березня 2023 р. президент України В. Зеленський на прес-конференції за підсумками т. зв. Бучанського саміту заявив, що спеціальний трибунал за злочини агресії Росії проти України має бути створений після перемоги України й завершення війни з Росією шляхом ухвалення відповідної резолюції Генеральної Асамблеї ООН. «Над цим ми працюємо... Ми розуміємо, для нас головне – набрати велику кількість держав, щоб велика кількість держав була об'єднана. І об'єднана вже підтримувати той чи інший формат відповідної резолюції. І це буде крок номер один. А вже тоді перейдемо до практичних кроків щодо трибуналу», – сказав глава держави. У цьому контексті В. Зеленський згадав історичне рішення Міжнародного кримінального суду від 17 березня 2023 р. видати ордер на арешт президента Росії В. Путіна у зв'язку з ситуацією в Україні, який став на його думку «дуже серйозним сигналом» у напрямку створення трибуналу і значним досягненням української дипломатії²⁵.

Найбільшим на сьогодні успіхом проактивної роботи української дипломатії в ООН мабуть слід вважати історичне голосування 12 жовтня 2022 р. за резолюцію одинадцятої надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» (ES 11/4). Цією резолюцією ГА ООН засудила псевдо-референдуми на окупованих територіях України, спроби РФ анексувати чотири області України – Донецьку, Луганську, Запорізьку та Херсонську, які «тимчасово окуповані Росією внаслідок агресії, що порушує територіальну цілісність, суверенітет і політичну незалежність України» і закликала держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи ООН не визнавати будь-які зміни статусу областей України та вимагати від РФ негайного та безумовного скасування своїх рішень щодо статусу областей України і виведення всіх своїх військ з території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів. На відміну від трьох попередніх резолюцій ГА ООН з питань війни Росії проти України, ця отримала найбільшу підтримку серед 193 країн-членів ООН. За неї проголосували рекордні 143 держави, зокрема багато африканських та азійських країн, які змінили політичну позицію та поступово відмовляються від політики безумовного нейтралітету щодо російсько-української війни. Представники 5 країн проголосували «проти» цієї резолюції – РФ, Білорусь, КНДР, Нікарагуа, Сирія, і 35 «утрималися»²⁶.

Тим часом РФ продовжує політику бойкоту невідгнаних її рішень та дій ООН. Зокрема, за 15 місяців після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну Рада Безпеки ООН провела 30 засідань, присвячених обговоренню наслідків російської агресії проти України (два з них за участю президента України), але РФ ветувала практично усі проекти резолюцій²⁷. 21 жовтня 2022 р., наприклад, російська делегація бойкотувала засідання Ради Безпеки ООН,

²³ Тищенко К. Зеленський: Не буде причини, що зупинить реформу Радбезу ООН. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/1/7396038/>

²⁴ Президент Туреччини закликав реформувати Раду безпеки ООН. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/5/7159221/>

²⁵ Зеленський: трибунал щодо Росії хочемо створити через резолюцію ООН. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/31/7395942/>

²⁶ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/4. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

²⁷ Мудра І. Як змінилися настрої в ООН з початку повномасштабної війни в Україні. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/05/15/7402253/>

на якому розглядалось питання надання РФ іранських ударних безпілотних апаратів. МАГАТЕ відкинуло звинувачення РФ щодо можливості використання Україною «брудної» ядерної бомби. 3 листопада 2022 р. Рада Безпеки ООН відхилила російські пропозиції щодо розгляду теми «амери-канських біологічних лабораторій в Україні». 8 листопада 2022 р. Київ відвідала посол США в ООН **Лінда Томас-Грінфільд**. Йшлося про організацію міжнародної підтримки Україні у війні проти РФ. 14 листопада 2022 р. більшість держав-членів Генеральної Асамблеї ООН проголосували за резолюцію щодо відповідальності РФ за війну проти України. 30 листопада 2022 р. міністр закордонних справ України Д. Кулеба провів переговори з директором МАГАТЕ **М. Гроссі** щодо критичної ситуації з безпекою на Запорізькій АЕС. 27 грудня 2022 р. міністр закордонних справ України Д. Кулеба ініціював питання виключення РФ зі складу держав-членів ООН. Однак цю ініціативу не підтримав Китай. 8 лютого 2023 р. російська сторона скликала чергове засідання Ради Безпеки ООН, аби розкритикувати створення «танкової коаліції» для підтримки України. РФ продовжила інтенсивно використовувати трибуну ООН для реклами свого пропагандистського порядку денного.

Нарешті, 23 лютого 2023 р., напередодні річниці широкомасштабного російського вторгнення в Україну, Генеральна Асамблея ООН переважною більшістю голосів ухвалила проєкт резолюції, який інкорпорує ключові положення запропонованої восени 2022 року Україною «формули миру» – плану з десяти пунктів, покликаному завершити повномасштабне російське вторгнення в Україну. На надзвичайній сесії Генасамблеї за резолюцію проголосувала 141 держава-член ООН, але 32 країни т. зв. «проросійського блоку» утримались під час голосування (зокрема Вірменія, В'єтнам, Іран, Казахстан, Киргизстан, Куба, Китай, Монголія, ПАР, Пакистан, Узбекистан), а сім країн виступили проти – Білорусь, КНДР, Еритрея, Малі, Нікарагуа, Росія і Сирія. А 26 квітня 2023 р. ГА ООН ухвалила резолюцію про співпрацю з Радою Європи, яка містила також жорсткі формулювання щодо Росії у зв'язку з її вторгненням в Україну і грубим порушенням прав людини. Резолюцію підтримали 122 країни, а проти неї проголосували на цей раз лише 5 країн – РФ, Білорусь, Нікарагуа, Сирія та КНДР. Звичайно, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН резолюції не мають обов'язкової сили відповідно до міжнародного права, проте вони, як справедливо наголошує заступниця міністра юстиції України І. Мудра, «впливають, а іноді й формують світовий політичний устрій»²⁸.

Загалом, нині Кремль докладає максимум зусиль, щоби формувати антизахідну, проросійську коаліцію в Організації Об'єднаних Націй, особливо під час ротаційного головування РФ у Раді Безпеки ООН. Зокрема, 31 березня 2023 р., напередодні головування РФ з 1 квітня у Раді Безпеки ООН, президент Росії В. Путін затвердив нову концепцію зовнішньої політики Росії, спрямовану

на просування Кремлем потенційної антизахідної коаліції. У новій концепції зовнішньої політики РФ Захід зображується як антиросійська і міжнародна дестабілізуюча сила, і прямо заявляється, що США та їхні «сателіти» розв'язали гібридну війну, спрямовану на ослаблення Росії²⁹.

Тому немає сумнівів, що РФ і надалі буде активно використовувати всі можливі засоби – енергетичний і торговельно-економічний шантаж, агресивну пропаганду та маніпуляції щодо реальних подій на російсько-українському фронті й міжнародній арені загалом, інші диверсії в світі на тлі систематичних ядерних погроз для розколу єдності євроатлантичних союзників України, а також залучення на підтримку своєї зовнішньої політики т. зв. «нейтральних» та «пасивних» держав і країн, що не визначилися чітко стосовно своєї політики щодо війни Росії проти України, насамперед серед держав Азії, Африки, Близького Сходу та Латинської Америки. Про це свідчить, наприклад, цинічна дезінформація РФ та реакція Організації Об'єднаних Націй щодо знищення греблі Каховської гідроелектростанції, що стало ще одним воєнним злочином та актом екоциду, здійсненим окупаційними силами Росії вночі 6 червня 2023 р. Зокрема, міністр закордонних справ України Д. Кулеба різко розкритикував реакцію ООН на підлив Росією Каховської ГЕС. «ООН дуже конкретно помилилася: в день, коли в нас відбувся по суті теракт і злочин геноциду, вони там святкували день російської мови, набрали в рота води щодо подій», – заявив він в етері телемарафону 9 червня. Президент України В. Зеленський напередодні теж заявив, що він шокований реакцією ООН і Червоного Хреста на підлив російськими окупантами Каховської ГЕС³⁰. Про це свідчать також публічні наміри РФ та конкретні дії щодо розміщення на території Білорусі тактичної ядерної зброї. Міністерство закордонних справ України 26 березня 2023 р. відреагувало на цей черговий провокативний крок злочинного путінського режиму офіційною заявою, в якій наголошується, що він підриває засади Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, архітектуру ядерного роззброєння та систему міжнародної безпеки у цілому. «Звертаємося до держав «Групи семи» та Європейського Союзу попередити білоруську владу про далекосяжні наслідки для Білорусі, у разі її згоди прийняти на своїй території тактичну ядерну зброю від Росії... Україна очікує на ефективні дії щодо протидії ядерному шантажу Кремля з боку Великої Британії, Китаю, США та Франції, зокрема й як постійних членів Ради Безпеки ООН, які несуть особливу відповідальність за недопущення погроз агресії з використанням ядерної зброї... Вимагаємо негайно скликати з цією метою позачергове засідання Ради Безпеки ООН», – йдеться в заяві МЗС України³¹.

А щодо впливу російської дезінформації в країнах Африки, то про це свідчить т. зв. миротворча ініціатива про переговори між Україною та РФ – «10 основних складових» позиції країн Африканського Союзу щодо російсько-української війни», який озвучив під час перебування в Україні делегації з Африки (Південно-Африканської Республіки,

²⁸ Див.: Там само.

²⁹ Глуценко О. Путін докладає зусиль, щоб формувати антизахідну коаліцію в ООН – ISW. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/1/7395968/>

³⁰ Кулеба про реакцію ООН на підлив Каховської ГЕС: Набрали в рота води // URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/9/7406199/>

³¹ Ядерна зброя РФ в Білорусі: МЗС вимагає зібрати Радбез ООН і дати сигнал Лукашенку. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/26/7395147/>

Виступ Президента України Володимира Зеленського
на черговій Генеральній Асамблеї ООН. Нью-Йорк, США, 19 вересня 2023 р.

Коморських островів, Сенегалу, Замбії, Єгипту, Конго та Уганди) 16 червня 2023 р. президент ПАР **Сиріл Рамафоса**, на що президент України В. Зеленський чітко заявив, що мирні переговори з Росією можливі тільки після повного виведення російських військ з окупованих територій³².

Про протистояння України і Росії за увагу країн т. зв. Глобального Півдня для привернення їх на свій бік з питання ставлення до війни в Україні, свідчить, зокрема, перебіг подій на полях 78-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2023 р. Щоправда, незважаючи на активність як російської, так і української делегацій в цьому напрямі, говорити про те, що Росії або Україні вдається привернути країни Півдня до однозначної підтримки своєї позиції щодо російсько-української війни, на думку міжнародних оглядачів, все одно поки що не доводиться – занадто багато суперечливих інтересів. Разом з тим, як зазначають фахівці-міжнародники, той факт, що країни Глобального Півдня, що опинилися нині під такою посиленою увагою, формально дотримуються нейтральної позиції, скоріше за все грає на руку РФ. *«Поки їх лідери продовжують з готовністю розмовляти з російськими представниками в Генеральній Асамблеї і підтримувати Росію при голосуван-*

*ні, їй вдається залишатися ізольованою лише від частину світу – причому не тієї, за чію підтримку сьогодні ведеться вирішальна боротьба»*³³. Наприклад, голова російської делегації С. Лавров під час роботи сесії ГА ООН зустрічався з представниками близько 20 південних країн. А його виступи і заяви, зокрема на сесії ГА і засіданні РБ ООН, свідчать, що РФ не збирається змінювати свою агресивну поведінку, продовжуючи брехливу й нахабну політику, звинувачуючи США і т. зв. колективний Захід у порушенні Статуту ООН і загрози глобального конфлікту, а також в підтримці *«расистського режиму в Києві»* тощо, фактично повторюючи брутальну лексику, якою свого часу постійно зловживав в ООН представник СРСР **А. Вишинський**, звинувачуючи США, інші західні країни в підготовці третьої світової війни. Зокрема, Лавров повторював стандартні брехливі тези Кремля й наративи російської пропаганди, без сорому і совісті заявивши, що саме США та їхні союзники несуть відповідальність за теперішню війну в Україні, відкинув умови офіційного Києва про можливість мирних переговорів лише після відновлення територіальної цілісності України в кордонах 1991 р. І це все лунало в стінах універсальної міжнародної організації – ООН.

³² Президент ПАР назвав 10 мирних ідей Африки щодо війни в Україні // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/16/7407219/>

³³ Див.: Левен Д. Неделя высокого уровня. 78-я Генассамблея ООН в очередной раз стала площадкой противостояния Киева и Москвы. Рассказываем, как Зеленский и Лавров боролись за внимание стран Глобального Юга // <https://novayagazeta.eu/articles/2023/09/23/nedelia-vysokogo-urovnia>

Отже, діяльність Організації Об'єднаних Націй щодо протидії агресії РФ проти України має досить суперечливий характер. Зокрема, Рада Безпеки ООН довела свою повну неспроможність через вето країни-агресора – РФ, постійного члена РБ. Зокрема, з початку широкомасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. і до вересня 2023 р. РФ скористалася своїм правом вето при голосуванні за п'ять проєктів Ради Безпеки щодо розпочатої нею війни в Україні і шість разів не голосувала за резолюції Генеральної Асамблеї ООН з питань цієї війни. Росія також показово ігнорує рішення Міжнародного суду ООН. Слід також зазначити, що під час голосування резолюцій ГА ООН щодо засудження російської агресії проти України доволі багато країн – від 30 до 40, зазвичай утримуються або взагалі не голосують, тобто якщо і не стають відкрито на бік Росії, але й не підтримують Україну в її справедливій війні проти агресора. До того ж, як відзначають фахівці-міжнародники, «країни, які не підтримують Україну, – у меншості, втім, на жаль, репрезентують більшість людства (Індія, Китай, В'єтнам, Іран, Казахстан, Шрі Ланка тощо). Їхні мотиви різні, проте головне – їхнє фактично свідоме ігнорування Статуту ООН»³⁴.

У зв'язку з цим перед українською дипломатією постає принципово важливе завдання більш ефективно протидіяти російським намаганням, планам, пропаганді та дезінформації та протистояти агресивній зовнішній політиці РФ загалом і працювати на стратегічну перспективу, особливо в рамках ООН. Добре усвідомлюючи це, глава української дипломатії Дмитро Кулеба переконаний: «Україна нині перебуває в авангарді світових процесів. Стратегічне мислення, проактивність та патріотизм роблять українську дипломатію потужним інструментом забезпечення інтересів Української держави, бізнесу та громадян. А військові успіхи та спроможна зовнішня політика засвідчують, що сучасна Україна є сильною та суб'єктною державою на міжнародній арені»³⁵.

Це підтверджує і активна діяльність української делегації на чолі з президентом країни Володимиром Зеленським під час роботи 78-ої сесії Генеральної асамблеї ООН у вересні 2023 р. Зокрема, під час виступу на ГА ООН В. Зеленський запросив держави долучитися до підготовки глобального саміту щодо запропонованої Україною «формули миру» як «основи для оновлення існуючої архітектури безпеки», яку підтримали повністю або частково понад 140 держав і міжнародних організацій, а також закликав до ядерного роззброєння Росії і відкинув будь-які «тіньові домовленості» з нею³⁶. А на присвяченому війні в Україні засіданні Ради Безпеки ООН 20 вересня 2023 р. президент України представив конкретні пропозиції для реформування ООН, передусім для запобігання ситуацій, коли постійні члени Радбезу можуть блокувати будь-які рішення.

«Вето в руках агресора – ось те, що загнало ООН в глухий кут», – зазначив В. Зеленський, додавши, що це перетворює Організацію лише на «найбільш помітну у світі трибуну». Як перший крок до реформи ООН він запропонував дати Генеральній асамблеї реальну можливість долати вето «за умови набрання двох третин голосів, які відображають волю націй і з Азії, і з Африки, і з Європи, і з обох Америк, і з регіону Тихого океану». Серед інших кроків до реформування Організації президент України назвав розширення складу постійних членів Ради Безпеки ООН і створення системи запобігання агресії шляхом превентивних санкцій. «Українські солдати своєю кров'ю роблять те, що повинна робити Радбез, – зупиняють агресію і захищають принципи Статуту ООН», – завершив свій виступ В. Зеленський в Раді Безпеки³⁷. Президент України і члени української делегації на полях сесії Генеральної асамблеї ООН провели також зустрічі й перемовини з лідерами понад 10 держав світу щодо підтримки України в її протистоянні російській агресії та української «формули миру». Зокрема, відбулися двосторонні зустрічі з представниками Німеччини, Болгарії, Чилі, Румунії, Албанії, Ізраїлю, Кенії, Бразилії, ПАР, а також з керівниками ЄС та президентом США і американськими законодавцями.

Нарешті, дипломатичну активність України засвідчують і результати експертного опитування, що проводились соціологічною службою Центру Разумкова з 26 лютого по 15 березня 2023 р. щодо оцінки фахівцями зовнішньої політики української влади в умовах війни Росії проти України: 90% з 40 опитаних експертів оцінили зовнішню політику України позитивно, лише 7,5 – негативно. Зокрема, найвище були оцінені такі напрями зовнішньої політики української влади: стосовно зміцнення відносин із країнами світу і міжнародними організаціями (95% вважають її ефективною), забезпечення зовнішньої підтримки для опору російській агресії (92,5%), розширення кола країн-союзників, що підтримують Україну у протистоянні російській агресії (92,5%), покращення міжнародного іміджу України, її авторитету у світі (92,5%), просування українських ініціатив на міжнародних майданчиках (90%), поширення у світі об'єктивної інформації про війну в Україні (90%), інтеграції до Європейського Союзу (87,5%), інтеграції України до НАТО (77,5%), захисту прав українців за кордоном (72,5). Дещо нижче була оцінена ефективність політики України щодо просування інтересів українського бізнесу на світових ринках: 55% експертів вважають її ефективною, а 27,5% – неефективною³⁸. Але загалом, українська дипломатія в складних умовах воєнного стану і кризи ООН та усієї системи міжнародної безпеки гідно виконує свою відповідальну місію із захисту національних інтересів України в сучасному глобальному світі. ■

³⁴ Тодоров І., Тодорова Н. ООН у протидії російській агресії в Україні // Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 1(30). Ужгород, 2023. С. 39.

³⁵ Кулеба Д. Зміцнюємо дипломатичний фронт заради перемоги України. Україна дипломатична. Науковий щорічник. Випуск XXIII. К., 2022. С. 11.

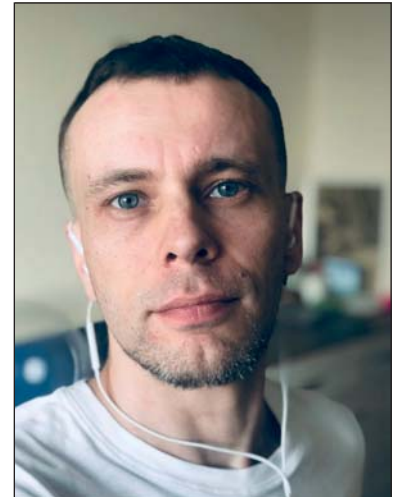
³⁶ Зеленський в ООН запросив країни на саміт щодо "формули миру" // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/19/7420549/>; Зеленський в ООН закликав до ядерного роззброєння Росії // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/19/7420555/>

³⁷ Зеленський пропонує реформувати ООН, щоб подолати вето Росії // <https://www.pravda.com.ua/news/2023/09/20/7420694/>

³⁸ Разумков центр. Проблеми зовнішньої політики та безпеки країни: думки та позиції експертів (лютий–березень 2023 р.) // <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/problemy-zovnishnoi-polityky-ta-bezpeky-krainy-dumky-ta-pozytsiieksperitiv-liutyi-berezen-2023r>

«СВІТЛО У ТЕМРЯВІ СВІТИТЬ...»

ГРАФІКА ТИМОФІЯ ОСИПОВА

Тимофій Осипов

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Війна за своєю природою є страшною руйнівною прірвою, що народжена безумством та створює ганебне беззаконня. Її призначення – тільки убивати, відбирати, позбавляти, знищувати. Велика сила духу, що діє в людині, проявляється саме в таких особливих екстремальних умовах. Саме ця вічна сила є сенсом життя, вона дарує людині свободу, любов, мудрість. Це сила Бога: **«У Ньому було життя, і життя було світлом людям. І світло в темряві світить, і темрява не огорнула його».** Ця сила діє у кожному українцеві, здатному відстоювати правду, воювати, захищати, допомагати, лікувати і просто любити ближніх, бо ми всі – одне ціле.

Талант, отриманий від Бога, має протягом всього життя людини приносити плоди, як і сказано в Євангелії. Цей потужний креативний рух діє абсолютно незалежно від зовнішніх обставин. Адже творчість є одним з найбільш впливових методів спілкування та взаємопорозуміння. Це мова, якою можна домовитися і об'єднатися.

До творчих людей, які втілюють у мистецтві найбільш актуальні сьогоденні теми, належить обдарований художник **Тимофій Осипов**. Йому 38 років, тепер він воює на фронті. У рідному місті Суми закінчив училище культури ім. Д.С. Бертнянського, потім переїхав до Харкова, де у 2008 р. отримав диплом Харківської державної академії дизайну та мистецтв. Тимофій говорить, що його цікавить краса *«живої лінії»*

і *«тональної плями»*, приваблює процес складної взаємодії і перетікання однієї в іншу. Деякі твори художника мають складний філософський зміст, що розкривається поступово – це досить стримані роботи у монохромній гамі. А в інших творах ми бачимо яскраве витончено-декоративне звучання кольору. Доробок мистця успішно експонується на виставках по Україні та за кордоном.

Два малюнка пером на тему війни Тимофій Осипов подарував Музею історії міста Києва. Оскільки сам він на фронті, ці твори передала до фондів музею його двоюрідна сестра **Ірина Ганаза**, яка спеціально приїхала до столиці.

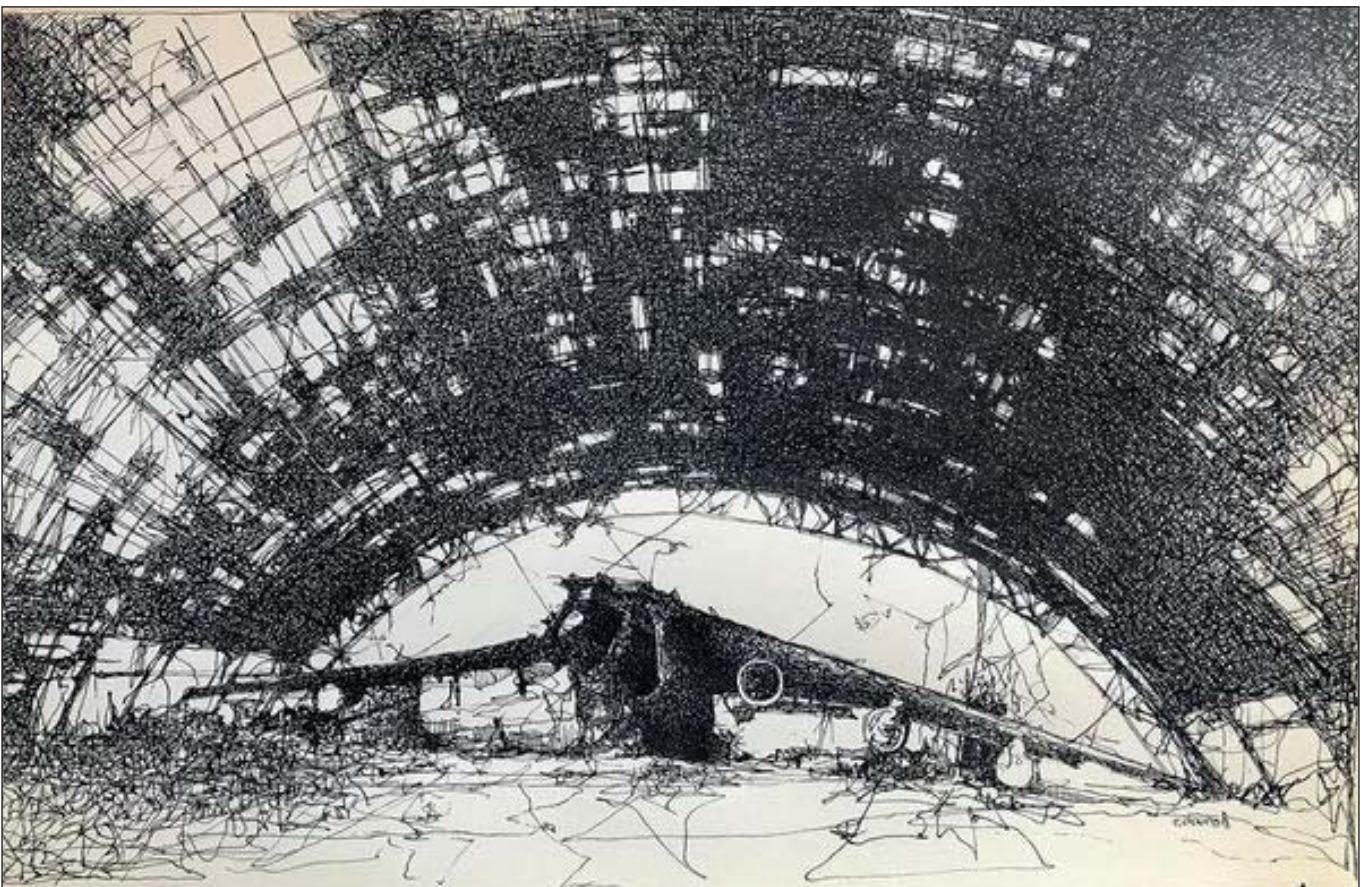
У перші дні війни Тимофій Осипов створив виразні графічні твори про жахливе знищення ракетами українських міст. Малюнок *«I'll wait...»* («Я чекаю») про містечко Бородянка на Київщині в період окупації. Ліву частину малюнка займає притемнене зображення зруйнованого багатоповерхового будинку із чорними дірами вікон та поваленими балконами. Права частина твору – світла, внизу у правому кутку зображено скорботну жіночу фігуру, що самотньо згорбилася серед залишків руїн. Навпроти – обрис стіни та даху хати, що, вірогідно, символізує пам'ять жінки про знищену власну оселю. Під час російської окупації в будинках Бородянки не було світла, води, тепла, зв'язку. Окупанти розстрілювали цивільне населення, вулиці перетворилися на руїни – саме цей сюжет і замалював художник.

На полотні *«Понівечені мрії»* зображено силует найбільшого та найпотужнішого в світі українського літака АН-225 «Мрія», що був зруйнований внаслідок повітряної атаки на аеропорт в Гостомелі під Києвом 27 лютого 2022 р. Крила літака опущені донизу, зверху – скляний дах аеродрому, прострілений в багатьох місцях. Видно залишки руйнацій від обстрілів та масштабної пожежі. Внаслідок ворожого удару носова секція фюзеляжу, кабіна пілотів, двигун, частина крила та шасі – все це згоріло вщент. Велична і прекрасна «Мрія» існувала в єдиному екземплярі: назва твору акцентує на неприпустимості втрати найбільш важливого для людини: миру, долі, мрії.

Твори Тимофія Осипова мають багатозаровий зміст, що розкривається поступово. Роботи мистця показують повну беззахисність людини перед жахами війни, але водночас переконують в тому, що у нас є сила не лише воювати. У нас є сила **ПЕРЕМАГАТИ**. ■

Тимофій Осипов.
Г'І wait... (Я чекатиму). 2022 р.

Тимофій Осипов.
Понівечені мрії (літак АН-225 «Мрія»). 2022 р.

З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ

Тривожне воєнне літо 2023-го

Двоє хлопців зупинились біля великого бігборду, з якого сумно дивився на них гарний сивочолий чоловік.

- Дивись – Матей Чорноморець! – вигукнув один із них. – Адже ти Матей Чорноморець!
- А це мій дід, – відповів другий юнак – Матейко Чорноморець.
- А чим він заслужив таку честь?
- Він дуже любив Україну.
- Я теж люблю Україну.
- А що ти зробив для неї?
- Не знаю. А що зробив твій дід?

Українські волонтери стали героями всеукраїнської кампанії «Згуртовані». Біля Київського військового шпиталю по вул. Госпітальна було встановлено бігборд з 73-літнім волонтером *Матеем Чорноморцем*

ОДИН ІЗ СОРОКА МІЛЬЙОНІВ

Матей Петрович Чорноморець народився на Херсонщині в с. Збур'ївка Голопристанського району (нині окупована територія лівого берега Дніпра) в сім'ї потомствених рибарів. Батько – член риболовецької артілі, мати – домашня господиня.

Дитинство, шкільні роки пройшли в зросійщеній Херсонщині, але сім'я свято зберігала українську мову та звичаї. Десятий клас зі срібною медаллю закінчив у фізико-математичному лиціє при Київському університеті. Далі – фізичний факультет КДУ (кафедра оптики) і направлення в аспірантуру в Інститут фізики Академії наук у відділ фотоактивності (зав. *М.Т. Шпак*) під опіку молодшої перспективної вченої, щирої українки *Ніни Іванівни Остапенко*. Захист кандидатської дисертації на тему «Спектроскопія направлено деформованих кристалів нафталіну», результативні наукові пошуки у відділах електроніки твердого тіла (зав. *О.Г. Сарбей*) та фізики магнітних явищ (зав. *С.М. Рябченко*).

Матей Чорноморець зробив помітний, іноді вирішальний внесок у низку важливих наукових розробок, наприклад у макування системи лазерного виділення пошукованих ізотопів (ВЕТТ). Виконав ряд важливих робіт з питань критичного струму у плівках високотемпературних надпровідників.

Не лише роботою і наукою жив Матей Петрович. Життя вносило свої корективи – підросли діти, появились онуки, а з ними нові надії, нові інтереси. Походи по історичних місцях України, участь у громадських справах. Майдан – то не просто відвідини й чергування, то поклик душі. І допомога майданівцям переросла в святий обов'язок. Відтепер все підпорядковувалось єдиній меті – допомогти українцям стати українцями, стати хазяїнами в своїй країні.

Почалася російсько-українська війна, почалося випробування українців на міцність. Як і тисячі справжніх патріотів України, Матей Петрович вважав, що для перемоги потрібна боротьба зі зброєю в руках, якщо ти молодий і здоровий, або всемірна допомога армії, аби вистояти в цій страшній боротьбі. І допомога повинна бути добровільною, посиленою і постійною.

Ось як відзиваються фундатори громадської організації «Повернись живим» про М.П. Чорноморця: «*Матей Чорноморець – один з найдавніших благодійників «Повернись живим».* Ще з часів Революції Гідності науковець перераховував 10 % від своєї пенсії на потреби Майдану, а коли почалася російсько-українська війна, то зрозумів — цього недостатньо. З 2014-го року пан Матей 30 % від пенсії донатив на військо, зокрема і Фонду «Повернись живим». Всі ці роки він підтримував нашу армію гривнею, бо був певен, що кожен повинен зробити свій внесок у боротьбу за свободу і незалежність України.

«Немає маленької допомоги. Кожен, хто підтримує свою країну та армію, – гідний поваги».

Ці слова стали особистим переконанням, основою світогляду Матея Петровича Чорноморця».

На превеликий жаль, після тяжкої затяжної хвороби, 14 квітня 2024 року Матей Петрович на 75-ому році пішов з життя. Попощатися з визначним науковцем, вірним сином України прийшло багато друзів і шанувальників. ■

Євгенія Рябченко

редактор журналу «Світогляд»,
посестра подружжя Чорноморців

2019 рік, 2 червня.
Матей Петрович з дружиною
Надією Федорівною на острові Хортиця.
На виднокраї – Запорізька ГЕС.
Ще не підірвана «доблестними московитами»

2019 рік, 10 серпня.
Три покоління учнів фіз.-мат. ліцею при КДУ на Говерлі.
Матей Петрович у родинному колі після сходження

На знімку:
Антон Сененко (ліворуч), науковець,
до війни –популяризатор науки,
у військовий час – волонтер;
Чорноморці – Матей Петрович
і Надія Федорівна
та Оксана Бондар, волонтерка,
біля будинку на вул. Васильківській,
Київ

Так склалося, що клята війна відкрила мені цього палкого патріота України. В останні 2 роки пан Матей разом із дружиною панею Надією кожного разу довантажували у наші машини, що їхали на фронт, смаколики для наших бійців. Чітко і поспіль. Як годинник. Приїздиш до їхнього під'їзду в старому панельному домі годині о 9-ій вечора, забираєш ще теплі пироги, сало, закрутки – і вже наступного дня бійці на фронті ними ласують.

Про Матея Чорноморця писав і фонд «Повернись живим», бо він їм донатив третину своєї пенсії. Третину! У відносності чисел це стократ більше, ніж у багатьох наших олігархів.

Останні місяці пан Матей мужньо боровся з важкою хворобою, яка його повільно долала. В якийсь час здалося, що є надія перебороти недугу. Однак нині лишається сказати, що українські Сили оборони втратили серйозну опору. Серйозного бійця.

Дуже шкода, що ми познайомились лише після початку широкомасштабки. Але дуже добре, що хоч такий короткий час мені пощастило знати Матея Петровича.

Майте тихий вечір. ■

З повагою
Антон Сененко, канд. фіз.-мат. наук,
 ст. наук. співробітник Інституту фізики НАН України

Оксана Рубаняк (позивний «Ксена») – військовослужбовиця, командир взводу Збройних сил України, українська поетеса, письменниця та громадський активіст.

Авторка поетичних збірок: «Орнаменти долі», «Назустріч смерті», «Дорога життя»

24 лютого 2022 року Оксана вступила до лав Добровольчого формування Івано-Франківської територіальної громади №3, а потім – ЗСУ. Півтора роки була єдиною жінкою серед військовослужбовців кулеметного взводу 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжців. Виконувала бойові завдання на Вугледарській ТЕС, Зайцево, також на Бахмутському, Мар'їнському та Вугледарському напрямках. Наразі є командиром взводу ЗСУ та виконує бойові завдання на Харківському напрямку.

На початку 2024 року Оксана стала командиром взводу Збройних сил України. У березні 2024 року потрапила до рейтингу «УП 100. Сила жінок» за версією «Української правди». Також у 2024 році фотографія Оксани з'явилася на обкладинці журналу «Vogue Ukraine». Нагороджена почесним нагрудним знаком Головнокомандувача Збройних Сил України «Золотий хрест». Оксана півтора року захищає життя і незалежність України, перебуваючи на передовій. Після поранення, лікування та реабілітації повернулася на службу у свій підрозділ. Протягом усього свого військового шляху вона писала вірші, щоб ви відчули, яка вона та «дорога життя» в місцях, де життя давно не існує, а єдине, що залишилося, – постійна боротьба.

«НАЗУСТРІЧ СМЕРТІ»

«Назустріч смерті» – це перша збірка поезій, куди ввійшли вірші, написані на фронті у Донецькій області.

Вірші Оксана писала на передовій: «У бліндажах та окопах, під час артилерійських обстрілів та стрілкових боїв, наступів та штурмів у голові були різні думки. Коли ж я потрапляла в спокійніше місце, записувала все на аркуші, щоб потім поділитися зі світом. Я мусила поділитися побаченим із вами.

Щодня на фронті гинуть найкращі сини й доньки України. Вони вирушають у бій з однією метою – здолати ворога, відвоювати перемогу, навіть ціною власного життя. Військові дивляться за-загибелі прямо у вічі, вони йдуть назустріч ворогові, назустріч небезпеці, назустріч смерті.

Важливо знати, чому ти живеш, та важливіше – розуміти, за що ти готовий померти».

Дану збірку поетка присвячує зниклому безвісти побратиму **Валентину Солтановському** («Старому») та всім борцям за незалежність України.

Страх смерті страшніше самої смерті,
Тулиться кинджалом до грудей
І до бід чужих робить тебе черствішим,
Не бачиш світу білого й людей.

Він, наче дощ, по тілу пробігає,
Лоскоче лагідно від п'яток і до вух.
Якщо хтось мріяв ступити крок до раю,
Забудьте цей душі свистячий звук.

І видалить всі спомини із голови,
Очистить пам'ять для нової миті.
До неї треба вміти нам підійти,
Щоб заново все людство відновити.

Бо після смерті отримаєм життя,
Те, на яке сьогодні заслужили
Власним трудом, без слова каяття,
Бо всі слова свій сенс уже віджили.

Доки тобі не страшно – іди у бій,
Доки серце холодне – стріляй.
З першою кулею вилетить гнів,
А тоді вже не побачиш злості кінця.

Тримай міцно в руках автомат,
Не дивися, що хтось тікає.
Твоє завдання – стріляти, солдат,
І його ти напам'ять знаєш.

Не дивися на біль та жах,
Затули міцно від остраху очі.
Твого побратима не врятували,
Він помер минулої ночі.

Ти не сам, прошу, не забувай:
За твоєю спиною – мільйони.
То ж стріляй, солдате, стріляй,
Доки кров не тече по скроні.

Могили

Могили над могилами видніються,
Урізнобіч розкидані в землі тіла,
До купи з'єднані причиною, що вітром сіється.
Над степом попелом страждань імла.

Скаламучене кровавим стогоном мовчить,
І тиша ця – найгірша мука і випробування.
Те згарище від танків більш не воскресить,
Поховані з тілами воїнів останні сподівання.

Ціна їх смерті – нащадків славних воля,
Що без кайданів линуть у вись
І мужніх предків у мемуарах славословлять,
Завдяки кому рід козацький відродивсь.

Війна — не мистецтво, не сучасний арт,
Не ліричні вірші, сумні пісні чи яскраві картини.
Війна – це вбивства, руйнування і жах
Для свідомості кожної здорової людини.

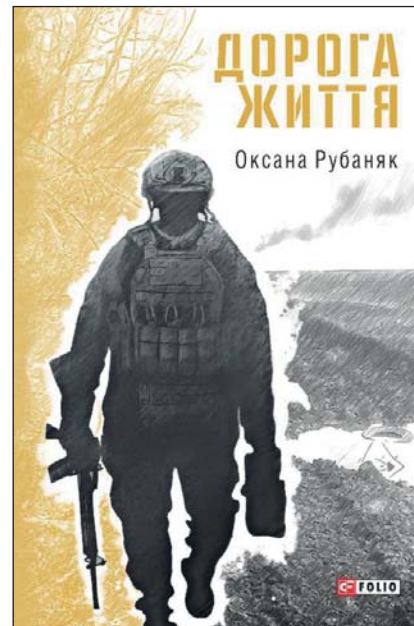
Її неможливо романтизувати і прикрашати,
Додавати красивих епітетів та метафор.
Вона не уміє лікувати хворих, німічних воскресати,
Проте вносить у буденність інших тисячі коректур.

Міняє долі та майбутнє наступних поколінь,
Ламаючи перспективи і стабільний розвиток.
Війна – не сценарій театральних вистав і видуманих дій.
Це шанс вирости квітці із затопленого вогнем паростка.

«ДОРОГА ЖИТТЯ»

«Дорога життя» – це друга збірка поезій, написаних на фронті в Донецькій області під час захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

Якщо перша – «Назустріч смерті» – змушує здригнутися від самої назви, то «Дорога життя» несе надихаючу енергію, що зароджує в серці віру в перемогу світла над темрявою, правди над брехнею, життя над смертю. Дана збірка є книгою-присвятою загиблим українським героям: найкращому другу, заступнику командира кулеметного взводу, старшому сержанту *Олегу Койляку Берету*, бійцю кулеметного взводу, старшому солдатату *Віктору Бірюкову Ріо* та всім борцям за незалежність України.

Зима. Автомат. І окопи.
Замерзла земля до колін.
Убиті лежали герої —
Семен, Геродот і Каїн.

Краплями кров біля тіла
Кипіла і стигла, як лід.
Ця зима не була, як зазвичай, біла —
Червона від крові і збитих ніг.

Ця зима – найлютіша й сувора:
Замість снігу кулі летять.
Не літають птахи довкола,
Не злічити годин і дат.

Тут забули рік і місяць,
Власне ім'я і родину.
Де панує хижка вічність,
Там немає мені спочину.

Помовчімо про війну.
Беззвучно, безшумно і тихо.
Щоб подих пробуджував сплячих святих,
Заколисував гаряче лихо.

Щоб погляд випалював світлі рядки,
Які не будуть прочитані.
Я прошу – мовчіть, бо за всякі думки
Приходить відплата приречена.

І коли здаватиметься, що все летить шкереберть,
Що ти сам протистоїш усьому світу,
Згадай, скільки сил витрачено вже,
Скільки ще дороги пройти потрібно.

І коли руки опустиш від немочі, згадай
Свої злети й падіння, падіння і злети.
Не існує прямої незмінної стабільності,
Ми створені з плоті і крові, крові і плоті,

Ми створені жити, боротися, гребти,
Навіть коли весла поламані і криві,
Коли вітру попутного немає. Пам'ятай: є ти,
І тільки від твоїх дій залежить буття твоє,

Від твоїх думок, поглядів, розмов,
Від кожного слова і кожної літери.
Пам'ятай, що невдача – лишень урок,
А життя – це школа перед справжнім викликом.

Приміряй на себе спокій,
Вдягни плащ миру і затишку.
Я млію від твого дотику,
А тобі так личить мій захист.

Не турбуйся про ракети і гради,
Не лякайся гучних вибухів.
Ти – світу найкраща принада,
Я тебе неодмінно визволю.

Подарую тихі зоряні ночі,
Мирні дні, звабливі світанки.
Навзамін я заплющу очі,
Назавжди залишусь у пам'яті.

Ти продовжиш жити для мене,
Квітнути, рости, розвиватися.
Я тобі життя дарую, країно,
Обіцяй ніколи не здатися! ■

Оксана
Рубаняк

Кадр із відео затоплення крейсера «Москва», флагмана Чорноморського флоту РФ, який брав участь у військових конфліктах у Грузії (2008) та Сирії (2015), а також у блокаді українського флоту в Криму (2014) та повномасштабному вторгненні в Україну (2022). Був уражений двома українськими крилатими протикорабельними ракетами Р-360 «Нептун» 13 квітня 2022 р. <https://www.youtube.com/watch?v=gTuz8puk8mM>

Місто Вовчанськ, яке російські загарбницькі війська нещадно знищують під час свого наступу на Харківському напрямку. Відео опублікувала Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України "Лють" на своїй офіційній сторінці у фейсбуці. Дрон зняв знищені та зруйновані російськими обстрілами житлові та інші будинки. 2 серпня 2024 р.

ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ ЯК КРАЇНІ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Герсон С. Шер
доктор філософії,
член Міжнародної
консультативної ради
Національного фонду
досліджень України та член
редакційної колегії журналу
«Світогляд».

Він керував співробітництвом
у сфері фундаментальної науки
між Сполученими Штатами та
колишнім Радянським Союзом
для Національної академії наук
США, Національного наукового
фонду, Міжнародного наукового
фонду Джорджа Сороса
та був резидентом-засновником
CRDF Global,
США

ВСТУП

У цьому есе я докажу, що успішна політична основа передачі технологій в Україні, як і в інших країнах, які відійшли від централізованої радянської економічної системи, потребує інституційної адаптації, гнучкості та змін; відкритості новим моделям взаємодії науки, освіти та промисловості; вивчення успішних підходів до трансферу технологій в інших країнах; динамічної взаємодії між категоріями «згори вниз» та «знизу вгору» і глибокого перегляду державницької моделі та мислення, які Україна, серед іншого, успадкувала від радянського минулого.

Безпосередня та поточна потреба України у впровадженні передових технологій у виробництво переважно орієнтована на оборону. Важливо розуміти, що існують суттєві відмінності у характері розвитку технологій для оборонного та цивільного секторів. Основна відмінність полягає в тому, що оборона має одного замовника – державу. Отже, коли уряд встановлює цілі для оборонних досліджень і розробок, цей процес, як правило, має контрактний і неконкурентний характер. У сучасній ринковій економіці, навпаки, розвиток технологій носить висококонкурентний і ринковий характер, що вимагає інновацій не лише в розробці продуктів, але також (що важливо у цих країнах) в інституційному розвитку та змінах.

Ось чому було б помилкою будувати національну модель політики трансферу технологій на основі сучасних військових потреб. Більш широкою метою розвитку технологій та показником його успіху є задоволення широкого спектру людських потреб шляхом їхньої відкритої доступності на світовому ринку. Військовий, державницький, контрактний підхід мало годиться для цієї мети. Дійсно, одним із найкращих прикладів цієї умови можна назвати економіку СРСР, яка була досить результативною у військових дослідженнях, розробках та виробництві, але абсолютно неадекватною у випадку невійськових інновацій. У економіці, що динамічно розвивається, експлуатація військових технологій часто поширюється на цивільний сектор, створюючи революційні розробки, такі, як телебачення та Інтернет. У системах військового призначення, з їхньою характерною суворістю роздробленістю і секретністю, між ними рідко відбувається дублювання.

ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ

Почну з термінології. Я хотів би, щоб російськомовний термін «внедрение» (впровадження) – лінгвістична парадигма «передачі технологій», – яка використовувалася в радянську епоху, був вилучений зі словника. Цей термін відображає жорсткий, державницький, одновимірний погляд на процес технологічних інновацій. Він не помічає важливості «ринкової тяги», яка є важливим елементом інновацій у сучасній ринковій економіці. На щастя, в українській мові є термін «використання», що набагато більше сприяє продуктивному мисленню. Навіть краще, на мій погляд, ніж «передача»¹.

¹ Було б цікаво дізнатися про історичну етимологію цього терміну в українській мові. Я припускаю, що російськомовний термін «внедрение» був загальноживаним в Україні до 1991 року відповідно до радянської моделі. Інакше два терміни – «внедрение» і «використання» – мають настільки різні конотації, аж здається малоімовірним, що вони будуть використовуватися як синоніми, розумітися як прямі лінгвістичні еквіваленти.

Іншим важливим терміном є «*комерціалізація технологій*». «*Передача*» стосується лише частини процесу, а саме вбудовування технології у фізичний продукт. Однак тут відсутня впевненість, чи вдасться цьому продукту залучити інвесторів, покупців і кінцевих користувачів. Крім того, «*передача*» передбачає еволюційну, лінійну парадигму між дослідженнями та кінцевим використанням, а це є простою карикатурою на те, що відбувається насправді. Найчастіше використання технології є нелінійним і руйнівним. Це мало має спільного з початковим уявленням дослідника чи винахідника. Крім того, термін «*комерціалізація*» має ту перевагу, що він втілює власну ознаку: успіх на ринку. Якщо ви виробляєте щось із використанням найпередовіших у світі технологій, але це не приваблює покупців та інвесторів або не є економічно конкурентоспроможним, велика ймовірність, що світ ніколи не побачить цього «щось».

ІНТЕРФЕЙС ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ІННОВАЦІЙ

Об'єктивна реальність в роботі вчених-дослідників полягає в тому, що вони зазвичай найменше передбачають, яким чином їхня власна робота може принести соціальну та економічну користь. Це часто залишається на розсуд іншим – промисловим корпоративним установам чи індивідуальним підприємцям, які краще уявляють успішні результати для себе з простої причини: вони знають ринок, вони ближче до інвесторів капіталу та знають, на що ті будуть, а на що не будуть реагувати. Крім того, вони знають, як розробити продукт від початку до кінця. Талановитий підприємець зможе відрізнити втілену технологію в концепції чи прототипі, розробленому вченим, від технічного потенціалу вченого та його роботи з розробки продуктів, про які той ніколи не й не думав. Однак через відсутність підприємців в цій моделі відсутня й критична ланка.

Технологічні підприємці – це сміливі люди з приватного сектору, які «*мислять немисливо*» і, як правило, не є науковцями. Вони готові взяти значні особисті витрати, вірячи, що їхнє бачення товарного продукту підкріплене унікальними технічними можливостями видатних учених. Це – особлива порода людей. Вони процвітають на ризикі і зовсім не схожі на вчених, які шукають передбачуваності та визначеності. Успішного високотехнологічного «*серійного підприємця*» часто називають людиною, яка тричі зазнала невдачі і досягає успіху в четвертий раз. Їх інституційним середовищем є малі високотехнологічні підприємства, які в розвинених країнах вважаються «*двигуном*» технологічних інновацій.

Термін «*інновація*» найповніше охоплює всю сферу діяльності, пов'язану з адаптацією технологій до нових ідей, процесів і продуктів. Інновації передбачають отримання нових знань, удосконалення існуючих технологій і комерціалізацію нових ідей. У випадку з перехідною економікою, як зазначено вище, це так само нагадує нам, що економічні інновації також вимагають інституційних інновацій та змін. На відміну від бюрократичних інституцій і систем, що йдуть зверху вниз, які обслуговували радянську державу в оборонному секторі, будь-яка нова конфігурація має бути достатньо гнучкою, щоб адаптува-

тися до потреб ринкового суспільства та пристосуватися до нових, динамічніших структур та форм діяльності, які є типовими для країн з розвинутою ринковою економікою.

Уряди відіграють значну роль у цьому виді технічних інновацій, особливо в плані стимулювання підприємницьких починань зі скромним фінансуванням і встановлення зв'язків між дослідженнями та комерціалізацією. Однак це краще робити не лише «*зверху вниз*», як у етатистських економіках, але також «*знизу вгору*».

Одним із найвідоміших прикладів підходу «*знизу вгору*» до технологічних інновацій, що підтримується державою, є американська програма SBIR (Small Business Innovation Research – Дослідження інновацій у сфері малого бізнесу). SBIR є чудовим прикладом того, як уряд і «*суспільство*» можуть працювати разом як зверху, так і знизу. У загальному плані кожна державна агенція з дослідницьким бюджетом 100 млн доларів або більше юридично зобов'язана виділяти певну суму (у 2024 році 3,2 %) свого наукового бюджету на конкурсні гранти для партнерства між некомерційними дослідницькими установами (як правило, університетами) та малими підприємствами (в широкому сенсі визначеними як комерційні підприємства з 500 працівниками або менше). Фінансові агенції присуджують конкурсні нагороди проектам, розробленим спільно дослідником і комерційним підприємством.

Проекти SBIR складаються з трьох етапів з послідовним зменшенням державного фінансування та збільшенням приватного. Перехід до наступного етапу залежить від підтвердженого успіху в попередньому. На першому етапі SBIR – етапі дослідження та «*підтвердження концепції*» – частка державного фінансування є найбільшою, частка приватного внеску малою. Друга та третя фази зміщують фокус на значно дорожчу фазу розробки, а потім – на комерціалізацію. Відбувається збільшення приватних інвестицій та зменшення державного фінансування. SBIR та його аналог STTR (Small Business Technology Transfer – Трансфер технологій малого бізнесу) були надзвичайно популярними та ефективними у стимулюванні інновацій. Під час моєї роботи в NSF (National Science Foundation – Національний науковий фонд США) вчені зі Східної Європи (але не з СРСР) дуже хотіли зустрітися з персоналом SBIR і дізнатися про програму².

Іншою важливою інституційною формою у світі малого бізнесу, особливо стартапів, є інкубатори та акселератори. Фінансовані приватно венчурними капіталістами та іншими інвесторами, вони виступають як «*безпечні місця*», де дослідники можуть розробляти та тестувати для застосування та дослідження перспективні технології, а також вивчати потенційні можливості широкомасштабного інвестування на основі їхнього успіху. Успіх – не гарантований, а невдача не бентежить. Подібно до SBIR дослідники (на ранній стадії, як правило, це вчені та інженери) можуть експериментувати на межі між дослідженнями та інноваціями разом із технологічно інтенсивними підприємствами, які бажають шукати та перевіряти технічні таланти та нові ідеї з невеликим початковим ризиком. Проте, на відміну від SBIR і STTR, фінансування інкубаторів надходить не від уряду чи промисловості, а від приватних інвесторів.

² Пропозиції SBIR надходять від дослідницької (некомерційної) сторони науково-промислового партнерства. У STTR проект подає малий бізнес у партнерстві з некомерційною дослідницькою установою.

У випадку великих установ загальною практикою є наявність посередницької організації між науково-дослідною установою та великою комерційною компанією. Це «офіси трансферу технологій» (ТТО), які існують у кожному великому університеті та інших установах, навіть у державних лабораторіях (про які докладніше нижче). Їхня робота полягає в детальному ознайомленні з передовими дослідженнями в університеті чи лабораторії, а також в пошуках можливості для комерціалізації через контакти з корпораціями та через власні знання ринку. Подібні офіси надають юридичні рекомендації та допомогу в складанні угод між юридичними особами, керують інтелектуальною власністю, що є результатом будь-якого винаходу, і подають (або вирішують не подавати) патентні заявки до уряду³. Як і у випадку з фізичними особами-підприємцями в ТТО, як правило, працюють не вчені та інженери, а економісти, юристи та особи зі значним досвідом роботи в галузі. ТТО є важливим зв'язком між дослідженнями та промисловістю для великих установ. Вони також є і в оборонних науково-дослідних агентствах, де відшукують надзвичайно важливі малі підприємства і великі корпорації для адаптації творчих ідей науковців, які фінансуються оборонними службами (як в університетах, так і у внутрішніх оборонних дослідницьких лабораторіях) для оборонних цілей.

У попередній дискусії слово «університети» виділяється неспроста. Університети є критично важливою ланкою в процесі дослідження, застосування та комерціалізації. У більшості розвинених країн вони є основною ланкою. Чому? По-перше, тому що вони є основними виконавцями фундаментальних і навіть прикладних досліджень, що фінансуються з федерального бюджету. По-друге, у них є студенти. Від бакалаврату до постдокторських досліджень університети вирощують найкращих і найталановитіших вчених та інженерів. Дослідження та освіта тут глибоко інтегровані – на відміну від радянської моделі, де дослідження та освіта були поділені на два окремі дуже та різні «бункери». Університети також можуть укласти угоди з приватними компаніями про обмін кадрами – тимчасово розміщувати студентів і навіть викладачів у комерційних компаніях, а фахівців з таких компаній – в університетах. Розвиток цих особистих стосунків і прямого досвіду є ключовим компонентом процесу передачі технологій.

Нарешті, кілька слів про оборонні дослідження, які знаходяться в колі моїх особистих знань. У Сполучених Штатах існують три основні напрямки: дослідницькі лабораторії військової служби, Департамент оборонних досліджень та інженерії (DDR&E) та Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів (DARPA). Військові «службові лабораторії»⁴ виконують переважно прикладні дослідження, безпосередньо пов'язані з військовими цілями; DDR&E – це агентство з фінансування досліджень, схоже на NSF, яке надає гранти на ініційовані дослідниками проєкти для некомерційних установ, таких, як університети. DARPA – це

«блакитне» відділення Міністерства оборони. Агентство фінансує також дослідження (але дуже спекулятивні дослідження), які «перетворюють революційні концепції та навіть уявні неможливості на практичні можливості».

А ЯК ЖЕ В УКРАЇНІ?

Реакція українського читача на вищезгаданий наратив може бути такою: «Це все дуже гарно, але в Україні це неможливо». Може, це перебільшення, але в пострадянському перехідному суспільстві, якому ще належить здійснити суттєву інституційну реформу в науці, є деякі серйозні проблеми: брак приватних інвестицій у дослідження та розробки, брак іноземних інвестицій, інституційна жорсткість, недосконала боротьба за конкурентоспроможну систему грантів та державницький менталітет щодо зв'язку досліджень і застосування, особливо в обороні.

Проте навіть у воєнний час на окраїнах України відбуваються події, що «проливають світло крізь щілини»⁵. У сферах безсумнівної переваги (таких, як кібербезпека) в Україні є малий високотехнологічний бізнес, який отримує значні іноземні інвестиції та (зауважте) отримав вигоду від початкових державних інвестицій та «вирощування» в університетських інкубаторах. Конкурсні дослідницькі гранти, незважаючи на те, що вони є новою рисою дослідницького середовища в Україні, набувають все більшого визнання. Ведеться серйозне обговорення та дії щодо розвитку наукових центрів, наскрізних установ, що з'єднують передові дослідження та промисловість у цільових областях.

Находячись за кордоном я маю лише найзагальніші знання про ці події. Читачі, безсумнівно, мають свої конкретні думки та приклади і скоректують мої пропозиції.

МОЖЛИВА МОДЕЛЬ ДЛЯ НАН УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНІ ЛАБОРАТОРІЇ США

Модель Академії наук радянських часів настільки відрізняється від західного досвіду, що важко проводити аналогії. Але один приклад, який я вважаю корисним для порівняння, є національні лабораторії США, зокрема національні лабораторії Міністерства енергетики США (DOE). У певному сенсі модель Академії наук України з її величезними інститутами – це щось на зразок національних лабораторій США «на стероїдах». Звичайно, це порівняння дещо перебільшене та не точне, але є спільні риси та сфери, завдяки яким розгалужена система державних дослідницьких лабораторій України могла би виграти.

Найвідоміші національні лабораторії США⁶ чітко орієнтовані на оборону та перебувають під егідою Національного агентства з ядерної безпеки (NNSA) Міністерства енергетики. Однак після впровадження закону Bayh-Dole у 1980 році вони були вимушені співпрацювати з промисловістю для розробки комерційних технологій

³ Закон Бея – Доула 1980 року революціонізував всю цю сферу діяльності в Сполучених Штатах і був прийнятий як модель в інших країнах.

⁴ Наприклад, Naval Research Laboratory (NRL).

⁵ Посилання на гімн популярного покійного канадського співака Леонарда Коена: «У всьому є тріщини, саме так проникає світло».

⁶ До них належать, наприклад, лабораторії DOE/NNSA в Лос-Аламосі, Лоуренс-Берклі, Сандії, Оук-Рідж і на Тихоокеанському північному заході. Є також лабораторії Міністерства енергетики, які менш орієнтовані на зброю (наприклад, Fermi). Однак багато збройових лабораторій також проводять дослідження та співпрацюють з галузями, які створюють передові цивільні технології. Ще одна різниця між державними лабораторіями, якими керує уряд (GOGO), і державними лабораторіями, якими керує підрядник (GOCO). Лабораторії DOE — це GOCO, де «підрядниками» є великі дослідницькі університети чи корпорації.

(включаючи дохід для самих лабораторій на додаток до їх державного фінансування) і досягли значного успіху в цьому. Керівники лабораторій роблять це за допомогою угод про спільні дослідження, розроблені їхніми внутрішніми офісами з передачі технологій (ТТО – див. вище), які визначають потенційних галузевих партнерів (часто це – малі підприємства поблизу лабораторій). Угоди дозволяють компаніям інвестувати в розвиток технічної експертизи урядової лабораторії в рамках, у яких лабораторія DOE зберігає права інтелектуальної власності, але надає безоплатну ліцензію бізнесу, що дозволяє йому заробляти гроші за свою роботу в разі успіху. Тоді лабораторія може «викупити» продукт у підприємства, щоб застосувати його для національних потреб. Це стало загальноприйнятою моделлю не лише в лабораторіях, які фінансуються урядом, але й в інших.

На моє переконання це може бути моделлю для України з її величезною системою лабораторій Академії (яка, як відомо, також перебуває під тиском з загрозою реформування) для ефективного зв'язку своєї роботи з промисловістю для оборони країни та економічної конкурентоспроможності.

До них належать, наприклад, лабораторії DOE/NNSA в Лос-Аламосі, Лоуренс-Берклі, Сандії, Оук-Рідж і на Тихоокеанському північному заході. Є також лабораторії Міністерства енергетики, які менш орієнтовані на зброю (наприклад, Fermi). Однак багато збройових лабораторій також проводять дослідження та співпрацюють з галузями, які створюють передові цивільні технології. Ще одна різниця між державними лабораторіями, якими керує уряд (GOGO), і державними лабораторіями, якими керує підрядник (GOCO). Лабораторії DOE — це GOCO, де «підрядниками» є великі дослідницькі університети чи корпорації.

НА ЗАВЕРШЕННЯ

У цьому есе я спробував у загальному сенсі окреслити систему технологічних інновацій (як я її розумію) у Сполучених Штатах, яка слугує моделлю в усьому світі в розвинених індустріальних країнах. Є аспекти, в яких в Україні не вистачає базових умов для цієї моделі, але є й ознаки можливостей. Саме війна поставила систему під серйозний стрес, що зробило зв'язок між дослідженнями та застосуваннями більш актуальним.

Яку б модель чи стратегію не прийняла Україна (а це тільки її вибір) – це обов'язково включатиме інституційні зміни та адаптацію.

У зв'язку з цим я хотів би виділити шість критичних напрямків змін у широкій сфері державної політики України:

- Модернізація кращих університетів України до рівня головних дослідницьких університетів Заходу;
- Забезпечення сильної, стабільної системи конкурсних грантів для розподілу фінансування між інституційними напрямками в залежності від заслуг;
- Запровадження та тестування нових інституційних форм на важливому стику між науковими дослідженнями та виробництвом.
- Вивчення наукової політики та досвіду інших країн, як сусідніх з Україною, так і більш віддалених;
- Використання високого авторитету визначних вчених та інженерів для виховання наступного покоління, надання їм можливостей достойно жити та лідирувати у післявоєнному майбутньому України як незалежної, суверенної, економічно успішної та безпечної країни світу;
- Ліквідація культурного та політичного державницького мислення «зверху вниз», яке є ганебною спадщиною радянського минулого України.

Без сумніву, для вирішення всіх цих питань будуть необхідні далекосяжні зміни політики на найвищому рівні, включаючи законодавство. Але зміни також повинні відбуватися знизу. Пасивно очікувати та поклатися на великі складні міністерства та Раду, щоб вони оприлюднили політику виправлення та фінансування не спрацює, якщо міністерства та Рада не будуть впевнені, що знизу є готовність до змін. Нав'язування змін зверху за відсутності мінімуму відкритості знизу, не кажучи вже про відкриті ворожнечу і підозру, лише породить більшу ворожість та підозрілість серед представників усіх сторін.

Усі ці рішення вимагатимуть сміливих рішень політиків та лідерів на найвищих рівнях влади, а також готовності наукової спільноти України адаптуватися до змін і сприймати їх, а також розуміти, що успішні зміни – це не «гра з нульовою сумою»⁷. Вони повинні приносити користь для всіх. Досвід інших пострадянських країн показує, що це можливо. Нинішня неспровокована війна різко висунула всі ці проблеми на перший план. Завдання полягатиме в тому, щоб зазирнути за межі війни, зрозуміти, що майбутнє України безпосередньо пов'язане з успіхом у використанні свого величезного наукового та промислового потенціалу як для потреб оборони, так і для її економічної конкурентоспроможності. При цьому необхідно відкинути давнє інституційне суперництво та конфлікти на благо країни.

Слава Україні!!! ■

⁷ «Гра з нульовою сумою» – це концепція з теорії ігор та економіки, де виграв одного учасника дорівнює програшу іншого, так що загальний результат завжди дорівнює нулю. У цьому контексті йдеться про те, що успішні зміни не повинні сприйматися як гра з нульовою сумою, де зиск одного означає втрату для іншого. Натомість, успішні зміни мають приносити користь усім сторонам, щоб кожен був у виграві.

THE INSTITUTIONAL CHALLENGES OF TECHNOLOGY TRANSFER IN UKRAINE AS A TRANSITIONAL ECONOMY

Gerson S. Sher¹

INTRODUCTION

In this essay, I will argue that a successful policy framework for technology transfer in Ukraine, as in other countries that have transitioned away from the centralized Soviet economic system, will require institutional adaptation, flexibility, and change; openness to new models of interaction between research, education, and industry; study of successful approaches to technology transfer in other countries; a dynamic interaction between “top-down” and “bottom-up” modalities; and a deep reconsideration of the statist model and mindset that Ukraine, among others, has inherited from its Soviet past.

Ukraine’s immediate, current need for infusion of advanced technology into production is overwhelmingly defense oriented. It is important to understand that there are significant differences in the nature of technology development for the defense and civilian sectors. The main difference is that in defense, there is a single customer - the state. Consequently, when the government issues targets for defense research and development, the process tends to be contractual and non-competitive. In modern market economies, in contrast, technology development is highly competitive and market-driven, requiring innovation not only in product development, but also, importantly, in these countries, in institutional development and change.

For this reason, it would be a mistake to build a national model of technology transfer policy based on today’s military needs. The broader goal of technology development, and the metric of its success, is to meet a broad array of human needs by being openly available in the global market. A military, statist, contract-like approach is poorly suited to that goal. Indeed, one of the best examples of that proposition was the economy of the USSR, which was reasonably good in military R&D and production, but woefully inadequate in terms of non-military innovation. In a vibrant economy, military technology exploitation often spills over into the civilian sector, creating revolutionary developments, like TV and the internet. In military-oriented systems, with their characteristically strict compartmentalization and secrecy, there is rarely overlap between the two.

¹ Gerson S. Sher, PhD, is a member of the Editorial Board of *Svitohlyad* and a member of the International Advisory Council of the National Research Foundation of Ukraine. He managed basic science cooperation between the United States and the Former Soviet Union for the US National Academy of Sciences, the National Science Foundation, George Soros’s International Science Foundation, and was Founding President of CRDF Global.

A NOTE ABOUT TERMINOLOGY

I begin with terminology. I would like to see the egregious Russian-language term, the linguistic paradigm used in the Soviet era, “внедрение,” purged from the vocabulary. It reflects a rigid statist, one-dimensional “technology push” view of the process of technology innovation, likening it to the process of procreation (from a crude masculine point of view, no less). It is oblivious of the importance of “market pull,” which is an essential element of innovation in modern market economies. Fortunately, in the Ukrainian language the term is “використання,” (“exploitation”), which is much more conducive to productive thinking, even better in my view than “transfer”².

Another important term is “technology commercialization.” “Transfer” pertains only to part of the process, namely, embedding the technology in a physical product. It does not ask, however, whether that product will succeed in attracting investors, buyers, and end-users. Moreover, “transfer” suggests an evolutionary, linear paradigm between research and end-use that is a mere caricature of what actually happens. More often, the exploitation of technology is nonlinear and disruptive. It may have little in common with the researcher’s or inventor’s initial vision. Additionally, the term “commercialization” has the advantage that it embodies its own metric: market success. If you produce something with the world’s most advanced technology but it fails to attract buyers and investors or is not economically competitive, the chances are that it will never see the light of day.

THE RESEARCH-INNOVATION INTERFACE

An unpleasant reality for research scientists is that they are often the poorest visionaries of how their own work can be of social and economic benefit. It is often left to others, either in industrial corporate settings or individual entrepreneurs, who can better envision successful outcomes for a simple reason: they know the market, they are closer to capital investors and what they will and will not respond to, and they know how to develop a product from end to end. A talented entrepreneur will be able to distinguish between the embodied technology in a concept or prototype developed by a scientist, and the technical potential of the scientist and their work to develop products that the scientist have never thought of. However, in the absence of entrepreneurs, this model lacks a critical link.

Technology entrepreneurs are audacious individuals from the private sector who “think the unthinkable,” are typically not scientists, and are ready to incur significant personal debt to gamble that their vision of a marketable product backed up by the unique technical capabilities of outstanding scientists. They are a very special breed of human beings. They are quite unlike scientists, who look for predictability and certainty. They thrive on risk. A successful high-tech “serial entrepreneur” is often popularly defined as someone who fails three times and succeeds on the fourth. Their institutional milieu is small, high-tech businesses, which in advanced countries are considered to be the “engine” of technological innovation.

Ultimately, the term “innovation” best captures the full breadth of the realm of activity associated with the adaptation of technology to new ideas, processes, and products. Innovation involves the generation of new knowledge, improvements on existing technology, and commercialization of new ideas. In the case of transitional economies, as noted above, it also reminds us that economic innovation also requires institutional innovation and change. Unlike the top-down, bureaucratic institutions and systems that served the Soviet state in the defense sector, any new configuration must be nimble enough to adapt to the needs of market society and to accommodate new, more dynamic structures and forms of activity that are typical in advanced market economies.

Governments have a significant role to play in this kind of technical innovation, particularly in terms of sparking entrepreneurial ventures with modest funding and the creation of links between research and commercialization. However, this is not best or only done from the “top-down,” as in statist economies, but also from the “bottom up.”

One of the most well-known examples of the government-facilitated “bottom-up” grassroots approach in technological innovation is the US SBIR (Small Business Innovation Research) program. SBIR is a wonderful example of how government and “society” can work together from both top and bottom. In its broad outlines, each government agency with a research budget of \$100 million or more is legally obligated to set aside a certain amount (in 2024, 3.2%) of its research budget for competitive grants to partnerships between nonprofit research institutions (typically universities) and small businesses (broadly defined as for-profit enterprises with 500 employees or less). The funding agencies make competitive awards to proposals developed jointly by a researcher and a for-profit enterprise.

SBIR projects consist of three phases, with decreasing government funding and increasing private funding. Progress to the next phase depends on proven success in the previous ones. In the first SBIR phase, a research and “proof of concept” phase, the government funding share is the largest, with a modest private contribution. The second and third phases shift focus to the far more costly development phase and then to commercialization, with sharply increasing private investment and declining government funding. SBIR and its counterpart STTR³ (Small Business Technology Transfer) have been immensely popular and effective in spurring innovation. In my life at NSF, during the Soviet period visiting scientists from Eastern Europe (but not the USSR) were intensely interested in meeting with our SBIR staff and learning about the program.

Another important institutional form in the world of small businesses, especially start-ups, are incubators and accelerators. Funded privately by venture capitalists and other investors, these are “safe spaces” for researchers to develop and test promising technologies for application and to explore potential large-scale investing opportunities based on their success. Success is not guaranteed, and failure is not discouraged. Like SBIR, they allow researchers, typically early-stage scientists and

² It would be interesting to learn about the historical etymology of this term in Ukrainian. I would assume that “внедрение,” the Russian-language term, was in common use in Ukraine before 1991, consistent with the Soviet model. Otherwise, the two terms, “внедрение” and “використання,” have such different connotations that it would seem unlikely they would be used interchangeably as direct linguistic equivalents.

³ SBIR proposals come from the investigator (non-profit) side of the research/industry partnership. In STTR, it is the small business that submits the proposal, in partnership with the nonprofit research institution.

engineers, to experiment at the margin between research and innovation, together with technology-intensive businesses who wish to seek out and test technical talent and novel ideas with little initial risk. Unlike SBIR and STTR, however, funding for the incubators comes not from government nor from industry, but from private investors.

In the case of larger institutions, the general practice is to have an intermediary entity between the research-performing institution and the large for-profit company. These are the “technology transfer offices” (TTOs), which exist in every major university and other institutions, even government laboratories (about which, more below). It is their job to be thoroughly familiar with the advanced research at the university or lab, as well as to look for opportunities for commercialization through contacts with corporations as well as their own knowledge of the market. They also provide legal guidance and assistance in crafting agreements between the two, manage intellectual property resulting from any invention, and file (or decide not to file) patent applications with the government⁴. As in the case of individual entrepreneurs, TTOs are generally not staffed by scientists and engineers, but by economists, lawyers, and individuals with substantial industry experience. They are the crucial interface between research and industry for large institutions. They exist in defense research agencies as well, where they are extremely important in finding small businesses and huge corporations to adapt the creative ideas of defense-funded scientists (both at universities and at internal defense research laboratories) for defense applications.

In the preceding discussion, the word “universities” stands out, for good reason. Universities are a critical link in the research-application-commercialization process. In most advanced countries, they are the major link. Why? First, because they are the major performers of federally funded basic and even applied research. But secondly, they have students. From the undergraduate level on up to postdoctoral research, they cultivate the best and brightest scientists and engineers. Research and education are deeply integrated here – unlike the Soviet model, where research and education were bifurcated into two very distinct and separate “silos.” They also can sign agreements with private companies for personnel exchange – to place students and even professors temporarily in commercial companies, and professionals from such companies in university settings. The development of these personal relationships and direct experience is a crucial component of the technology transfer process.

Finally, a word about defense research, which is at the margin of my personal knowledge. In the United States, there are three major modalities: military service research laboratories, Department of Defense Research and Engineering (DDR&E), and the Defense Advanced Research

Project Agency (DARPA). The military “service laboratories”⁵ perform primarily applied research directly tied to a military goal. DDR&E is a research-funding agency, similar to NSF, that makes investigator-initiated, merit-reviewed project grants to nonprofit institutions such as universities. DARPA is DOD’s “blue-sky” arm; it also funds research, but highly speculative research that “transform[s] revolutionary concepts and even seeming impossibilities into practical capabilities.”

WHAT ABOUT UKRAINE?

The Ukrainian reader’s reaction to the previous narrative may be, “Look, this is all very nice, but it is not possible in Ukraine.” That may be an exaggeration, but in a post-Soviet transitional society that has yet to implement significant institutional reform in the sciences, there are some formidable problems: lack of private investment in R&D, lack of foreign investment, institutional rigidity, a young and struggling competitive grant system, and a statist mentality about linking research and application, especially in defense.

Yet there are also developments at the margins in Ukraine, even in wartime, that shed light through the cracks⁶. There are small high-tech business in areas of Ukraine’s undoubted superiority, such as cybersecurity, which receive significant foreign investment and (please note) have benefitted by initial government investment and from “growing up” in university-based incubators. Competitive research grants, while a new feature of Ukraine’s research environment, are becoming increasingly widely accepted. There is serious discussion and action on developing Science Centers, cross-cutting institutions bridging advanced research and industry in targeted areas. From my vantage point abroad, I have only the most general knowledge of these developments. Readers will no doubt have specific examples and opinions, as well as corrections to anything I have gotten wrong.

A POSSIBLE MODEL FOR THE NAS OF UKRAINE: THE US NATIONAL LABORATORIES

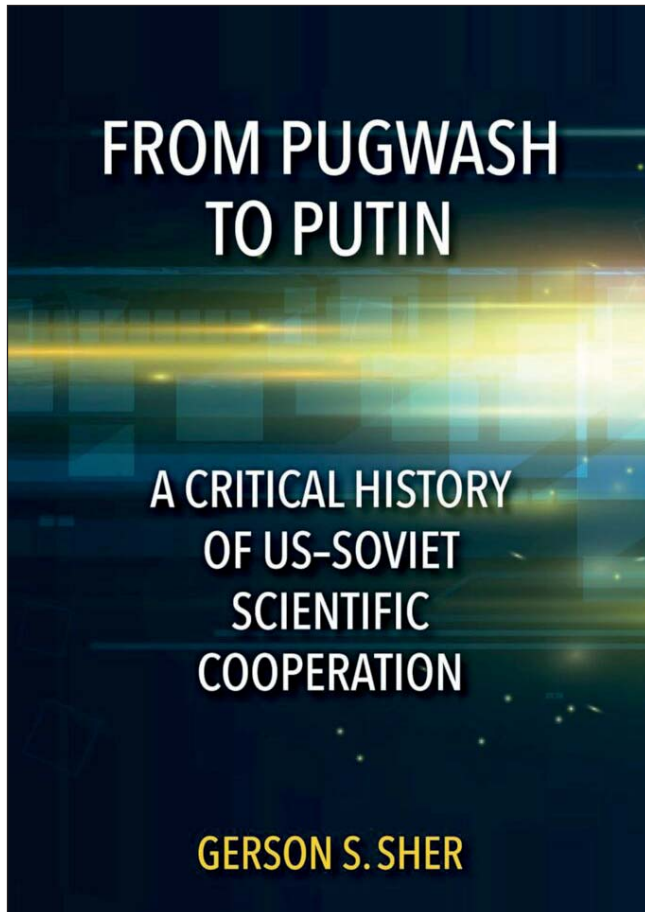
The Soviet-era Academy of Sciences model differs so much from Western experience that it is hard to draw analogies. But one example I have found useful in relating one to another is the US National Laboratories, in particular the national labs of the US Department of Energy (DOE). In a sense, the Academy model, with its huge institutes, is something akin to the US national labs “on steroids.” Of course, that comparison embodies some hyperbole and inaccuracy, but there are commonalities and areas from which Ukraine’s extensive system of government research laboratories might benefit.

⁴ The Bayh-Dole Act of 1980 revolutionized this entire sphere of activity in the United States and has widely been taken as a model in other countries.

⁵ For example, the Naval Research Laboratory (NRL).

⁶ A reference to the popular late Canadian singer Leonard Cohen’s Anthem: “There is a crack in everything, that’s how the light gets in.”

⁷ These include, for example, the DOE/NSA labs at Los Alamos, Lawrence Berkeley, Sandia, Oak Ridge, and Pacific Northwest. There are also DOE labs that are less weapons-oriented, such as Fermi. However, many of the weapons labs also perform research and industry partnerships that spin off advanced civilian technologies. Another distinction is between Government-Owned, Government-Operated (GOGO) labs and Government-Owned, Contractor-Operated (GOCO) labs. The DOE labs are GOCOs, where the “contractors” are major research universities or corporations.

The most notable US national laboratories are explicitly defense-oriented and under the auspices of the National Nuclear Security Agency (NNSA) of DOE⁷. However, since the 1980 introduction of Bayh-Dole, they have been under pressure to work with industry to develop commercial technology (including revenue for the laboratories themselves in addition to their government funding) and have had considerable success in doing so. They do this through cooperative research agreements developed by their internal tech transfer offices (TTOs – see above), which identify potential industry partners (often small businesses in the vicinity of the labs). The agreements allow the businesses to invest in developing the technical expertise of the government lab in a framework in which the DOE lab keeps the intellectual property rights but grants a royalty-free license to the business, allowing it to make money from its work if successful. Then, the lab may “buy back” the product from the business to apply to national needs. This has become an established model not only in DOE government-funded labs but in others as well.

I mention this because it may be a model for Ukraine, with its immense Academy laboratory system – which, as is well known, is also under pressure from the top to reform – to effectively link its work with industry for the nation’s defense and economic competitiveness.

IN CONCLUSION

In this essay, I have tried to outline in broad brush strokes the technological innovation system as I understand it in the United States, which has served as a model worldwide in advanced industrial countries. There are aspects in which the basic conditions for this model are lacking in Ukraine, but also signs of opportunity. The war itself has put the system under severe stress, making the research-to-application link ever more urgent.

Whatever model or strategy Ukraine adopts – and it is Ukraine’s choice alone to make it – it will necessarily involve institutional change and adaptation.

In this regard, I would highlight six critical areas of change in the broad area of government policy:

- Upgrading Ukraine’s best universities on the order of the major research universities of the West.
- Ensuring a strong, stable system of competitive research grants to distribute a significant share of research funds across institutional lines based on merit.
- Introducing and testing new institutional forms at the crucial interface between research and production.
- Studying of the science policies and experiences of other countries, both those near to Ukraine and farther afield.
- Placing a high priority on devoting Ukraine’s best resources to bringing up the next generation of brilliant scientists and engineers, to providing them opportunities to flourish and lead in Ukraine’s postwar future as an independent, sovereign, economically successful, and militarily secure member of the world community.

- Breaking the deeply cultural and political statist, “top-down” mindset that is a stubborn legacy of Ukraine’s immediate Soviet past.

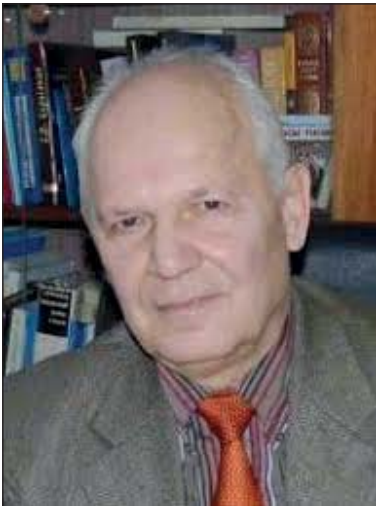
Without a doubt, far-reaching policy changes at the highest levels, including legislation, will be necessary to address all these issues. Nevertheless, change must also come from below. Relying and passively waiting on big, complex ministries and the Rada to promulgate policies to fix and fund things will not work unless the ministries and Rada can be confident that there is readiness for change from below. The imposition of change from above in the absence of a minimum of openness from below, not to mention open hostility and suspicion, will only generate more hostility and suspicion among all parties.

All these choices will require bold policy and leadership at the highest levels of government, as well as the readiness of Ukraine’s scientific community to adapt to and embrace change and to understand that successful change is not a zero-sum game but must have benefit in it for everyone. The experience of other post-Soviet countries shows that this is possible. The current, unprovoked war has made all these issues stand out in bold relief. The challenge will be to look beyond the war, to understand that Ukraine’s future is directly tied to its success in harnessing its huge scientific and industrial potential to both defense needs and its economic competitiveness, and in doing this to set aside ancient institutional rivalries and conflicts for the good of the country.

Слава Україні!! ■

ОДНА І ЄДИНА КОНСТАНТА ІСТОРІЇ НАУКИ – ЦЕ НЕПЕРЕРВНІСТЬ ЗМІНЮВАННЯ¹

Так побудована наша країна: аби ми зайнялися
чимось серйозно, необхідна увага її перших осіб
З кулуарних розмов науковців

Вадим Локтев
доктор фіз.-мат. наук,
академік НАН України,
академік-секретар Відділення
фізики і астрономії
НАН України,
м. Київ

Поступово ми забуваємо хвилювання, викликані Загальними зборами НАН України, що відбулися 22–25 травня ц.р., які через оголошене і давно очікуване обрання нових членів Академії були «подвійними», тобто звітно-виборними, що, звісно, періодично трапляється, але не щорічно. Звітні (менш нервові) мають свої усталені традиції і пройшли за ними, себто так, як проходили зазвичай у радянську добу, ні чим по суті не відрізняючись від партійно-господарських активів (добре відомих старшому поколінню), коли заслуховувалась доповідь партійного очільника регіону чи певної галузі, а за ним віддано звітували керівники нижчих рівнів – секретарі різних парткомітетів чи міністри, директори підприємств, інколи й рядові комуністи для демонстрації рівності. Гадаю, аналогія очевидна, бо ми теж, як завжди, прослухали схвалену учасниками зборів доповідь нашого президента **Анатолія Глібовича Загороднього** про те, як ми, в принципі, непогано працювали, чого суттєвого досягли, чим може пишатися наша Академія та дізналися про основні варті уваги проблеми. Після доповіді «старі» і новообрані члени академії традиційно в своїх виступах, що доповнили розділи доповіді президента, висвітлили конкретні результати фундаментального та прикладного характеру².

Жодним чином я не піддаю сумніву, що такі збори потрібні, але маю наголосити (і про це, власне, йшлося й на Загальних зборах ВФА), що ми ніколи не збиралися на Загальні збори, щоб відверто обговорити загальні (вибачте за тавтологію) проблеми академічного життя і наші міркування про те, чи правильно вибрані очільниками шляхи розвитку нашої Батьківщини, чи допомагаємо ми, науковці, керівництву держави в його основних намірах і чи обрало те керівництво правильну і науково обґрунтовану стратегію (якщо вона взагалі існує) для короткого і довгострокового (тобто на перспективу) залучення науки до виконання постанов уряду та інших держорганів заради якнайшвидшого руху України в бік найбільш розвинених країн³.

Можна назвати ще багато питань, які піднімаються і аналізуються в наукових колах, але неофіційно і тихо, оскільки серед науковців побутує тверде переконання, що «нас все одно не почують». Тоді виникає інше запитання: «А що ми маємо діяти, щоб почули?» Не тільки ж слухати і виконувати нехай у деяких деталях навіть притомні пропозиції МОН, а формулювати загальні питання, зокрема про роль і місце Академії у внутрішньо-державних справах, зрештою про можливі важелі її впливу на всі сторони буття країни, а також про наші власні рекомендації щодо перетво-

¹ Головний редактор журналу «Світогляд» Я.С. Яцків запропонував мені висловитись стосовно нинішньої ситуації в НАН України. Статтю присвячую йому.

² Я умисне не згадую таку важливу подію на зборах, як вручення Золотих медалей імені В.І. Вернадського та імені Б.Є. Патона, оскільки це не змінює ані структуру самих зборів, ані їхній зміст.

³ Загальні проблеми, де Академія могла б висказати своє вагоме слово, зібравши Загальні збори, не можна зводити лише до академічних. Так, одна з кричущих проблем така: в нашій країні вже 5-й рік діти не отримують нормальної освіти, що може позбавити нас майбутнього. Ця проблема, як на мене, вимагає негайного розв'язання, що робиться «за алгоритмами»: і) визнання, ii) знаходження причин, iii) гласного публічного обговорення. Не треба думати, що хтось розумніший за нас. Зважаючи, що освіта – то чи не найважливіша задача держави, хто як не Академія мала б підняти питання щодо суспільної дискусії, чому, наприклад, не будуються підземні школи в містах.

рення України у незалежний, самостійний і авторитетний суб'єкт міжнародних відносин. Подібні питання (зокрема таке надважливе, як реформування НАНУ) залишаються без відповідей, а ми їх відкрито не обговорюємо, дбаючи при цьому не про державу, а про себе, бо академічна спільнота дискутує кулуарно, і результати дискусій не доходять до «вух топ-осіб» з найвищих ешелонів владних структур.

Саме тому у Постанові зборів ВФА було запропоновано зібратися на спеціальні Загальні збори з приблизно таким чином зорієнтованим порядком денним, що було підтримано Загальними зборами всієї Академії, принаймні на рівні обговорення у відділеннях.

А чи потрібні нам такі збори взагалі?

Як учасник відповідної червневої наради в Секції фізико-технічних і математичних наук під головуванням її керівника академіка В.Л. Богданова мушу засвідчити, що навіть серед академіків-секретарів відділень (а їх у Секції вісім) не було одностайності. Ба більше, не було виявлено розуміння мети і сенсу подібних зборів, адже більшість з них пропонувало для обговорення, може, й дуже важливі питання як для України, так і для галузі, яку вони «обслуговують», але це не проблеми, які мало на увазі ВФА.

Я не заявляю, що збори, які пропонує ВФА, конче або критично необхідні. Але тоді треба знайти правомочну площадку, де вищепоставлені окремі проблеми отримали б можливість бути вирішеними так, щоб знайдені на них відповіді або пропозиції набули певного статусу і стали відомими тим, від кого залежить, чи можуть вони повністю або хоч частково виконатись, оскільки процес негативних змін, або втрачання наукою України⁴ характерного для минулих часів високого рівня, наближається до точки неповернення. У кращому випадку галузь науки в Україні просто призупинилась у розвитку, хоча я особисто вірю у неперервне змінювання на краще, закарбоване у назві статті, що для мене є безумовним постулатом, причому він зачіпає не тільки самі знання, а й організаційні засади їхнього здобування.

Щоб робити якісь висновки чи виносити на суд громадськості пропозиції, треба, на мою думку, почати із запитання «коли і чому все почалося?» Під словом «все» я наперед маю на увазі проблему відсутності ролі Академії в країні, або ситуацію, коли *de jure* ми нібито є, а *de facto* – нас немає, оскільки роками ніхто не згадає про наше існування навіть там, де без науки, здавалося б, обійтись неможливо. Ми пам'ятаємо жорстку, а інколи, не побоююсь слова, критику Академії, що розгорнулася у ЗМІ незадовго до і після набуття Україною незалежності, причому не тільки наших, а й деяких закордонних, логіку або кінцеві цілі яких, чесно кажучи, дуже важко зрозуміти. Науку в цілому (а отже і її носіїв) піддавали нищівним звинуваченням аж до того, що науковці винуваті в усіх негараздах, навіть у Чорнобильській катастрофі, що рівносильно,

наприклад, винуватості письменників у неписьменності народу. Те, що відбувалося і, як правило, набувало максимальної гостроти напередодні Загальних зборів, не могло спокійно сприйматися науковою спільнотою, особливо в частині пропозицій, що видавалися за прогресивні реформи або необхідні перетворення на кшталт знищення Академії як некорисної для країни інституції. На жаль, Академія не знайшла засобів переламати такі тенденції, зайнявши мовчазну, очікувальну, фактично програшну позицію.

Якщо не помиляюсь, одним з перших (якщо не перший) розпочав цюкування природничих наук професійний критик **В'ячеслав Брюховецький**, доктор філологічних наук, ректор-організатор Університету «Києво-Могилянська Академія», а до того – парторг(!) Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Маю право вважати, маючи на прикладі мій Інститут теоретичної фізики НАНУ, що В. Брюховецький ініціював дискусію щодо необхідності припинення діяльності Академії (а отже, й установи, де я працював) як радянської структури, непотрібної незалежній Україні, неспроможної виробляти нові знання та генерувати ідеї, тому замість неї необхідно створювати щось нове на базі університетів за прикладом США. Як справжній комуніст (згодом, до речі, Герой України. Не виключено, що це державна «подяка» і за антиакадемічну риторіку, яку – і це не секрет – поділяв Президент **Віктор Ющенко**), Брюховецький свідомо чи несвідомо проголошував принципи часів Жовтневої революції – коли справа доходила до якихось перетворень, спочатку треба все по-пролетарськи зруйнувати або переділити. Навіть те, що створене багатьма поколіннями і чудово себе зарекомендувало.

Я теж прибічник змін, але не шляхом знищення Академії, до створення якої Радянська влада жодним чином не причетна. Єдине, у чому погоджуюся з Брюховецьким, це те, що високотехнологічне вітчизняне виробництво в Україні, яка стала вільною, надзвичайно швидко занепало. Наведу деякі деталі історії нашої країни як складової СРСР, де вона була не Україною, а Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

Почну з того, що характерною особливістю СРСР на відміну від інших країн був дуже тісний зв'язок науки з політикою. Свобода творчості не тільки сильно обмежувалася, а й до певної міри заборонялася, що ввійшло в історію, як боротьба з інакомисленням, причому в широкому сенсі, що зачіпало не лише наукову сферу.

У першу чергу були сильно травмовані суспільні науки, але й природничі⁵ (зокрема їхні фундаментальні напрями) відчували шалені ідеологічні утиски комуністичного режиму. Найбільшого переплетіння наука і політика досягли під час і після Другої світової війни, причому науками, розвиток цілих розділів яких значною мірою визначався політиками, були прикладна математика, фізика і механіка, скеровані на виконання основної тоді задачі

⁴ Маю на увазі, в першу чергу, природничі науки, які не тільки забезпечують неперервний завдяки науково-технічному вдосконаленню всього і вся рух до настільки комфортних умов життя на планеті Земля, які ще недавно здавалися неможливими, а й взагалі визначають цивілізаційну траєкторію людства. Не заперечую, гуманітарні сфера і відповідні науки теж відіграють велику роль, особливо тепер, коли агресори хочуть право сили покласти в основу світового правопорядку. Але природничі науки – це засадний базис прогресу з європейськими цінностями, де головна – сила права.

⁵ Зрозуміло, на Заході таке явище теж в якійсь мірі спостерігалось, особливо в часи холодної війни і шаленої гонки озброєнь, але не в такій мірі, як це було в СРСР, де цивільні та суспільні науки, а також генетика і кібернетика, сильно загальмували свій розвиток, перетворившись в цілому на відсталі.

Радянської держави – створення атомної і водневої зброї, а також засобів її ураження в будь-якому місці на Землі. І давно не секрет, що намірами правлячої верхівки СРСР було встановлення світового панування, яке мало розпочатися із захоплення Європи. Наразі ми стали свідками і жертвами віддаленого прояву тих зазіхань через злочинне вторгнення московії – правонаступниці СРСР – на українську землю.

Для досягнення такої грандіозної (направду ж – божевільної) мети були кинуті усі сили народів СРСР, оскільки задачі з точки зору науки і техніки були практично не підйомними для країни, що ще не оговталась від руйнувань Другої світової війни. Проте керівництво СРСР в особі **Й. Сталіна** вкладало у виконання цієї надзадачі всі наявні ресурси, щоб СРСР якомога швидше створив озброєння масового знищення. Для цього на воєнні рейки була переведена практично вся промисловість, яка при цьому використовувала безкоштовну робочу силу – зеків. З іншої сторони, наукове супроводження цих робіт здійснювали найкращі вчені – фізики, математики, хіміки та ін., без знань і вмінь яких поставлена задача ніколи б не була розв'язана. При цьому невійськовій (так звані «цивільній») виробництва – легка промисловість, сфера послуг, а також, як зазначалося, і наука в цілому – фінансувалися за залишковим принципом, але це не хвилювало верхівку, бо її пропаганда, що все оточення СРСР є недружнім, з великим піднесенням сприймалася людьми, які працювали сумлінно, за межею своїх сил.

Але це не все, що було застосовано для інтенсифікації робіт. Виходячи з правильного в принципі припущення, що творчу роботу гаслами не простимулюєш, професія вченого незалежно від фаху була директивно переведена в ранг високооплачуваних аналогічно професіям шахтарів, нафтовиків, металургів та деяких інших. Зарплата вченого в рази перевищувала зарплатню держслужбовців, інженерів і техніків, лікарів, вчителів тощо, оскільки загалом в СРСР фінансова перевага надавалась фізичній праці⁶.

Звісно, УРСР з її різноманітними корисними копалинами, розвиненою важкою промисловістю і потужним науковим потенціалом разом з базою підготовки кадрів необхідної кваліфікації була важливою, а в деяких питаннях першочерговою ланкою у виконанні невідкладних завдань, що ставилися всемогутнім радянським ВПК та дев'ятьма його провідними міністерствами. Під їхнім пильним контролем напружено працювали підприємства достатньо високого технологічного рівня, серед яких були видобувні, металургійні, ракетно-, літако-, машино- та приладобудівні, оточені низками НДІ і КБ. Разом з ними розвивалася електронна промисловість, також спрямована на потреби армії. На Академію наук покладалася пошукові в тих же напрямках дослідження, а галузеві НДІ забезпечували розробку технологій і дослідних зразків, що через КБ запускалися у виробництво. Ці роботи фінансувалися в обсягах, необхідних для результату, навіть можна стверджувати, що гроші на діяльність підпорядкованої міністерствам «дев'ятки» підприємств і організацій ніхто не економив,

особливо коли досягався результат, який точно відповідав замовленому. Якщо порівняти з нинішнім безладдям, то не буде перебільшенням стверджувати, що тоді все працювало, як гарно налагоджений годинниковий механізм.

Проте при всій правдивості і привабливості наведеної картини з організаційної точки зору в схемі ВПК впадає в око «передбачувана» географія розташування підприємств різного профілю. Попри проектування, розробку і виробництво дуже важливої для ВПК продукції військового призначення в УРСР не було жодного підприємства, що виробляло власне зброю, зокрема боеголовки з ядерним або термоядерним наповненням чи паливо для ракетних двигунів. Усі такі заводи знаходилися на території РСФСР (нинішньої росії), а найбільш великі – взагалі десь за Уралом чи далі в Сибірі.

Підтримка належного рівня підприємств ВПК вимагала колосальних ресурсів, які практично всі йшли на виробництво надзвичайно широкої номенклатури військової техніки і, звісно, зброї. Навіть будучи відносно конкурентоспроможною у сфері озброєнь, радянська планова і в цілому неконкурентна економіка не витримала суперництва з Заходом, де завдяки випереджаючому розвитку фундаментальних досліджень та ініціативі власників приватних фірм нові знання швидко просувалися у цивільний сектор, не позначаючись на створенні нових типів озброєння, яке на Заході (насамперед, в США) теж інтенсивно створювалось.

У результаті такої гонки за званням найсильнішої країни світу за кількістю і якістю засобів знищення всього живого на планеті Земля, яку СРСР щонайменше не програв, життя народів СРСР почало настільки помітно погіршуватися порівняно з розвиненими країнами, що окремі радянські можновладці дозволили собі започаткувати публічну дискусію, яка отримала назву «гласність», щодо певної модернізації однопартійної системи. Пропонувалося зробити систему більш гнучкою і демократичною, щоб вона відображала різні думки, аби доносити до людей правду і не годувати їх тільки обіцянками про щасливе майбутнє. Але й цієї маленької шпаринки, через яку суспільство отримало перші ознаки свободи волевиявлення, вистачило, щоб абсолютно неочікувано для всіх сталася «найбільша геополітична катастрофа ХХ-го століття» – розвал СРСР, сприйнятий українцями на відміну від москвитів як найбажаніший подарунок долі.

Так, омріяна десятками поколінь Незалежність, яка принесла нам довгоочікувану свободу, була щастям, що водночас породило і великі проблеми. Не минуло й кількох років, як з'ясувалося, що величезна купа підприємств важкої промисловості, приладо- і ракетобудівні заводи стали нікому не потрібними, бо використання їхньої продукції в Україні було неможливим, а замкнених циклів виробництва ми не мали.

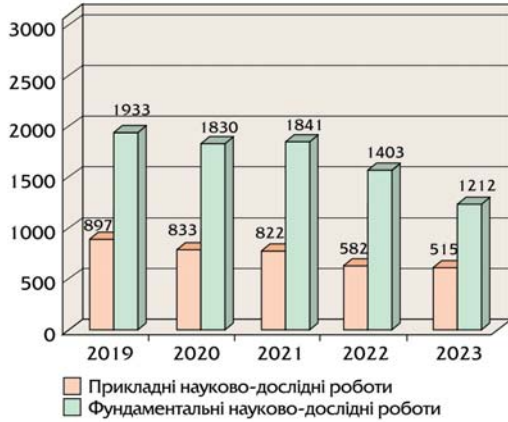
Таке ж положення спостерігалось і в природничій науково-освітній сфері, яка по суті втратила замовників і місця роботи для випускників численних вишів, що було тотожно втраті основної частини фінансування, яка в республіканській

⁶ Для порівняння наведу такі дані: радянські наукові співробітники без наукового ступеня у 1960–1980-х роках отримували в середньому 120 карбованців – на рівні інженера. У 2023 року це еквівалентно 24 000 гривень. Кандидати наук отримували тоді не менше 300 карбованців, що відповідає 60 000 гривень нині, доктори наук – 400–450 карбованців, що тепер дає 80 000 гривень. Хіба можна радянські цифри порівняти з тими, що вже більше 30 років отримують вчені Академії? Очевидно, що ні, – вони знову такі в рази вищі на користь СРСР. Боюсь, це порівняння буде мені коштувати дошкульних закидів щодо любові до СРСР, але те, що в Союзі шанували вчених, є правдою. І справа не у причині поваги, а у факті її присутності.

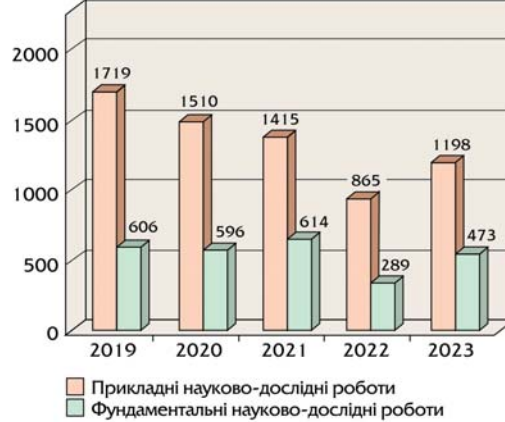
ДЕЯКІ СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ НАН УКРАЇНИ

(<https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2024/04/240416150722348-4306.pdf>)

Виконання науково-дослідних робіт

Кількість виконуваних науково-дослідних робіт за рахунок коштів загального фонду державного бюджету

Кількість виконуваних науково-дослідних робіт за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету

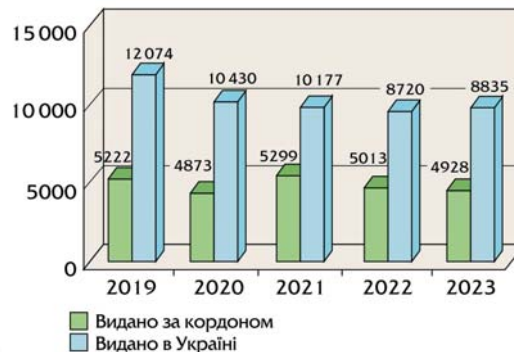
Кадрові показники (станом на 01.01.2024)

Загальна чисельність працівників	24 980
у тому числі:	
у наукових установах	24 065
в організаціях дослідно-виробничої бази	723
в організаціях сфери обслуговування	192
Чисельність наукових працівників	13 444
у тому числі:	
докторів наук	2340
кандидатів наук / докторів філософії без ступеня	6333
4771	
Кількість прийнятих у 2023 році молодих спеціалістів	192
Кількість осіб, які в 2023 році навчалися в аспірантурі	1353
у тому числі з відривом від виробництва	1269
Захистили кандидатські дисертації / дисертації на ступінь доктора філософії з них кандидатів наук	115
19	
Навчалися в докторантурі	156
Захистили докторські дисертації	10

Чисельність працівників, кількість осіб

Публікаційна активність

Кількість статей науковців НАН України у періодичних виданнях

Кількість наукових монографій

бюджет, особливо в обсягах радянських часів, ніколи не закладалися. На не воєнні (цивільні) дослідження, в яких ми і до Незалежності сильно поступалися західним, кошти виділялися за залишковим принципом, через що численні науковці опинилися у становищі, до якого, чесно визнаємо, готові не були. Не мали ми й досвіду роботи з приватним сектором, який ще тільки формувався, але встиг захопити практично всі мало-мальськи відомі в країні працюючі виробництва, і, на жаль, з самого початку налаштовувався на продукцію не технологічну, а сировинну або металургійну, які і без наукового супроводу давали немислимий в часи СРСР прибуток.

Відсутність фінансової підтримки обумовила принаймні всі серйозні негаразди, які тепер можна назвати закономірними: наука як галузь професійної діяльності стала нецікавою (в першу чергу для молоді), втратила престиж і пошану не тільки від влади, а й від суспільства, яке на диво спокійно прийняло парадигму, що без науки можна жити і непогано заробляти. Кількість активних і працездатних науковців, які продовжували свою діяльність, не покинувши ні професію, ні країну, досягло критично низького рівня, який, окрім того, додатково потерпав від відсутності молодого поповнення. Якщо раніше в наукових установах кількість працівників молодшого і середнього віку була домінуючою, то з набуттям незалежності все швидко змінилося, і поступово склалася ситуація, коли основним контингентом наукових установ стали люди пенсійного віку. Така ситуація створилася спонтанно і, виходячи з викладених обставин, могла розглядатись як об'єктивна. Тому звинувачувати Академію в цілому і науковців зокрема в економічних і соціальних проблемах, на мою думку, безпідставно і несправедливо.

Хочу запевнити читача, що я далекий від думки, бачимо в Національній академії все ідеально і не потребує коригування і що все, що трапилося, має об'єктивні причини. Ні, я так не думаю, і в тому, що Академія втратила зв'язок з суспільним життям країни, вбачаю її (не виключаю, що й мої) упущення. Можу помилятися, можливо, я не все знаю, але мушу поділитися своїм розумінням того, що, починаючи з перших років Незалежності, відбувається в Україні.

Почну з вибору Академією, як провідної манери невтручання у драматичні суспільні, економічні та й політичні процеси, себто неприкрита демонстрація повної академічної аполітичності та відстороненості, що обумовило самоусунення Академії з тих доленосних подій, які відбувалися й вирують донині у нашій незалежній країні. Взавши за основу своєї поведінки відому, але в наших конкретних умовах хибну тезу, що наука і політика несумісні, Академія як державна інституція фактично залишилась осторонь і не висловила своєї чіткої патріотичної позиції під час таких історичних подій, як україно-російський конфлікт на острові Тузла, Помаранчева революція, підписання Харківських угод і спроби встановити тоталітарний режим, Революція Гідності, захоплення оскраженілими рашистами Криму й Донбасу. У цих процесах без політичної самовизначеності не обійдеться, бо позиція набуває принципового характеру.

Так, коли різні верстви населення країни мають спільну мету, то включаються у політичні баталії заради її до-

сягнення тим чи іншим шляхом, мабуть, не варто. Але у нас, на жаль, картина зворотна, і не можна говорити про одностайність у питанні подальшого життя країни, адже одна частина суспільства до сих пір бачить своє майбутнє на північному сході, в імперському совку (чи поряд з ним – типу членства у нерівноправному для різних країн СНД), а інша – прагне на Захід. З якою з цих частин Академія – було по суті не відомо. Може, вона хотіла бути над «сутичкою», вважаючи, що за будь-якого розкладу її покликанням є лишень розвиток науки. Може й так, проте суспільство своєю байдужістю в ставленні до Академії демонструє втрату поваги до неї, сигналізуючи, чим загрожує сидіння на двох стільцях.

Жодним чином не заперечую проти вільного вибору кожного з нас, але наразі говорю про Академію як державотворчу інституцію, яка мала б однозначно визначитись, а не припускати, що публіці й так все ясно, або, навпаки, не все так однозначно. Впевнений, що суспільство почуло б Академію, якби вона дала зрозуміти, що її вибір – це Європа і європейські цінності, а перебування в імперії для неї є недопустимим.

Після злочинного вторгнення москвинського агресора на нашу територію у 2014 році ми не припинили співпрацювати з РФ, продовжуючи вести чимало досліджень, що закінчувалися спільними публікаціями, не розірвали персональні і колективні стосунки з науковцями країни, яка бачила і не скривала свою мету у знищенні України як незалежної держави, не прийняли до уваги, що провідні наукові організації московії, включаючи РАН, МДУ, С-ПДУ, СВ і УрВ РАН тощо відкрито підтримали сатанинську щодо України політику свого скаженого диктатора, який наполягав і наполягає на фактично повній капітуляції України. Здається, це повинно було б стимулювати зокрема розпуск у знак нашого протесту такого штучного утворення, як МААН, членами якої від ерефії, крім названих, числилися МФТІ, Курчатовський інститут, Російський гуманітарний(!) фонд, Білоруський фонд фундаментальних досліджень та ін. Нічого такого наша Академія не зробила.

Наважусь також висловити свої особисті міркування щодо характерної для Академії атмосфери до 2022 року, які нікому не нав'язую і за які ризикую отримати порцію невдоволення моїх колег. Маю на увазі іноземних членів РАН, жодний з яких – жодний! – не припинив своє перебування в її лавах. І знадобилася повномасштабна війна, щоб вони зі скрипом (тільки разом і не інакше!) погодились, нарешті, написати до РАН відповідного листа про свій вихід із РАН. Чую заперечення: мовляв, ти не був серед них, тому тобі легко видавати себе за патріота. Справді, парировати нічим. Але твердо знаю, що без галасу зробив би подібний вчинок одноосібно вже весною 2014 року. Якщо ж мої слова хтось розцінить як образливі, прошу мене пробачити.

Нарешті, про яку високу гідність Академії може йти мова, якщо вона не стала лідером протидії численним плагіаторам, які без боязні бути викритими займають владні кабінети, а боротьбу з цим ганебним явищем здійснюють поодинокі академічні сміливці?! При цьому мені (може, наївно) здається, що коли б ми – науковці – не мовчали пасивно, не відсторонювалися від непригаманих нам дій, а діяли і були б з правдешніми українцями, то вони б нас поважали, сприймали б нас як достойників, які на боці держави і які скеровують її рух у науково-обґрунтованому

напряму. Вважаю, що Академія не повинна перетворитися на політичний клуб, але хоч інколи прямо і беззастережно висловлювати своє ставлення до тих чи інших історичних подій могла б. Така поведінка науковців теж потрібна суспільству і вона працювала б на користь держави. Причому ми нічого б не втрачали, а, навпаки, спираючись на свою самоврядність і певну свободу, мали б висловлювати свою точку зору, чим впливати на процеси в державі і тим самим підвищувати свої авторитет і репутацію.

Сказане вище є спробою довести, що важке становище Академії було викликане двома причинами: *об'єктивними* – дуже різке і велике, аж до вкрай недостатнього, зменшення фінансування науки від міністерств і відомств ВПК СРСР, яке і не могло продовжуватись, бо якби збереглося, то це б означало, що гроші йдуть з-за кордону, і *суб'єктивними* – академічні сподівання на те, що все владається і повернеться на круги своя, але в незалежній Україні. Опинившись в абсолютно нових умовах життєдіяльності, Академія залишилася і організаційно, і структурно радянською структурою та намагалася працювати за старими правилами і звичками⁷. Це не дало результату, а рівень науки й освіти став (чого гріха таїти?) набагато нижчим за радянський. У цьому сенсі у нас в Україні, де президент – просто новий титул генсека, який всім керує, але за скоєне не відповідає, мало що змінилось. Як були кандидати в члени КПРС, так і в Академії зберігаються члени-кореспонденти, себто багато чого радянського продовжує жити. Хоча очевидно, що якщо діяти по-старому, ми ніколи не піднімо нашу науку і освіту навіть до рівня радянських.

Як уже зазначалося, незважаючи на зусилля окремих особистостей, Академія як колективний орган залишала поза увагою важливі події в країні, настійливо демонструючи свою пасивність і неспроможність адаптуватись до суспільних змін, проаналізувати та знайти нові способи роботи, себто почати змінювання себе зсередини, а не очікувати, що хтось це зробить за нас і для нас. Отже, не було навіть спроб самореформування, а чи могли бути – невідомо. А якщо відверто, то відомо: не могли, оскільки що б не пропонувалося, головне бажання Академії – це нічого не чіпати й працювати, як працюємо, хоча, впевнений, багато хто, особливо керівництво і члени Президії, цій тезі заперечуватимуть списком вагомих прикладів досягнень.

Тоді за зміни в Академії взяли інші люди, оскільки її робота нікого не задовольняла, бо не приносила очікуваного від неї зиску. Тому залишати Академію напризволяще держава в особах різних очільників не збиралася, адже не могла миритися з існуванням в країні відносно автономної, самостійної організації, яка, з їхньої точки зору,

на державу не працювала, а отже, може бути припинена. Останнє здійснити все ж таки неможливо, оскільки Академія є однією з державотворчих інституцій, які не можуть бути відсутніми в цивілізованій європейській країні, що усвідомив ще гетьман **Павло Скоропадський**, заснувавши УАН – Українську академію наук – восени 1918 року.

Так, бажаючих реформувати Академію було більш ніж достатньо, бо багато хто в країні відчував, що зміни нарізи. Були такі і в Академії, але єдиний рух до формування хоча б їхнього змісту, не спостерігався, і переважна більшість пропозицій як «зверху», так і «знизу» практично не відрізнялась від радянських закликів збільшити, довести до, застосувати тощо. Проте найголовніше, на мій погляд, вони не мали ані системності, ані конкретної кінцевої мети, не враховували багато чого суттєвого. За роки незалежності було створено десятки комітетів, комісій, груп з того чи іншого питання реформування, хоча не треба мати семи п'ядей у лобі, аби здогадатися, що всі ці стратегії, пріоритетні напрями є нікчемними потугами, оскільки наука принаймні передбачає і прогнозування, і планування, хоча ніхто ніколи не знає, де науку «*прорве*», що в ній розквітне, який її напрям на певний час стане домінуючим, а що помре. Отже, як правило, робота таких комісій є не більше ніж бюрократичні забави. Втім деякі пропозиції мали певне обґрунтування.

Наприклад, хтось вважав поганою структуру науково-освітньої сфери України, де наука зосереджена і в установах Академії, і в університетах (на Заході переважно в останніх). Тому лунали ідеї щодо об'єднання університетів і НДІ. Боюсь, при цьому ми втратили б і науку, і університети⁸.

Деякі оцінюють це як низький рівень керування, а тому пропонують вести його подібно бізнесу, не розуміючи, що наука і бізнес є різними сферами за своїми цілями і засадами розвитку. Бізнес не просить фінансування, а потребує гарних законів і невтручання. Останнє ще в більшій мірі стосується науки, але при обов'язковій умові її фінансової підтримки державою.

Велику критику з боку суспільства викликає непокритий консерватизм наукових «генералів», зокрема їхнє небажання ділитися владою. Направду, я впевнений, що такий огульний погляд на директорський корпус не об'єктивний. Директори установ, принаймні нашого відділення, щиро занепокоєні долею науки, сумлінно виконують свою роботу, хоча зауважу, що більшість із них не сприймають різких змін нехай погано-бідно, але функціонуючої системи. Те ж, в принципі, слід сказати і про керівництво Академії, яке виявляє надзвичайну (часом занадто) обережність, не наважуючись щось змінювати або скорочувати, що, з одного боку, пов'язано з браком політичної волі у очільників Академії, а з іншого – з існуючою ймовірністю зробити щось не так, себто помилитися, чого, звісно, виключати теж не можна.

⁷ Скоріше за все тоді просто було не до змінювання, оскільки у 1993–1994 рр. ситуація була настільки поганою, що постало питання про існування Академії, і лише особисте звернення Б.Є. Патона до в.о. прем'єр-міністра України Ю.Л. Звягільського дозволило втриматись на плаву. І безумовним досягненням тодішнього керівництва Академії було збереження її як єдиної структури, оскільки було чимало бажаючих щось приватизувати, продати чи розпорядитися її майном. Це необхідно з вдячністю відмітити, але в іншому все залишалось по-старому.

⁸ Що можна, (а може й варто) було б зробити – це перевести в університети гуманітарні напрями НДІ, оскільки їхня головна мета – виховувати українську ідентичність. Вони мають перебувати у молодіжному середовищі постійно. Крім того, гуманітарії не обтяжені великим обладнанням. Я не перший раз про це говорю, що викликає у моїх колег з гуманітарних відділень НАН України лише незрозумілі мені образи. Усе одно, якщо відважиться на таку дію, її реалізація відбере кілька років.

Нарешті, багато хто незадоволений розподілом бюджетних грошей в Академії, за яким більш-менш рівномірно підтримуються всі установи і відділення, що при ретельному аналізі не завжди відповідає реаліям, або структурою Академії, де великі і малі відділення існують одночасно. На цих відносно технічних питаннях я не зупинятимуся.

Як видно, недостачі в пропозиціях, що мали б поліпшити роботу Академії, немає. То чому ж вчені з такою осторогою реагують на будь-які спроби ззовні щось змінити, адже мали б уже звикнути, що так звані реформи завжди супроводжували їхню роботу. Ми пережили і хрущовські, і брежневські реформи науково-освітньої сфери, хоча, як сказано вище, найфундаментальнішу – фінансову – реформу здійснив чи не найжорсткіший диктатор усіх часів Сталін. Завдяки цій реформі кандидати наук відчували своє життя відносно захищеним від життєвих негод, а доктори і професори взагалі перетворилися на вельми заможних громадян. При такому державному підході психологічний клімат у науковій спільноті був іншим, професія вченого швидко стала престижною і шанованою. Нічого схожого наразі не очікується, що й викликає ідіосинкразійний опір науково-освітнього середовища.

Певним вінцем цих пропозицій став Закон про науково і науково-технічну діяльність, який, за задумкою авторів, був націлений саме на перетворення Академії в організацію, спроможну не тільки вести сучасні наукові дослідження на рівні світових, чим досягти конкурентної рівноправності України з країнами Заходу, а й зберегти її (Академію) як європейське культурне надбання. Пройшло 6–7 років – той термін, коли мали б проявитися хоча б мінімальні зміни на краще – але змін чомусь не проглядається. Створено Національну раду з питань науки і технологій і Науковий комітет, але і це не допомагає. І вчені задаються логічним запитанням: *«А чи всі положення Закону є такими, що могли б щось поліпшити, і навіть більше: а чи не є цей закон, вибачте, взагалі шкідливим, адже наука за цей період ще більше занепадає, наблизившись до катастрофи?»*. У ВФА, яке вже кілька років поспіль працює неповний робочий тиждень, знають про це, спостерігаючи все більш зростаюче небажання молоді йти в науку. Бажаючи, хоч їх небагато, в принципі, є, але рівень оплати праці науковця їх не влаштовує категорично. Я не сію панічні настрої, а хочу лише правдиво оцінити рівень забезпеченості нашої науки, коли (навіть не зважаючи на низьку зарплатню) наукова робота (якщо не брати до уваги теоретиків) неможлива через нестачу навіть очевидних ресурсів, неможливість відвідувати конференції та купляти нове обладнання тощо. Це, гадаю, і є причиною глибокої недовіри науковців до спроб держави (насамперед її бюрократичного апарату) втрутитися «не з того боку» і тим чи іншим чином змінити звичний характер їхньої і без того непростой діяльності.

Звісно, я не стверджую, що занепад викликали лише названі причини. У 50–70 рр. минулого століття бути вченим було престижно, і вони видавали результат. Догматична радянська ідеологія проявила себе в тому, що СРСР

програв технологічну революцію 1960–80 рр., коли передові країни перейшли від економіки матеріалів і технологій до економіки знань, в якій останні разом із застосуваннями наразі є єдиними основами багатства і могутності.

Наскільки можу судити, НАН України теж до кінця не усвідомила цієї зміни, бо не перетворилася на активного агітатора з просування нових тенденцій в маси, продовжуючи миритися з нашою, переважно сировинною, економікою. Можна посилатися на жахливі умови праці, а тепер і на війну, але й це не спонукало Академію до певної модернізації, коли науковий потенціал практично виснажився. Мені здається, у цих питаннях ми мали б бути більш напористими і послідовними, напругу звертаючись до суспільства.

Надважкою для нас виявилася й проблема відомої «*двогорбості*» кривої кількості вчених за віком, яка демонструє глибоке «*провалля*» нашої науки, в якій практично відсутні вчені найбільш продуктивного віку – 35–55 років. Відновлення нормальної форми розподілу забере роки навіть при надзвичайних стимулюючих зусиллях з боку держави і суспільства.

У результаті можна перелічити фактори, що недвозначно сигналізують про неблагополучний стан вітчизняної науки взагалі і Академії зокрема:

- аномальне зменшення кількості наукових кадрів, яка наразі (у нормованих одиницях) є найнижчою в Європі;
- низька якість наукових досліджень, результати яких з'являються переважно в журналах третього і четвертого кварталів, і їхня (досліджень) мала віддача, про що держава згадала лише після початку війни;
- катастрофічна демографія наукового середовища, в якому кількість вчених пенсійного віку суттєво переважає кількість молодих⁹.

Не секрет, і це неодноразово підкреслювалося, що вищезазначене є прямим наслідком недостатнього фінансування науки впродовж десятиліть. Саме це й вбило інтерес молоді до наукових професій і вичавило її з галузі.

Для початку реформування наукової галузі необхідно, на мою думку, визначити і по можливості рейтингувати впливовість тих, хто (хочемо ми цього чи ні) неминуче прийматиме участь у реформуванні науково-освітнього сектору.

Справжньою проблемою мені видається відсутність єдиного розуміння ролі науки в сучасному світі, якій найчастіше приписують як головну утилітарну функцію (знання–сила, джерело нових технологій тощо). Водночас ми знаємо, що наука є частиною загальної культури людства. Хоча обидва означення мають сенс, я вбачаю призначення науки в іншому – в отриманні, аналізі і впорядкуванні інформації про природу і Всесвіт, що допомагає людству запобігати небезпечним для життя на Землі катаклізмів. Цьому сприяє характерна для науки виняткова властивість – тяжіння до самоорганізації, або вміння заради самозбереження необхідним чином підлаштовуватися під несподівані й хаотичні зміни умов існування. Подібних систем дуже мало, але наука саме така – нею неможливо, та й безглуздо керувати, з чим

⁹ З цього приводу наведу дотенні, але сумні за смыслом слова математика Андрія Колмогорова: «Коли в науковій установі працює сама молодь – це комедія, а коли виключно старі люди – то це вже трагедія.»

майже ніхто не погоджується, плутаючи науку з окремими науковими установами, які легко сприймають накази. Для науки накази є нонсенсом, бо вона на них не реагує. Але це зовсім не бентежить керуючих наукою органів, адже вони, схоже, не знають навіть наукового спрямування галузі, якою управляють, і нічого, крім наказів та розпоряджень, застосовувати не навчені.

Самоорганізація є вродженим і прямим наслідком неоднорідності системи, зокрема науки, у часі і просторі через неоднакову величину і змінюваність її характеристик, що впливає з вивчення функціональних систем. Незнання відповідних закономірностей їхньої роботи може призвести до доволі серйозних помилок у справі реформування української науки.

Для розуміння того, що маю на увазі, наведу роль неоднорідності наукового співтовариства, яке змінюється (умовно) по вертикалі – від молодого співробітника до члена академії, і по горизонталі – від слабо освіченого фахівця до талановитого вченого, що породжує різноманітні градієнтні сили, які діють на елементи системи. Виникає слушне запитання: «А чи не можна ці сили спрямувати на певне усунення несприятливих словосполучень типу «член академії – слабкий вчений?». Виявляється таке цілком імовірно, якщо створити умови, за якими соціально-психологічний і економічний градієнт наукового співтовариства є щонайменше більшим за інші. Фактично, це було б бажане реформування в інтересах науки, а отже, врешті-решт, і держави. Наразі цей градієнт не задіяний, в чому, впевнений, криється причина безуспішності реформ – не вмикається внутрішній стимул для розвитку. У результаті ані збільшення зарплат, яке вкрай необхідне і яке знову обіцяють у майбутньому, ані оптимізація інфраструктури, ані щось інше не забезпечать справжнього покращання справ, доки не буде створено цей принципово важливий градієнт, оскільки, як відомо будь-яка самоорганізована відкрита система рухається виключно вздовж напрямку найбільшого градієнта, що є непорушним законом фізики.

На завершення зазначу, що не мав намірів сформулювати пропозиції щодо окремих реформ – це справа спільна. Лише хотів висвітлити такі питання, як їхня необхідність та найзагальніші принципи проведення, без чого розв'язання поставлених задач приречене на фіаско.

Висловлена вище критика Академії ніколи раніше не була почута сильними світу цього.

Насправді, я дуже поважаю Академію. Я мав можливість творчо працювати в ній та спілкуватись з такими унікальними особистостями, як **Антоніна Прихотько, Олександр Давидов, Олександр Ахієзер, Віктор Єременко, Борис Лазарев, Борис Патон, Олексій Ситенко, Ігор Юхновський**, у яких вчився відповідати статусу члена Академії.

Тому моє ставлення до Академії співзвучне з словами **Володимира Вернадського**:

«Історія Академії продовжується більше століття, проте вона не усвідомлена суспільством. Воно не знає участі Академії у світовій культурі, не уявляє ролі своєї Академії у цьому напрямі роботи. І величезна творча робота, що вплинула не лише на історію нашої Батьківщини, а й історію людської думки, належить саме Академії.»

Протягом часу існування Академія неухильно трималася одних і тих же традицій, які не змінювалися, незважаючи на зовнішні та внутрішні обставини, навіть у ті періоди, коли Академія була у тяжкому стані, а іноді – на краю загибелі та йшли наполегливі чутки про її припинення. Обидва періоди не наступали раптово, а готувалися через суспільну думку. Тоді вона завмирала, а кількість працівників різко зменшувалась.

Частина суспільства завжди ставилася до неї майже вороже, але завжди були особи, у тому числі серед вищого керівництва, які ясно усвідомлювали призначення та завдання Академії. Багатьом же витрати на Академію бачилися марною розкішшю. Але попри негарзди, діяльність Академії ледь теплилось, а традиції зберігалися. Одна з них – високі ідеали життя та роботи – дозволяла їй виходити неушкодженою з випробувань і виживати, і це, безперечно, є проявом історичної закономірності».

Ці слова видатного вченого стосувалися Академії наук СРСР. Я ж маю на увазі виключно УАН – Українську академію наук. Впевнений, що її участь у справах держави зростатиме, а роль у здобутті Перемоги над рашистами буде значущою.

Наостанок зауважу, що наразі в Академії почалися позитивні зміни, вона стала більш мобільною, відкритою і цікавою для нашої воюючої держави, але наші дії ще не набули необхідних для цього вимогливості, напористості і публічності. Зате з'явилися перші ознаки діалогу з владою, якого не було ніколи раніше.

Але головне – почати самовдосконалюватися в руслі демократизації, зменшення адміністративних важелів і зростання академічної (відповідальної!) свободи, позбуваючись радянщини, коли ранг вченого визначатиметься не званнями і посадами, а його рейтингом і репутацією. Аніскільки не заперечую, що статус члена Академії теж важливий, але він має бути мірою визнання і пошани, а не джерелом пільг і кар'єрного зростання.

Втім цей моральний аспект може бути темою іншої дискусії.

Слава Україні! ■

ЕСТЕТИЧНИЙ ЧИННИК «ДУГИ АЙНШТАЙНА»

Альберт Айнштайн запропонував трирівневу структуру теоретичної фізики: *нижній рівень* – пояснення експериментальних фактів, *проміжний* – твердження, які отримують із аксіом логічним (математичним) шляхом, *верхній* – основні аксіоми теорії. Він також стверджував, що ніякого логічного шляху, який веде від нижнього рівня до верхнього, не існує. Шлях від нижнього до верхнього рівня називається «*дугою Айнштайна*» [1]. Сам Айнштайн вважав, що процес побудови фундаментальної фізичної теорії значною мірою це – інтуїтивний стрибок.

Хоча на цей час в історії науки, зокрема історії фізики, домінують раціональні реконструкції історії науки (К. Поппер, І. Лакатос та ін.), деякі вчені у своїх роботах показують, що суттєву роль у розвитку теоретичної фізики відіграють *метафізичні* чинники, а саме теологічні чинники, філософсько-методологічні концепції та ін. [2]. Особливе місце серед факторів впливу посідають *естетичні принципи гармонії* (як, напр., існування єдиної картини Всесвіту) та симетрії (як засобу досягнення гармонії), які фактично визначають магістральний напрямок розвитку фізики.

Принципи гармонії і симетрії складають об'єктивний зміст краси фізичного знання [2]. Проте починаючи з античних часів і до сьогодення багато мислителів та вчених вважають, що краса фізичної теорії є одним із методологічних регуляторів наукового знання, тобто народженню нової ідеї, відкриття, наукової гіпотези передує виникнення безпосередньо у вченого розуміння, сенсу, пов'язаного із красою.

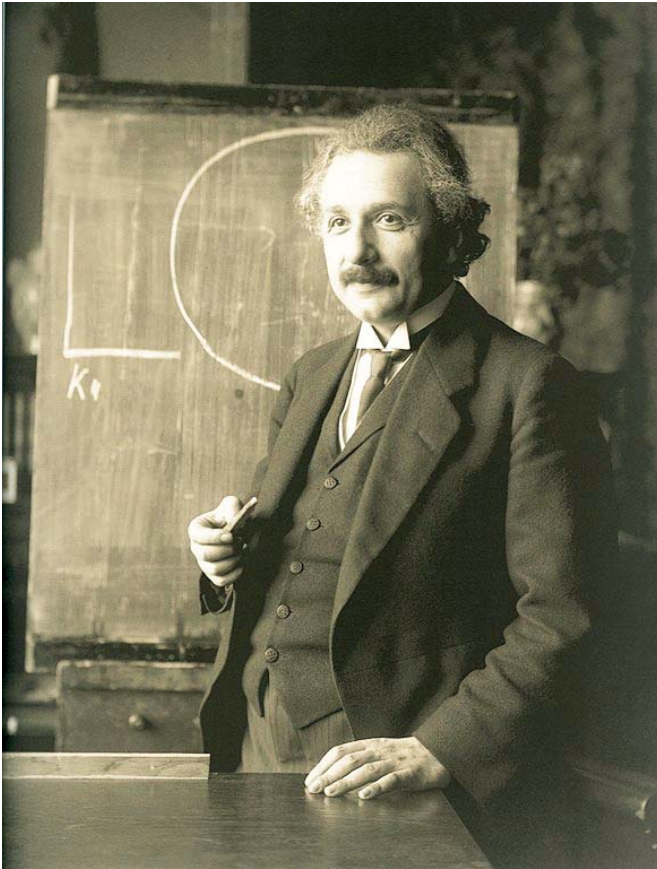
Одним із атрибутів краси фізичного закону є його простота. Так, наприклад, під час побудови квантово-механічної теорії **В. Гейзенберг** багато-разово відзначав, що він характеризує наукову гіпотезу і теоретичну систему як просту, якщо вона дає можливість комбінувати множину різноманітних явищ, які у якомусь аспекті виглядають тими ж самими і зв'язаними. Такі системи, на його погляд, більш інформативні, більш гармонійні і красиві, тому що рух у напрямку простоти пов'язаний із процесом зменшення кількості аксіом, визначень, обмежень, котрі вводяться, із збільшенням компактності і інформативності знання, яке формується. Він казав: «*Ми бачимо, як окремі частини цілого узгоджуються одна з одною, що вони дійсно складаються у цю цілісність, і без особливих роздумів усвідомлюємо*

завершеність і простоту цієї системи аксіом як децю прекрасне» [3, с. 345]. Аналізуючи діяльність фізика-теоретика, який за його словами, вибудовує математичні образи, за якими він намагається впорядкувати природу, Гейзенберг зауважував: «*З'ясовується, що ці математичні образи є істинними ідеями, що складають основу природних подій, не тільки тому, що вони правильно описують досвід, але також, і, насамперед, з причини своєї простоти і краси*» [3, с. 351].

Відомий фізик-теоретик **П. Дірак** так писав про гіпотезу корпускулярно-хвильового дуалізму, яка була запропонована іншим видатним фізиком **Л. де Бройлем**: «*Це була дуже струнка теорія і вона відразу зачарувала мене своєю красою. Частинки і хвилі були пов'язані по-релятивістськи, причому так, що коли маси спокою стрімко зменшувалися до нуля, то виходило співвідношення між квантами світла і електромагнітними хвилями*» [4, с.15]. Аналізуючи роботи **Е. Шредінгера** – творця хвильової механіки – Дірак зазначав: «*З'ясувалося, що із Шредінгером я погоджуюсь значно легше, ніж з будь-ким іншим. Справа, очевидно, полягає в тому, що ми обидва є поціновувачами математичної краси і втілення цієї краси у нашій роботі. Для нас символом віри була математична краса усіх рівнянь, які описують фундаментальні закони Природи. Це було для нас майже релігією, причому релігією дуже корисною, бо її можна вважати основою багатьох наших успіхів*» [4, с. 34].

Про витоки хвильової механіки Дірак писав: «*Вихідна точка зору Шредінгера була математична: він намагався відшукати красиву математичну теорію для опису атомних явищ. У цих пошуках йому допомагали ідеї де Бройля про хвилі, які певним чином пов'язані із частинками. Шредінгер зміг узагальнити ідеї де Бройля і отримати досить вишукане рівняння, відоме як «рівняння Шредінгера», яке описує атомні процеси. Шредінгер вивів його шляхом «чистого мислення», у пошуках деякого вишуканого втілення ідеї де Бройля, не притримуючись значною мірою експериментальної інформації, як поступив Гейзенберг» [4, с. 34].*

Яскравою ілюстрацією світогляду П. Дірака є твердження: «*Справа в тому, що, як виявилось, перше хвильове рівняння Шредінгера, незважаючи на красу, не узгоджувалося із експериментом, що викликало у нього величезне розчарування, і він декілька місяців утримувався від продовження своїх досліджень.*

**Альберт Айнштайн під час лекції.
Відень, 1921 р. Фото Ф. Шмутцера**

Пізніше, коли фізики навчилися правильно враховувати спин електрона, суть розбіжностей між рішенням Шредінгера та експериментом була повністю з'ясована. «Ця історія, – робить висновок Дірак, – я думаю, має свою мораль, а саме: краса рівнянь більш важлива, ніж узгодження теорії з експериментом. Мабуть, якщо глибоко зануритись у суть проблеми, і працювати, керуючись критерієм краси рівнянь, тоді можна бути впевненим, що знаходишся на правильному шляху. Якщо немає повного узгодження результатів теорії із експериментом, то не треба дуже розчаровуватися, бо це розходження може бути викликано другорядними фактами, правильне врахування яких буде зрозуміле лише за подальшого розвитку теорії» [4, с. 58].

Без сумніву Дірак не тільки усвідомлював красу математичних формулювань, але й розумів евристичну, регулятивну роль краси як методологічного принципу побудови наукового знання. Це підтверджується його словами: «Я відчуваю, що теорія, якщо вона правильна, повинна бути красивою, тому що ми керуємося принципом краси, коли встановлюємо фундаментальні закони. Так, у дослідженнях, які спираються на математику, ми часто керуємося вимогою математичної краси. Якщо рівняння фізики некрасиві з математичної точки зору, то це означає, що вони недосконалі, а також, що теорія неповноцінна і

потребує покращення. Бувають випадки, коли математичній красі повинна бути надана перевага (принаймні тимчасово) перед узгодженням із експериментом. Справа виглядає так, ніби Бог створив Всесвіт на основі прекрасної математики і ми визнали розумним припущення, що основні ідеї повинні формулюватися в термінах прекрасної математики» [4, с. 68].

Подібною точки зору притримувався й Айнштайн – творець спеціальної і загальної теорій відносності. Як відомо, розвиток електродинаміки актуалізував питання про обмеженість перетворень Галілея. Правильні перетворення були отримані Г. Лоренцем і одночасно А. Пуанкаре. Айнштайн першим зрозумів фундаментальний зміст цих перетворень, а саме відтворення в них чотиривимірної симетрії простору–часу. У 1905 р. Лоренц розробив модель електрона, яка узгоджувалася з його перетвореннями, а тому узгоджувалася також із чотиривимірною симетрією спеціальної теорії відносності.

У 1906 р. В. Кауфман, який на той час вважався найкращим експериментатором, виконав декілька експериментів, за результатами яких зробив висновок, що модель Лоренца не є вірною. Ці результати ніяким чином не вплинули на позицію Айнштайна. Він вважав, що «чотиривимірною симетрією настільки красива з точки зору математики, що вона без сумніву повинна бути правильною, а ЯКЩО експеримент цього не підтверджує, то треба лише зачекати, коли будуть знайдені будь-які несправності в експериментах» [4, с. 48]. Через декілька років експерименти були виконані заново, і їхні результати підтвердили модель Лоренца–Айнштайна. «Для нього (Айнштайна – автори) таке відношення було досить характерним. – писав П. Дірак – Воно пов'язане із більшою довірою до фундаментальних ідей, коли вони спираються на досконало красивий математичний апарат, ніж до експериментальних результатів».

Звичайно, ні Айнштайн, ні Дірак, ні інші вчені зокрема А. Койре, В. Гейзенберг, М. Планк, які поділяють їхні погляди, не намагалися принизити гносеологічну роль експерименту у пізнанні довколишнього світу. Очевидно, вони були впевнені у тому, що становленню фізичної теорії вельми часто передують розвиток математичного формалізму, краса рівнянь якого може бути певним гарантом для використання в описі фізичних процесів об'єктивної реальності.

Можна зробити висновок, що наукова творчість завжди більшою чи меншою мірою пов'язана із естетичними відчуттями вченого. Естетичний чинник є суттєвою складовою процесу побудови нового фізичного знання. ■

Світлана Гапаченко,

канд. фіз.-мат. наук, заст. зав. кафедри фізики,

Ірина Синельник,

канд. пед. наук, заст. зав. кафедри фізики,

Національний університет України

«Харківський політехнічний інститут», м. Харків

Література:

1. Айнштейн А. Письма к Морису Соловину. Собр. научных трудов. Москва: Наука, 1967. С. 447–475;
2. Гапаченко С.Д., Мамалуй А.А. Постигание гармонии мира – гуманистическое содержание физики. Новый коллегіум. 2004. № 3. С. 53–61.
3. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. Москва: Прогресс, 1987. 368.
4. Дирак П.-А. Воспоминания о необычайной эпохе: сборник научных статей. Москва: Наука, 1990. 208 с.

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАУКИ ПОТРІБНА ЯК НІКОЛИ

Олексій Ігнатенко
доктор фіз.-мат. наук,
професор Українського
католицького університету,
м. Львів

Ярослав Притула
доктор філософії,
перший проректор
Українського католицького
університету,
м. Львів

Чому наука, яка має таку величезну силу змінювати наше життя і життя країни, залишається для багатьох людей незрозумілою та далекою? Як ми можемо зробити науку ближчою і зрозумілішою для всіх? Як популяризувати науку?

Всі ми знаємо, що популяризація науки в Україні недооцінена, а інколи і просто знецінена. Замість наукового підходу, ми часто бачимо «підхід простих рішень». Замість оперття на науковців, вважається, що щастям є, якщо науковцю просто дають слово. Хоча, якщо подивитись на досвід економічно розвинених країн, то рецепт стає зрозумілим - для розвитку популяризації науки потрібне середовище, потрібні ресурси, потрібна увага суспільства. І навіть усього цього є замало.

Нам потрібен розвиток, нам потрібно залучати дітей, нам потрібно, щоб учні мріяли стати науковцем.

Тому ми в Українському католицькому університеті вирішили долучитись до визнання діяльності цих чудових людей, завдяки яким розвивається українська наукова популяризація. Початкова ідея Олексія Ігнатенка захопила колег і разом ми змогли організувати відзнаку популяризаторам науки щоб їм подякувати та заохотити творити і надалі. В 2024 році ця відзнака буде вручена вперше, але надалі, маємо сподівання, вона стане щорічною. Хоча формат та процедура пошуку та визначення переможців ще буде вдосконалюватись, ми все ще шукаємо ресурси та зацікавлених людей для подальшого розвитку ініціативи, ми вже відчули велике зацікавлення та підтримку наукової спільноти та хочемо розповісти про цьогорічну відзнаку.

Цього року відзнака «За популяризацію науки» вручалась в трьох категоріях: відео/ підкасти; публікації і книги; та організація подій. Номінаційний комітет (*Артем Албул, Олексій Коваленко, Ольга Маслово, Катерина Шаванова*) зформував короткий список учасників. Далі комітет зі старших науковців Львівського Товариства Науковців¹:

Тарас Банах, професор математики, завідувач кафедри алгебри, топології та основ математики Львівського національного університету імені Івана Франка, президент Львівського математичного товариства;

Христина Ігнатенко, професор кафедри теоретичної фізики імені професора Івана Вакарчука Львівського національного університету імені Івана Франка;

Юрій Головач, академік НАН України, завідувач лабораторії статистичної фізики складних систем Інституту фізики конденсованих систем;

Ростислав Гринів, професор, завідувач кафедри прикладної математики і статистики, керівник лабораторії машинного навчання Українського католицького університету;

Богдан Новосядлий, член-кореспондент НАН України, професор астрофізики, директор Астрономічної обсерваторії Львівського національного університету імені Івана Франка вивчивши запропоновані кандидатури, на основі таємного голосування, визначив цьогорічних лауреатів.

¹ Львівське товариство науковців – це новаторський проект, покликаний сприяти вирішенню викликів, з якими стикається українська наукова спільнота, особливо в умовах триваючої війни та економічної нестабільності. Ініційована Українським католицьким університетом, за підтримки Фонду Саймонса, ця ініціатива спрямована на сприяння молодим талантам, посилення співпраці та створення дослідницьких можливостей через фінансову підтримку молодих дослідників, наукові семінари та неформальні зустрічі. В основі Львівського товариства науковців лежить місія створення сприятливого середовища, де науковці з різним академічним досвідом можуть спілкуватися, обмінюватися ідеями та співпрацювати над міждисциплінарними дослідницькими проектами. (<https://ucu.edu.ua/p/lviv-society-of-fellows/>)

Короткий список популяризаторів науки 2024, визначений номінаційним комітетом був таким:

Відео / підкасти:

Канал Біо (природа)
https://www.youtube.com/@bio_UA
 Пітятко (психологія і відносини)
www.youtube.com/@pityatko_
 Яновська про географію (географія та природа)
www.youtube.com/@JANOVSKAGEO
 Привіт Трилобіт (палеонтологія)
www.youtube.com/@pryvittrylobit
 ВсесвітUA (космос)
https://www.youtube.com/@Vsesvit_UA

Книги / публікації:

Ольга Кацан, за серію публікацій про ядерну енергетику та радіаційну безпеку
 Наталія Бушковська, за підкаст “Температура - нормальна!” та книгу “Суперїжа для супергероїв”
 Дмитро Сімонов за статті про науку
 Наталія Атамась за книгу «Птахи в місті. Життя та виживання в бетонних джунглях»
 Марина Шквіря, за книгу «Хижі хроніки. Як полюють, кохають та ворогують ведмеді, леви і вовки»

Організація подій:

Дні науки. Весна. Запоріжжя. 2023.
 INSCIENCE CONFERENCE 2023 IINSCIENCE
 Лекторій «Дійсна наука»
 Міжнародний день Музеїв у Національному науково-природничому музеї НАН України

Переможцями відзнаки стали

ВсесвітUA

Наталія Атамась - книга «Птахи в місті. Життя та виживання в бетонних джунглях»
 Лекторій “Дійсна наука”

Дискусія

Під час заходу відбулась дискусія про роль популяризації науки під час війни де були обговорені наступні питання

1. Чи потрібна популяризація науки під час війни? Як це відбувалось в інших країнах? Яка мета популяризації науки в такий час?

2. Чи простіше популяризувати науку в багатих країнах з розвинутою наукою чи ті країни, що розвиваються також мають шанс? В контексті популяризації науки де ми зараз і куди нам слід рухатись?

Учасники дискусії:

– **Ольга Маслова**, популяризаторка науки, кандидат біологічних наук, співзасновниця ініціативи Nobilitet, авторка ютуб-каналу НаукпопІл та книжок «Коли я нарешті висплюся?» і «Пригоди клітин». Лекторка та авторка статей для багатьох наукпоп-проектів.

– **Катерина Шаванова**, кандидат біологічних наук, співавторка книги «Страшне, прекрасне та потворне в Чорнобилі». Популяризаторка наукових знань про Чорнобиль та радіацію, комунікація науки в небезпеці.

– **Олексій Болдирев**, кандидат біологічних наук, молекулярний біолог, нейрофізіолог. Засновник сайту Моя Наука, спікер TEDxKyiv, автор численних науково-популярних статей та виступів.

– **Катерина Терлецька**, доктор фізико-математичних наук, завідувачка лабораторії математичних наук НЦ МАН, співзасновниця проекту Дійсна наука.

– **Franklin Carrero-Martinez**, holds a Ph.D. in Cell and Developmental Neurobiology, He is Senior Director of the Science and Technology for Sustainability (STS) Program at the National Academies of Sciences, Engineering, Medicine (NASEM).

– **Steven Strogatz** (on-line), holds Ph.D. in Applied Mathematics from Harvard University, now Jacob Gould Schurman Professor of Applied Mathematics at Cornell University. Famous for his work in nonlinear dynamics and complex systems. Known for his efforts in mathematics education and science popularization. ■

Модератор дискусії: **Олексій Ігнатенко**, УКУ

відео дискусії за посиланням

<https://www.facebook.com/share/v/WEpudJBG59gqNpbc/>

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКОГО ФІЛОСОФА ІММАНУЇЛА КАНТА

ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Анатолій Павко
доктор істор. наук, професор,
академік АН ВШ України,
заст. директора
НДІ українознавства
МОН України,
м. Київ

Людмила Курило
канд. пед. наук, доцент
пров. наук. співроб.
НДІ українознавства
МОН України
м. Київ

22 квітня 2024 року вітчизняна, європейська як, загалом, і вся світова наукова спільнота урочисто відсвяткували 300-річчя від дня народження славетного німецького філософа, мислителя, гуманіста і педагога **Іммануїла Канта**. У своєму першому філософському трактаті «Думка про оцінку живих сил» (1746 р.) І. Кант зазначив: «Я вже заздальгидь накреслив собі шлях, якого маю намір триматися... Я ступаю на нього і ніщо не повинно мені завадити просуватися ним» [1, с. 12]. Зарубіжний дослідник **Манфред Гаєр**, наприклад, вважає, що у цьому філософському творі І. Кант здійснив акт народження себе як самостійного мислителя [1, с. 12]. Життєвий і творчий шлях видатного німецького філософа переконливо свідчить про те, що він став яскравою зіркою на філософському небосхилі, авторитетним вченим, який творчо мислив категоріями пізнання в масштабах всього світу. Невід'ємною складовою творчої спадщини І. Канта в царині філософської думки є його педагогічні ідеї. У біографії німецького філософа, яку, на нашу думку, варто розглядати як концептуальний підхід до сутнісного розуміння і осмислення багатоманітного наукового доробку видатного вченого, можна відшукати важливу інформацію, пов'язану з теоретичними і практичними проблемами класичної педагогіки. Зауважимо, що традиційно педагогіка і філософія інтеграційно не взаємодіють між собою. Педагогі рідко звертаються до філософії, а філософи, у свою чергу, виявляють обмежену пізнавальну зацікавленість педагогічною проблематикою.

Сучасні дослідження, дискусії, присвячені полемічним проблемам стратегічних підходів дослідників до трансформації та модернізації системи освіти в Україні, відбуваються переважно за межами їх філософських парадигм і категорій. Свого часу відомий німецький філософ **Г. Гегель** акцентував увагу на тому, що саме освіта є важливим чинником і підґрунтям для існування філософії. Слід зазначити, що класична педагогіка як наука про навчання і виховання підростаючого покоління в основному виконала власні гносеологічні функції, проте зберігає своє пізнавальне значення і в сучасних умовах. В освітньо-науковому товаристві усвідомлена необхідність нових парадигм, випереджальних форм педагогіки. Зауважимо, що методологічним підґрунтям для випереджальної педагогіки цілком може слугувати глибинна, креативна думка відомого німецького педагога **Адольфа Дістервега** про те, що «розум наповнити нічим не можна. Він повинен самостійно все охопити, засвоїти і переробити» [5, с. 5].

Зазначений концептуальний підхід авторитетного дослідника є камертоном сучасної дидактичної системи розвиваючого навчання. Доречно звернути увагу на те, що головне завдання навчання А. Дістервег вбачав у збудженні пізнавальних нахилів виховання, їх розвитку у напрямку засвоєння та пошуку ним істини.

Для реалізації завдань і принципів випереджальної педагогіки потрібно підняти на належний теоретичний рівень з допомогою філософії. Важливим в цьому сенсі є чітке, усвідомлене розуміння власної імманентної сутності загальної педагогіки, її фундаментальних проблем і категорій. Слід зазначити, що складовими понятійно-категоріального апарату педагогічної науки є такі категорії, як педагогіка, дидактика, методика. Нагадаємо в цьому зв'язку, що одна із провідних педагогічних ідей Адольфа Дістервега полягає в тому, що педагогіка відображає всі процеси виховання, в той час як дидактика – освітні процеси передачі знань за допомогою методів просвітництва. Натомість конкретні технології навчання при певних обставинах пов'язані з предметом педагогіки.

Портрет Іммануїла Канта авторства Йоганна Беккера. 1768 р.

Зазначимо, що в даному випадку методика присвячена навчальному процесу як єдності педагогічної взаємодії викладачів і слухачів, тобто вона передбачає єдність прямих і зворотних зв'язків між ними в конкретних обставинах навчання. Вона має забезпечити інтеграцію всіх необхідних елементів спільної праці тих, хто навчає, і тих, кого навчають. Саму ж педагогіку потрібно теоретизувати, розкриваючи при цьому специфіку виховання і на цій основі затвердити нову педагогічну технологію, яка має реалізувати педагогічні принципи оволодіння мисленням, акцентувати увагу на значенні мотивації до навчання і самоосвіти. В свою чергу філософування потребує педагогіки, яка одночасно дозволяє підняти його якісний рівень і розв'язати при цьому актуальні педагогічні проблеми, які виникли в минулому.

Необхідно підкреслити, що проблеми педагогіки, педагогічної діяльності займають чільне місце у творчій, переважно філософській, діяльності І. Канта. Вони, як відомо, тісно пов'язані з його біографією. Вкажемо на ті важливі факти і сюжети із біографії І. Канта, які тісно пов'язані з його педагогічною діяльністю.

Варто нагадати, що великий мислитель і філософ XVIII століття, син простого ремісника І. Кант виховувався під впливом матері, яка з ранніх років вселяла своєму синові суворий пієтизм. Мати використовувала так звану доктрину «жорстокої любові». У цих сімейних життєвих обставинах І. Кант успішно закінчив латинську школу (1733–1740), виявивши у навчанні неабиякі здібності. У 17 років майбутній німецький філософ вступив до Кенігсберзького університету. Його улюбленими предметами були математика і природничі науки. До речі, саме заняття математикою наклало значний особистий відбиток на формування думок майбутнього мислителя [3, с. 1].

Після закінчення Кенігсберзького університету в 1746 р. І. Кант отримав місце домашнього вчителя і пере-

бував на цій посаді протягом 9-и років у різних заможних осіб, які належали до вищих владних прошарків німецького міста.

Слід зазначити, що за період своєї педагогічної діяльності в системі приватного навчання І. Кант накопичив унікальний практичний досвід: він спостерігав за поведінкою людей, познайомився з життям і традиціями, які панували в освічених сім'ях, ґрунтовно вивчив французьку, італійську, англійську літератури та засвоїв той діалектичний, стриманий тон, який притаманний його найкращим філософським працям. Саме тут, під впливом сприятливих і творчих обставин остаточно були сформовані розумові здібності І. Канта, дозріли і стали формуватися на системній основі його великі ідеї як філософа і мислителя [3, с. 2].

Цілком закономірно, що активна, плідна педагогічна діяльність І. Канта заклала теоретичне і методологічне підґрунтя його філософських праць.

Слід зауважити й те, що успішна педагогічна діяльність І. Канта знайшла своє логічне продовження в якості лектора та професора Кенігсберзького університету, сприяла його славі і популярності як викладача. Серед чисельних університетських дисциплін І. Кант блискуче читав, зокрема, лекційні курси з математики, фізики, фізичної географії, антропології, логіки і метафізики, моральної філософії, філософської енциклопедії [3, с. 2]. Він справляв сильне враження на слухачів, студентську аудиторію. На лекторський талант І. Канта вказував його учень, відомий німецький філософ і письменник *Й. Гердер*.

Нагадаємо, що Й. Гердер, як і Кант, навчався у Кенігсберзькому університеті. Формування світогляду Й. Гердера здійснювалося під впливом «докритичного Канта». Варто зазначити, що німецький філософ послідовно обстоював тезу про єдність мислення й мови, природний характер їхнього виникнення і розвитку [6, с. 114]. Виявляючи своє поважне, шанобливе ставлення до І. Канта, захоплюючись його інтелектуальною постаттю, Й. Гердер вказував на те, що німецький філософ в молоді роки був веселим, енергійним, оптимістичним юнаком. Його лекції супроводжувались гумором, дотепністю. За змістом та формою вони нагадували зацікавлену, зворушливу розмову викладача і студентів. Й. Гердер згадував і те, що І. Канта глибоко цікавили лише знання, розкриття і поширення істини. Водночас І. Кант рішуче відкидав будь-які вияви інтриг і честолюбства в університетському середовищі. Й. Гердер наголошував, що його улюблений професор спрямовував слухачів на формування самостійного мислення. Деспотизм не був прикметною рисою його душі [3, с. 4].

Зауважимо, що з 1770 року, після отримання І. Кантом професорської кафедри у Кенігсберзі, розпочався другий період його успішної педагогічної та філософської діяльності. Саме в цей період значно зростає європейська популярність німецького філософа.

Перший період професорської діяльності І. Канта, який припадає на 1755–1770 рр., має переважно природознавчий характер, в той час як наступний період, хронологічно окреслений 1770–1797 роками, наповнений переважно працями філософського та педагогічного спрямування. Зазначимо, що активна, продуктивна педагогічна діяльність І. Канта заклала теоретичне і методологічне підґрунтя його філософських праць.

I. Кант. «Критика чистого розуму», 1781 р.

Серед найголовніших праць, в яких німецький мислитель обґрунтував свою філософську систему, до якої гармонійно увійшли і модерні педагогічні ідеї, варто назвати такі: «Критика чистого розуму» (1781); «Критика практичного розуму» (1781); «Критика здатності судження» (1790). Саме ці праці поставили I. Канта на чолі потужного філософського руху історичної епохи Просвітництва.

Звикнувши ще в батьківському будинку до стриманого, поміркованого життя, німецький філософ з юнацьких років навчився не поринати надмірно в людські задоволення, а тому зміг досягнути у цьому напрямку домінування вищих, благородних сторін власної діяльності над нижчими [3, с. 5]. На переконання I. Канта, життя людини, яка зосереджена лише на власних задоволеннях, без виявів розумових позицій і моральності, нічого не варте.

Варто звернути увагу й на те, що у приватному житті I. Кант відрізнявся надзвичайною пунктуальністю і педантизмом. Проте гордовитість і гонор не були визначальними рисами його характеру. Як справжній вчений, він не вважав себе великою людиною. У спілкуванні з друзями I. Кант був комунікабельним співрозмовником, доброзичливим наставником, люб'язним товаришем, приємним і бажаним гостем [3, с. 5].

I. Кант. «Критика практичного розуму». 1797 р.

Серед великих постатей XVIII століття, які мали великий вплив на формування розумових, інтелектуальних тенденцій розвитку майбутніх поколінь, I. Кант вирізнявся глибиною думки і могутнім потенціалом. Все його життя було присвячене дослідженню істини та виконанню свого професійного і морального обов'язку як вченого, викладача, вихователя молодого покоління.

При всій своїй багатогранній філософській діяльності I. Кант не міг не зачепити питання загальної педагогіки та сфери виховання. Він, зокрема, захоплювався педагогічними ідеями відомого філософа-просвітника, письменника, педагога **Жан-Жака Руссо** (1712–1778). Відомо, що Руссо мав значний вплив на розвиток педагогічних ідей свого часу, його основний твір «Еміль, або Про виховання» (1762) протягом довготривалого історичного періоду вважався шедевром класичної педагогічної думки.

На думку французького філософа, виховання повинно бути природним або природовідповідним, має враховувати вікові особливості дитини і здійснюватись на лоні природи. Вважаючи основним природним правом людини право на свободу, Жан-Жак Руссо висунув ідею вільного виховання, у зв'язку з чим рішуче виступав проти авторитаризму у вихованні та заперечував необхідність покаран-

Кант з друзями, зокрема Крістіаном Якобом Краусом, Йоганном Георгом Гаманном, Теодором Гютлібом фон Гіппелем і Карлом Гютфрідом Гагеном. Ілюстрація: Emil Doerstling / wikipedia.org

ня дітей. У своїй праці «Еміль, або Про виховання» Руссо зробив спробу виокремити основні етапи в розвитку людини від її народження до повноліття, накреслити завдання для кожного з них [2, с. 292]. Перспективні ідеї відомого французького філософа відіграли надзвичайно важливу роль у розвитку поглядів І. Канта на мету, завдання й методи виховання наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Слід вказати також, що І. Кант захоплювався педагогічними ідеями та шкільними реформами **Й.-Г.-Б. Базедова** (1723–1790). Нагадаємо, що Й.-Г.-Б.-Базедов був основоположником філантропізму – прогресивної педагогічної течії в Німеччині (кінець XVIII – початок XIX століть). Він виступав із критикою зубріння, словесного вчення, формалізму, засилля стародавніх мов, жорстокості до дітей, релігійної нетерпимості, які панували в школах [4, с. 5].

Варто звернути увагу й на те, що самостійні погляди на основні завдання виховання І. Кант висловив в 1776 р., коли розпочав читати обов'язкові лекції з педагогіки для студентів університету. Враховуючи традиції, які панували в тогочасній університетській освіті, він поклав в основу власних лекцій «Підручник з педагогіки» свого співавтора, педагога **Бока**, зосередившись на тлумаченні його педагогічних положень. Проте завдяки творчому потенціалу мислителя ці коментарі перетворились в цілком оригінальне і самобутнє видання, яке викликало значну зацікавленість у слухачів [3, с. 7].

Зауважимо, що сам Кант опублікував лише декілька фахових праць з педагогіки. Одна з таких педагогічних праць була опублікована його учнем **Рінком** у 1803 р. У основу цієї педагогічної розвідки покладено нотатки, ретельно зібрані і узагальнені І. Кантом. Хоча зазначена педагогічна праця містить достовірні факти із класичної педагогіки, проте вона не справляє враження логічно завершеного, си-

стемного дослідження. Проте, незважаючи на цей недолік, у невеликому за обсягом дослідженні можна знайти досить вартісні критичні зауваження, які пізніше були взяті на озброєння і поглиблені такими відомими європейськими педагогами як **Й. Гербарт**, **О. Вільман** та ін.

Зазначимо, що основною думкою німецького філософа і мислителя, яка пронизує зміст його твору, є положення про те, що під вихованням приховано велику таємницю удосконалення людської природи, оскільки метою педагогічної діяльності є виховання дітей відповідно до майбутнього, можливо, кращого стану людського роду. Саме тому, вважав І. Кант, «виховання є однією з найвеличніших і найскладніших проблем, яка тільки може стояти перед людиною» [3, с. 7].

Кант у своїх педагогічних працях чітко сформулював такі завдання виховання: 1) дисциплінувати поведінку людини, тобто приборкати її дикість; 2) культивувати знання, тобто прищеплювати знання людині; 3) цивілізувати людське суспільство, тобто повідомляти знання, необхідні для життєдіяльності цивілізаційної спільноти, світу; 4) моралізувати, тобто створювати такий настрій, під впливом якого у людини мають формуватися лише добрі цілі [3, с. 7]. Варто звернути увагу на те, що в різних частинах рецензованої праці останньому із виховних ідеалів, лаконічно сформульованих І. Кантом, відведено особливе місце. Зазначимо, що у 1896 р. в серії «Педагогічна бібліотека» було опубліковано працю Іммауїла Канта «Про педагогіку» в перекладі з німецької мови **С. Любомудрова**. До речі, вона містить прижиттєвий портрет І. Канта з його короткою біографією. Структура педагогічної праці німецького мислителя визначається такими структурними компонентами: Вступ; Розділ I. Фізичне виховання; Розділ II. Практичне виховання; Додатки.

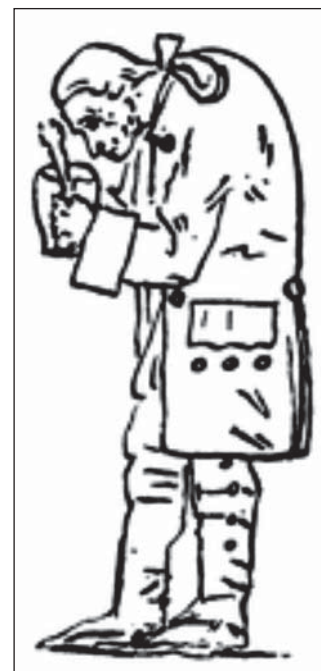

Обкладинка німецького видання першої праці І. Канта

Титульний лист німецького видання «Загальної історії», 1755 р.

Іммануїд Кант
у роботах
видатних митців,
на монетах та
в жартівливих ілюстраціях

Іммануїл Кант змішує гірчицю.
Малюнок Карла Фрідріха Хагемана. 1801 р.

Портрет Іммануїла Канта. Невідомий автор

Бюст Канта роботи Емануеля Барду. 1798 р.

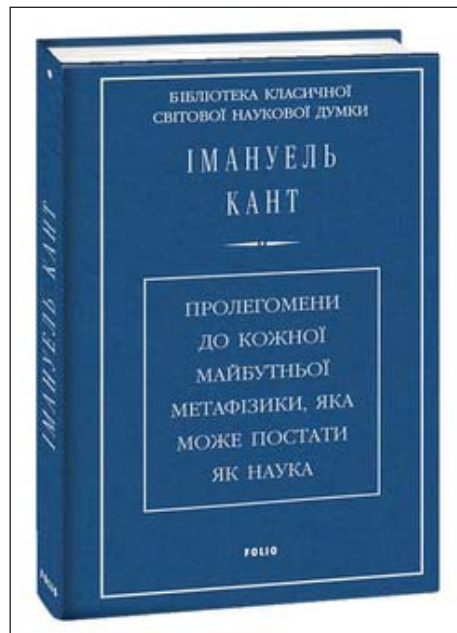
Іммануїл Кант. Пальчикова лялька

ФРН: випуск 5 марок у 1974 р., присвячених І. Канту. Срібло

Сектор нової німецькомовної книги відділу європейської книги XIX–XX ст. ЛННБ України ім. В. Стефаніка розгорнув ювілейну виставку, присвячену основоположнику німецької класичної філософії Іммануїлу Канту, філософсько-естетична спадщина якого не втрачає свого значення і сьогодні

Книга «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука». Видавництво «Дух і Літера. Фоліо» (2005, 2018, 2024). Переклад з німецької: Віталій Терлецький

Будинок Канта в Кенігсберзі (тепер Калінінграді) на картині 1842 року

Кант: мій світ і мій вічний мир

У вступі до свого педагогічного твору І. Кант підкреслив, що людина може стати людиною тільки через виховання. Німецький філософ наголошував, що людина є тим, що робить із неї виховання [3, с. 20]. Він, зокрема, акцентував увагу на тому, що виховання є мистецтвом, застосування якого має удосконалюватись протягом життя багатьох поколінь. Адже кожне покоління, озброєне знаннями попередників, все більше буде прагнути до такого виховання, яке пропорційно розвиватиме всі природні здібності людини [3, с. 23]. Кант вважав, що людина повинна розвивати свої здібності, спрямовані на втілення добрих вчинків і справ. Обов'язками людини, застерігав німецький мислитель, є власне розумове удосконалення, самоосвіта, розвиток моральних якостей. Саме тому виховання особистості є однією з найвеличніших проблем. Заслуговує на увагу думка І. Канта, що педагогіка, або наука про виховання, поділяється на фізичну та практичну.

До речі, у сфері фізичного виховання людина має одну спільну с тваринами деталь – харчування. Натомість практичне або моральне виховання мають сприяти удосконаленню освіти людини, щоб вона могла повноцінно жити, як вільна істота. Кант вважав, що практичним вихованням є все те, що має відношення до свободи. Висвітлюючи на сторінках своєї педагогічної праці проблеми фізичного виховання, німецький філософ особливу увагу звертав на формування почуття задоволення й незадоволення. Він говорив, що схильність людини до комфорту – значно гірша від будь-якого іншого зла в її житті. Ось чому вкрай важливо, щоб діти вже з юнацьких років вчилися працювати [3, с. 47].

У своєму педагогічному творі І. Кант переконливо довів, що важливим імперативним чинником фізичного виховання є поняття культури душі. Проте необхідно відрізнити природу і свободу. На переконання І. Канта, фі-

зичну освіту душі до певної міри можна вважати такою ж зброєю у фізичному сенсі, як і освіту тіла. Необхідним є усвідомлення тієї істини, що фізична освіта духу передбачає тільки свободу, натомість моральна – тільки природу. Як свідчить життєва практика, людина може бути досить добре розвиненою фізично і розумово освіченою, але при цьому у моральному сенсі бути злим створінням [3, с. 54].

У своїй праці І. Кант дотримувався думки, що моральна культура ґрунтується на фундаментальних принципах онтології буття людини, а не на дисципліні. Якщо остання запобігає зловживанням, які здійснює людина, то перша, натомість, формує спосіб мислення людської істоти [3, с. 64].

Аналізуючи у зазначеній педагогічній праці сутнісні засади та нагальні завдання практичного виховання, Кант вказував на те, що до важливих його сегментів слід віднести такі: а) вміння; б) знання цивілізаційного світу; в) моральність.

Іммануїл Кант зазначав, що ґрунтовність має бути прикметною рисою вміння, а вміння є ознакою таланту. Що ж стосується знання світу, то воно полягає в мистецтві спрямовувати вміння на відому нам людину, тобто навчати, як можна використовувати здібності, уміння й звички людей для реалізації власної мети [3, с. 7].

На думку Канта, мистецтво презентувати себе із зовнішнього боку є позитивною рисою, проте це мистецтво необхідно опанувати. Людина не повинна бути ні апатичною, ні занадто гарячкуватою, людина має бути енергійною. Філософ пояснював, що між енергійністю та гарячкуватістю існує суттєва відмінність. Енергійною вважається та людина, яка має бажання реалізувати певні життєві прагнення. Безперечно, що ця якість людської природи зменшує душевний спокій людини. Моральність І. Кант відносив до характеру особистості. Терпи і стримуйся – ось у чому, на думку німецького філософа, полягає підготовка людини до стану мудрої поміркованості [3, с. 72].

Нарешті, в Додатках до названої розвідки містяться окремі педагогічні фрагменти, які віднайдені в різних творах І. Канта. Вся метафізика, – зазначав І. Кант, – пов'язана або з *eruditio* (пам'ять), або *spekulatio* (розум). І те, й інше повинно бути націлене на те, щоб зробити людину стриманою, більш розсудливою і мудрішою.

Отже, змістовні, оригінальні педагогічні ідеї, думки, міркування відомого німецького філософа й мислителя є важливою складовою його різнобічної наукової спадщини. Вони стали потужним інтелектуальним каталізатором для розширення і поглиблення філософської та соціогуманітарної проблематики наукових досліджень. З одного боку, вони окреслили перспективні напрямки інтеграції філософського і педагогічного знання, а з іншого – провели чітку демаркаційну межу між ними. ■

Література

1. Гаер Манфред. Світ Канта. Біографія з нім. Пер. Л. Харченко. К. Юнівер, 2007. 336 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 1997. 376 с.
3. Кант И. О педагогике. Перевод с немецкого С. Любомудрова. С портретом Канта и краткой биографией. М.: Типография Э. Мисснера и Ю. Романа, 1896. 92 с.
4. Мукан Н. Професійна педагогіка: словник термінів і понять. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2023. 160 с.
5. Павко А. Випереджальна педагогіка. Освіта. 2021. 21–28 квітня, С. 5.
6. Філософський енциклопедичний словник/Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди.: К. Абрис, 2002. 742 с.

ЦЕНТР ІННОВАЦІЙНИХ МЕДИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: СУЧАСНА КОМАНДА, ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД

*Центр інноваційних медичних технологій (ЦІМТ) НАН України постав 2017 року на базі Лікарні для вчених НАН України, і за ці роки перетворився на мультипрофільний центр світового рівня, що поєднує функції науково-дослідної та лікувальної установи. Директор Центру – член-кореспондент НАН України, заслужений лікар України **Іван Михайлович Тодуров** та головний лікар – кандидат медичних наук, заслужений лікар України **Олександр Іларійович Плегуца** розповіли про сьогодення ЦІМТ, історію його створення та успішного функціонування в умовах війни.*

Олеся Чадюк
головний редактор
ВД «Академперіодика»
НАН України,
м. Київ

— Шановні колеги, дуже рада від імені Видавничого дому «Академперіодика» висловити слова щирої вдячності Центрові інноваційних медичних технологій НАН України, який у цей непростий час робить усе можливе для збереження здоров'я наших співробітників та громадян. Вітаємо Івана Михайловича Тодурова із набуттям високого звання члена-кореспондента НАН України!

Відповідно до визначення поняття здоров'я ВООЗ, ми розуміємо здоров'я як стан повного фізичного, соціального, психічного, психологічного благополуччя. Під час війни що саме Ви вкладаєте у цей зміст?

— **Іван Тодуров (далі ІТ):** У цьому понятті закладені категорії, на які завжди треба звертати увагу: і фізичне, і соціальне самопочуття людини. Тому ми у нашій можливості допомогти хворим на цьому акцентуємо. Але дійсно в час, коли відбуваються такі важкі події, саме стан психологічного здоров'я має більше значення, ніж усі інші. Ми розробляємо програми для реабілітації хворих, особливо військовослужбовців, котрі звертаються до нас по допомогу, і в нас є великі напрацювання, які дають вагомий позитивний результат, і ті хворі, котрі не одужують повністю, то значно краще оцінюють своє самопочуття.

— Як тільки переступаєш поріг Центру, відразу ж спостерігаєш неймовірну згуртованість, об'єднаність команди. Коли були закладені традиції командної роботи і які це зв'язки: горизонтальні чи вертикальні? Як Ви працюєте?

— **ІТ:** На жаль, у медичному просторі всі відчувають наслідки пострадянського ставлення і до лікарів, і до виховання молоді. Усі ті негативні моменти, що я відчув на собі, будучи молодим спеціалістом, я врахував у подальшому професійному розвитку, коли став створювати колектив і керувати ним. На сьогоднішній день даю можливість молодим фахівцям перейти у розряд фахових лікарів, оминаючи усі ті негаразди й підводні камені, з якими зіткнувся сам, коли стримували старші товариші: аби добитись до хірургічного столу, аби показати, довести свою професійність... Я даю можливість членам нашого колективу проявити себе, набути фахових знань – шляхом і стажування, і з урахуванням мого особистого досвіду, і тих спеціалістів, котрі вже давно працюють у Центрі. Найголовніше, як Ви підмітили, що нас обирають не за зовнішнім виглядом, так би мовити, за обгорткою, а чим Центр наповнений всередині: фаховими командами, які сьогодні працюють як єдиний механізм.

І.М. Тодуров

— Центр складається із семи відділів (відділ анестезіології та інтенсивної терапії, відділ відновлювальної та реконструктивної ортопедії та реабілітації, відділ діагностики та лікування метаболічних захворювань, відділ ендокринної та метаболічної хірургії, відділ малоінвазивної хірургії, відділ репродуктивного здоров'я та діагностичний відділ) як наукова установа та відділень як науково-лікувальна установа.

— ІТ: Є певна кількість відділень, зокрема діагностичне, лабораторне, статистичне, патоморфологічне, фізіотерапевтичне, що працюють в єдиному процесі з клінічними відділами, тобто займаються безпосередньо лікуванням хворих.

— Олександр Плегуца (далі ОП): Унікальність установи якраз і полягає в поєднанні потужної клінічної бази з науковою, де організовано проводяться фундаментальні та прикладні дослідження. Ми імплементуємо результати інноваційних вітчизняних та закордонних наукових розробок у практичну медицину на базі ЦІМТ. У нас відбувається постійний, безперервний процес підвищення кваліфікації, а ще підготовка та підтримка талановитої наукової молоді. Це проведення лекцій, майстер-класів, тематичних конференцій та семінарів, організація спеціалізованого стаціонарного хірургічного тренінг-центру.

— Іване Михайловичу, династичність Вашого прізвища – Тодуров – чи переходить вона на команди, які складають кістяк ЦІМТ? Сам процес неперервності, традиційності. Як Ви ставитесь до поняття «династія»?

— ІТ: Я ставлюсь до цього позитивно, вважаю, що якщо є відчуття потреби працювати у тих напрямках, в яких працюють батьки, то чому б ні? У нас у центрі працюють із батьками їхні діти – це на користь не тільки дітям, а й колективу. Якщо фахово підходять до своєї справи, це тільки на користь.

О.І. Плегуца

Наша династія має не таку вже й довгу історію. Мати була дитячим лікарем усе своє життя, вона й дала нам з братом поштовх у медицину, а вже наші діти це продовжили (у брата двоє працюють у медичному напрямку, у мене двоє із чотирьох – медичні працівники). Але якщо дитина бачить себе в іншому напрямку розвитку, то треба дати їм можливість проявляти себе там, де на їхню думку, буде більш вагомий результат.

— Ваш молодший син, Іван Іванович, працює з великим запалом в очах...

Питання деонтологічного характеру: як вибудовуються стосунки між пацієнтом і персоналом для виходжування хворих за короткий час? На собі, на колегах відчула справжню душевність і намагання допомогти, бути на одній хвилі. Оці комплаєнс-зв'язки дуже помітні в установі. Чи так склалось із перших днів, чи це напрацювання п'яти-восьми років? Що стало поштовхом?

— ІТ: Поштовхом стало моє ставлення до організації колективу. Колектив ми створювали разом із моїми колегами-хірургами ще заздалегідь, років за десять до того, як ми перейшли працювати в ЦІМТ зі славного Інституту Шалімова (Національний науковий центр хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова НАМН України – О.Ч.). Там працювала наша команда, а я керував відділом. Тому було дуже просто перейти з ними у нову установу, де дали можливість усім підрозділам, відділам і відділенням прийняти ту форму, яку роками відшліфовували і яка сьогодні є найбільш прийнятною: щоб надавати таку допомогу, що зараз високо оцінюють наші хворі. Ще один наш інновативний підхід спрямований на якнайшвидше одужання пацієнта, на виходжування його з урахуванням новітніх стандартів, а саме створення для нього комфортних умов, підбору спеціалізованого харчування, консультативної психологічної допомоги.

— **ОП:** Додам, що проведення «пацієнтських шкіл», коли наші фахівці вчать пацієнтів безпечно та комфортно адаптувати свій спосіб життя до того чи іншого захворювання (наприклад, цукровий діабет, гіпертонія, післяопераційна стома) сьогодні є важливим напрямком роботи Центру.

— **Я бачу високі стандарти дотримання протоколів медичної допомоги. Що в основу цього було покладено: Ваш уже набутий досвід, чи досвід того, що було напрацьовано у самій Лікарні для вчених, чи зарубіжний досвід?**

— **ІТ:** Ми беремо протокольну форму обстеження і лікування хворих, яку пропонує сьогоднішня сучасна медична зарубіжна спільнота. Протоколи затверджені МОЗ України, деякі протоколи – це європейські здобутки, деякі – американські. На сьогодні навіть коли є такі протоколи, ми їх імплементуємо й удосконалюємо.

— **Дуже потужною (всі в Академії звертають на це увагу) є наповнюваність установи медичним обладнанням. Як у цей надважкий час Вам вдається це реалізувати? Це найновіше, найсучасніше обладнання, і відповідно фахівці, які на ньому працюють, мають володіти вагомих комплексом знань.**

— **ІТ:** Сьогоднішня медицина настільки швидко розвивається, і її здобутки багато в чому залежать від розвитку медичної техніки. Вона так швидко змінюється! Якщо ми хочемо бути на часі, у тренді сучасних лікарів, це потребує належного технічного забезпечення. Саме можливості технічного обладнання дають змогу розвиватись фахівцям на рівні високих міжнародних стандартів. Я докладаю величезних зусиль, аби здобути все це, дати в руки молодим фахівцям те обладнання, яке дасть можливість розвивати сучасні підходи, обстеження, лікування... Є різні джерела надходження обладнання: за рахунок державних коштів, інколи внески меценатів, котрі підтримують усе те, що ми робимо. У цьому році НАН України виділила 15 млн гривень на нове ендоскопічне обладнання, яке суттєво розширить горизонти наших практичних й наукових досліджень.

— **За останні роки, дуже відчутні в плані секвестрування бюджетів, ця підтримка НАН України є потужною: для продовження наукових досліджень, придбання обладнання, підтримки міжнародних зв'язків.**

Наступне моє запитання стосується розвитку метаболічного напрямку досліджень медицини. Адже ці захворювання за поширюваністю останніми роками випереджають навіть серцево-судинні. Цей комплексний підхід до лікування у ЦІМТ успішно застосовують, і я би хотіла попросити розказати про нього більш детально.

— **ІТ:** Цим напрямком ми займаємось уже більше 15 років, розпочали в Інституті Шалімова. Тоді ще не було такого ставлення до проблеми як зараз. Інколи звертались люди із надлишковою вагою для хірургічних втручань, щоб вирішити цю проблему. І технічні, й наукові здобутки були доволі обмежені. Коли ми починали, ще не було й належного

технічного забезпечення, інструментарію. Але сьогодні це вагомо: кожна третя людина хворіє на надлишкову вагу, а вона зараз змінює метаболічні норми в організмі і призводить до тих змін, які вкладаються у сучасне розуміння метаболічного синдрому: це й діабет II типу, і гіпертонічна хвороба, і серцево-судинні захворювання, – усе, що супроводжує ожиріння. Наші здобутки за 15 років і наші сьогоднішні технічні можливості ми широко застосовуємо. Крім хірургічної команди, ми залучили фахівців – ендокринологів, гастроентерологів, терапевтів, гінекологів, – бо так само, як це стосується у випадку метаболічних змін клінічних гастроентерологічних проявів, є й гінекологічні прояви захворювання у жінок, і ортопедичні зміни у чоловіків і жінок із метаболічним синдромом, унаслідок чого відбувається надмірне навантаження на суглоби удвічі-утричі, інколи за рахунок зайвої ваги, втрачання кальцію у кістках, що теж змінює можливість надавати ортопедичну допомогу хворим. Це дуже розширений спектр проблем, тому ми й створили таку потужну міждисциплінарну команду, яка незалежно від напрямку (куди вперше потрапив хворий зі своїми проблемами) залучає широке коло спеціалістів, включаючи психологів, адже психологія – важлива складова у лікуванні хворих із метаболічним синдромом. Крім того, свої особливості внесла війна: сьогодні стресові реакції змінюють харчову поведінку, харчовий раціон.

— **«Заїдання» стресу?**

— **ІТ:** Ми так не висловлюємось, бо це простий такий підхід... Усі стресові реакції викликані гормональними змінами і призводять потім до зміни маси тіла, зміни метаболічних процесів. На сьогоднішній день ми бачимо доволі великий відсоток бійців, які приїждять з фронту безпосередньо з тих місць, де вони відчувають надзвичайне стресове навантаження, із цукровим діабетом II типу, з великими показниками цукру в крові – це відбувається на тлі потужних психологічних змін.

— **Діабет II типу значно важче й довше лікувати?**

— **ІТ:** Буває по-різному. Але ми маємо великий досвід і можемо надавати таку мультидисциплінарну допомогу і терапевтично, і хірургічно, і психологічно. Ми так само лікуємо діабет II типу, коли гастроентерологи та ендокринологи вважають, що недоцільно продовжувати консервативне лікування, і можемо надати хірургічну допомогу: оперуємо таких хворих з результатом 95–97 % позитивної післяопераційної динаміки.

— **Це приголомшливі цифри!**

Асоціація метаболічної медицини виникла в самому ЦІМТ?

— **ІТ:** Асоціація виникла у Центрі і саме за рахунок того, що ми можемо залучити і залучаємо до неї фахівців різних напрямків. Якщо раніше всі наші хірурги були і є дійсними членами Європейської асоціації хірургічного лікування ожиріння, то коли метаболічний синдром набув такого поширення і усвідомлення того, що ожиріння – це не основна проблема, а основна полягає у змінах організму, які вона несе, тоді й виникло осмислення суті проблеми. Зараз баріатрична хірургія не розглядається окремо від метаболічної хірургії. Наш досвід показав, що не тільки

ки хірург має бути долучений до лікування хворого з надлишковою вагою, а й фахівці інших напрямків (бо інколи наші пацієнти потребують серйозної терапевтичної підготовки до операції, яка інколи триває і два, і три місяці). Це робиться для того, аби дати хворому якісь гарантії, що він позбудеться тієї проблеми на довгі роки. Тому створення міждисциплінарної команди і підштовхнуло нас до організації Асоціації метаболічної медицини. Саме медицини, а не хірургії, тому що долучаємо до неї усіх фахівців, які займаються цим напрямком: хірургів, ендокринологів, гінекологів, гастроентерологів, кардіологів, психологів, дієтологів та інших лікарів.

— Ще один акцент, який характеризує діяльність ЦІМТ: багато втручань робиться малоінвазивно, за допомогою новітніх технологій. У пацієнтів, коли вони до вас приходять, ще немає усвідомлення того, що багато операцій можна зробити однопортово, і є якийсь страх. Але у процесі спілкування із завідувачами відділень, лікуючими лікарями, інтернами, середнім медичним персоналом розумієш, що тут втілюється якраз хірургія майбутнього. А чи є люди, які наполягають на тому, щоби втручання були не малоінвазивні? Як Ви до цього ставитесь, розуміючи той факт, що сучасне обладнання все більше і більше можливості надає?

— ІТ: Саме наявність нових інструментів і обладнання дає можливість розвиватись. Але не всі цим користуються. Я знаю багато клінічних баз в Україні, які мають обладнання, але не використовують його.

— Це страх лікаря чи страх пацієнта?

— ІТ: По-різному буває: буває і страх лікаря, буває малий досвід і небажання розвиватися сучасно. У нас так відпрацьовано у колективі, що всі молоді фахівці заточені на розвиток. Вони приходять до мене і кажуть: «Ми хочемо займатись певним напрямком, але у нас немає певних технічних засобів для цього». І це вже моя задача як керівника підтримати їх у бажанні розвиватись технічно, фахово, віднайти і дати їм те, що дасть можливість їм відчувати себе сучасними фахівцями, а Центру нашому – сучасним закладом. Тому малоінвазивні технології дуже потужно й швидко розвиваються, і сьогодні ті операції, що ми виконували навіть не 10–15, а навіть два роки тому, використовуючи на той час новітні технології, сьогодні вже змінились. І є змога ще більше малоінвазивно, пришвидшено лікувати таких хворих.

— Які на сьогодні у такий важкий час перспективи розвитку ЦІМТ і куди ми рухаємося?

— ІТ: Рухаємось у Європу. Ми все робимо для того, щоб наші колеги, які приїждять до нас із європейських країн (такі випадки у нас уже були ось зараз, у ході війни), зокрема із Латвії, Естонії, з бажанням надати якусь допомогу, поділитися своїм досвідом, побачили технічний і фаховий рівень Центру. Колеги казали, що нам слід приїхати туди та представити свій набутий досвід.

— ОП: У нас підписані меморандуми і налагоджена співпраця з певних напрямків, які обов'язкові для стажування. Раніше у молодих фахівців був обов'язок стажування у провідних лікарнях Європи, США, азійських країн, зокрема Китаю й Південної Кореї. Хоч у воєнний час здійснити обмін набагато проблематичніше, адже ми обмежені у пересуванні, але ми можемо це робити, і саме завдяки цьому відбувається імплементація досвіду з нашими спеціалістами у ЦІМТ.

— ІТ: У нас тільки з початку повномасштабного вторгнення було проведено більш як півтори тисячі заходів, зокрема наукових конференцій з міжнародними спікерами, проводились навіть виїзні зарубіжні європейські конференції. Організатором були Асоціація метаболічної медицини і Школа інноваційної медицини, яка співпрацює з нами. І плюс наші співробітники беруть участь в усіх конференціях, які проводяться в державних рамках, а також іноземних. Усі жінки-науковиці, котрі мають можливість виїжджати, дуже часто бувають на закордонних заходах.

— ОП: Школа інноваційної медицини, зареєстрована у МОЗ України, є мультипрофільною, дає можливість лікарям різних спеціальностей (хірургія, гінекологія, ендокринологія, кардіологія, анестезіологія, урологія, неврологія, педіатрія, ортопедія) мати найсприятливіші умови для зростання і розвитку. Її клінічною базою є ЦІМТ, вона обладнана спеціальними тренажерами, є навчальний операційний зал. У нашому тренінг-центрі фахівці, зокрема хірурги, отримують унікальну можливість опанувати та відпрацювати практичні навички лапароскопічних та малоінвазивних втручань в абдомінальній та ендокринній хірургії, урогінекології, ортопедії та травматології. Робимо показ прямих трансляцій з операційних (також із провідних клінік світу), утілюємо в життя інноваційні телемедичні технології.

— Я хочу поставити болуче для сучасної науки та освіти питання: коли зараз у Центр приходять інтерни, чи відчутні чотирирічні освітні втрати у них, спричинені передусім епідемією Covid та війною? Як вони їх надолужують?

— ІТ: Дуже багато залежить від людини, яка прийшла в професію. Якщо вона набуває її усвідомлено, то складно сперечатися з тим, що в онлайн-режимі отримувати знання краще ніж у прямому живому контакті з учителем, керівником. Але якщо людина ставить перед собою ціль та йде до неї цілеспрямовано, наприклад, ті інтерни, котрі потрапляють до нас (а ми дуже строго здійснюємо відбір), то ми ними задоволені: вони всі шалені, вони всі спрямовані, хочуть набути досвіду.

— ОП: Коли до нас приходять інтерни на відбір, обов'язковою умовою є співбесіда. Ми проводимо анкетування, визначаємо рівень володіння англійською мовою. Ми розуміємо, що ця людина разом з нами буде хотіти розвиватися. До нас приходять інтерни, маючи певну інформацію про установу. І вони хочуть розвиватись, бачать перспективу. А ми бачимо перспективу в них, коли молоді спеціалісти будуть розвивати Центр у тому руслі, на який ми разом можемо розраховувати.

— **Мабуть, інтерни становлять кістяк тих, хто приходить і навчається в інноваційну школу, чи тільки відвідують заходи?**

— **ІТ:** Ми бачимо з перших кроків, хто приходить відвідувати, а хто хоче навчатись. І у нас по закінченню інтернатури багато молодих лікарів долучились до практичної наукової роботи, ми залишаємо їх як потенціал на майбутнє. Виховуючи їх, припустимо, за три роки хірургічної інтернатури та два роки терапевтичної, бачимо: ця людина спрямована на розвиток чи прийшла просто «отримати бумажку» проходження інтернатури. І спрямованих та перспективних ми запрошуємо залишитись у нас у закладі.

— **У вас впроваджена дуже чітка система автоматичного обміну інформацією між лікарями. Будь-який лікар, не бігаючи по поверхах між відділеннями, аби отримати результати клінічних досліджень та спостережень чи історію хвороб, має змогу проаналізувати їх, порадитись із колегами. Чи сумісна ця система з «Хелсі», чи можна звідти витягувати дані?**

— **ІТ:** Ні, ця система – «Доктор Елекс» – не передбачає передачу даних, вона є конфіденційною та закритою. Система була сприйнята попервах дуже негативно як певний злам ментальності, бо люди звикли до папірців, а нове завжди отримує спротив. Але сьогодні навіть санітарка не розуміє, як можна було жити без цієї системи...

— **Електронний документообіг справді значно покращує життя. Підтверджено на прикладі Академії, коли в журналах запроваджуються електронні редакції. Люди старшого віку, звичайно, спочатку чинять спротив, але згодом цей процес «припадає до серця», подобається авторам та редакційним колегам, економить нерви, час, ресурси!**

— **ІТ:** Коли я майже тридцять років тому був на стажуванні в Ессені (Німеччина), то побачив, як там передається інформація від лікаря до лікаря, з рентгена, або з лабораторії, або з інших підрозділів. По стелі були прокладені такі металеві рельси, де ходив металевий вагончик. Комп'ютер задавав йому напрямок, у вагончик вкладали аналізи і відправляли на іншу ділянку клініки. Це дуже мене вразило. А сьогодні у нас інформація передається дотиком, що дозволяє увійти у всі обстеження хворого, інколи навіть в онлайн-режимі, за декілька секунд. Це надзвичайно спрощує роботу лікарів, економить час на ті обов'язкові моменти ведення документації та й взагалі дає можливість нашим лікарям зайнятись науковою діяльністю.

— **ОП:** Електронний документообіг допомагає систематизувати медичні дані, створити тематичну картку пацієнта, обробити наявну інформацію. Починали ми 2020 року, коли була введена система «Доктор Елекс», що дійсно входила дуже важко, з великим супротивом, бо це була тоді подвійна робота для лікарів, адже доводилось дублювати дані. А зараз дійшли до того, що вся історія хвороби є у комп'ютері, доступна всім лікарям, у разі необхідності історію надрукують. І не потрібно лікарям заповнювати паперовий варіант. Це значно спрощує обробку даних,

оптимізує швидкість інформації. Наприклад, зробили аналізи, ми тут же у реанімації терміново отримуємо результати. Ця система замкнена, її дані не надходять у мережу Інтернет, інформація про пацієнта повністю захищена. А для системи «Хелсі» можна з «Доктор Елекс» вивантажити виписку.

— **Що на даний момент викликає у Вас гордість, дає підстави для гордості?**

— **ІТ:** Звичайно, я, як і будь-який керівник, скажу про свій колектив «відчуваю гордість». Бо інакше він буде себе відчувати неповноцінним керівником. Але мені дуже було приємно (мабуть, це відбулося більше року тому), коли наші науковці з Академії наук, хто раніше обслуговувався у клінічній лікарні «Феофанія», у Четвертому управлінні, і не розглядали можливість отримати допомогу в нашому закладі, тому що ставлення до «Феофанії» було як до найсучаснішого закладу з хорошою матеріальною базою, стали масово звертатись до ЦІМТ. Я відчув гордість, коли почали приходити люди і говорили: *«Ми хочемо з Четвертого управління перейти на обслуговування до Вас, бо у Вас краще»*. Такі слова відзнаки дають право відчувати, що ти зробив щось дуже вагомим.

— **ОП:** Я можу лиш підтвердити слова Івана Михайловича і погоджуюсь, що гордість полягає у тому, що наша установа почала розвиватись від 2017 року, і ці різкі зміни – і наповнюваність сучасним обладнанням, і можливості нашого центру, і висококваліфіковані спеціалісти – це головне, що насправді спонукало Вас як пацієнтку висловлювати такі слова вдячності. І з кожним роком усе більше і більше ми відчуваємо і чуємо тільки позитивні відгуки про нас. Тому прогресування нашої установи це дійсно насправді гордість за те, що є такі високоспеціалізовані центри з хорошим результатом, а вдячні пацієнти – це кінцева мета нашої установи, та й усієї України.

— **ІТ:** Коли ми збирались й обговорювали створення Центру з **Борисом Євгеновичем Патоном**, я тоді сказав *«Нам треба зробити такий центр, щоб до нас було важко потрапити, але щоб усі-усі хотіли...»*.

— Я щиро вдячна вам, дорогі колеги, за приділений час і зичу лиш одного: здоров'я вашим золотим рукам, адже тоді і весь організм буде здоровим! І від імені багатьох пацієнтів бажаю колективу процвітання та перемоги усім нам! ■

СПОГАД ПРО МІЛУВАТКУ

Костянтин Буркут
канд. філол. наук,
вчений секретар
Відділення літератури,
мови та мистецтвознавства
НАН України,
м. Київ

Серед споруд Мілуватки (Сватівський район, Луганська область) запам'ятався передусім цегляний храм Різдва Іоанна Предтечі, побудований за проектом харківського архітектора **Володимира Немкіна** в кінці нульових – на початку 10-х років минулого століття. У 1913-му церкву освятили. Служби в храмі правилися недовго: у 1924-му нова атеїстична влада його зачинила, а в наступне десятиліття вирішила і зовсім знести як недоречний пережиток. Руйнуванню запобіг кмітливий голова місцевої сільради **Михайло Катруха**, який, отримавши директиву про знищення святині, дав розпорядження наповнити її підвал овочами, а саме приміщення перетворити на зернохосовище. Так храм став місцем зберігання соціалістичної власності, зазіхання на яку загрожувало тяжкими наслідками. Під час німецько-радянської війни церкву знову відкрили для вірян, відтоді вже не закривали.

Про історію архітектурної пам'ятки, котру я тут переповів, дізнався з матеріалів краєзнавчого куточка місцевої бібліотеки, до якої мене люб'язно запросила її працівниця. Вона ж і порадила, як краще до храму дістатися.

Аскетичні інтер'єри церкви оглядав разом із Петровичем (так представився мені її ревний прихожанин). На молочній фермі, де він раніше працював, за його словами, легше було, а тут завжди різної роботи вистачає: і дрова рубати, і храм опалювати, і за вівтарями стежити... Ніколи відпочивати на восьмому десятку!

За час, що минув (Сватівщину я відвідав перед повномасштабною війною – 22 січня 2022-го), багато чого змінилося... Що зараз із моїми мілуватськими гідами? Як живеться їм в окупованому селі, чи залишилися вони там, та чи й живі взагалі? Такі невеселі думки огортають мене, контрастуючи з яскравими, свіжо-сонячними світлинами Предтеченського храму, зробленими під час відвідин селища на Луганщині, і приємними спогадами про цю мандрівку. Миру тобі, Мілуватко! Хай світла радість швидше повернеться до твоїх осель! ■

Церква Іоанна Предтечі в Мілуватці

ЮРІЙ БАДЗЬО КРОКУЄ УКРАЇНОЮ

Ілля Шманько
канд. фіз.-мат. наук,
доцент Ужгородського
національного університету,
краєзнавець,
м. Ужгород

У Західній Україні немає сіл у звичному розумінні. Є маленькі, а все ж містечка, деякі з них раніше Києва отримували магдебурзьке право (1494). До таких «містечок» відноситься і маловідоме село Копинівці на Мукачівщині (засноване у 1447 році. У цьому райському куточку на південно-західних схилах Маковицького передгір'я іноді трапляються дива, варті загальної уваги та прискіпливого дослідження. Серед них я б назвав появу в родині місцевого селянина, 1906 року народження з освітою в обсязі двокласної народної школи, восьми наукових та науково-педагогічних працівників! Ще одне диво – народження в бідній, багатодітній селянській родині майбутнього освітянина, науковця, дисидента, громадсько-політичного діяча всеукраїнського і світового рівня **Юрія Васильовича Бадзя** (1936–2018). Останнім часом завдяки книгам про Юрія Бадзя та заходам на його честь на Закарпатті, в Києві та Львові інформація про нього стала набувати суспільного розголосу та привертати до себе зростаючу зацікавленість мешканців різних регіонів України та й не тільки.

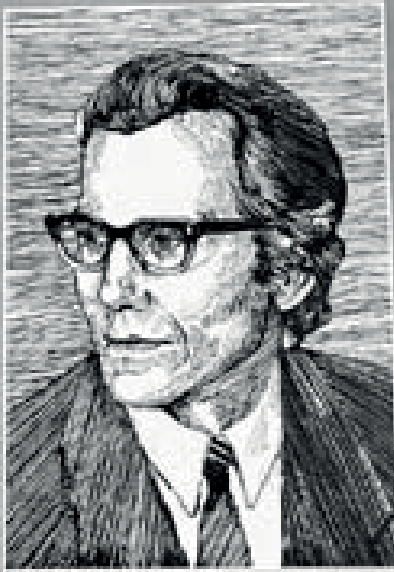
Нещодавно Всеукраїнське державне видавництво «Карпати» (Ужгород, 2024) видрукувало книжку **Володимира** та **Сергія Кампо** (батька і сина) «Юрій Бадзьо: філософія антиімперського/антифашистського спротиву України», адресовану героїчним воїнам Збройних сил України як пам'ять про захисників і захисниць та й просто невинних жертв атак російсько-фашистської воячини на міста і села України. Цією книжкою поповнюється друкована інформація про поки що недостатньо відомого науковця і призабутого громадсько-політичного діяча середини минулого і початку нового століття Юрія Бадзя, автора геніального трактату «Право жити: Україна в складі СРСР. Людина в системі тоталітарного соціалізму», серії громадсько-політичних видань та оглядових газетних статей з історії України та української нації, про свободу та людську гідність, а також про проблеми становлення та розвитку державотворення в незалежній Україні.

Зазначену книжку В. і С. Кампо можна охарактеризувати під кутом зору тривалого протистояння дисидента-одинака з імперською комуністсько-фашистською системою, яку він у кінцевому підсумку Ю. Бадзьо все ж переміг.

Юрій Бадзьо був особливий дисидент-шістдесятник і в середовищі своїх однодумців – видатних представників творчої інтелігенції, людей незламної волі. На відміну від багатьох, він як природжений інтелектуал віддавав перевагу тихій академічній роботі. Автори дослідження вважають, що від активної публічної громадсько-політичної діяльності Бадзьо відмовився у 1992 році, коли зрозумів, що українська політика далека від цивілізованих правил.

Основна творча праця Юрія Бадзя – це виданий у видавництві «Смолоскип» у 1996 році трактат «Право жити». Робота фундаментальна, достойна уваги найприскіпливіших шанувальників політичної філософії. Текст трактату, за який Бадзьо отримав від радянської системи 7 років тюрми і 5 років заслання, був відтворений авторами на підставі віднайденого в архіві радянського КДБ варіанту рукопису науковця. У трактаті та деяких інших доробках радянської доби, публікаціях часів незалежності, як відзначають В. і С. Кампо, містяться національно-демократичні та антифашистські погляди Бадзя на історію України, політичну філософію, постфашизм та російський імперський фашизм. А також на сучасні тенденції та особливості розвитку українського політичного процесу і системи державної влади, погляди на суспільно-правове майбутнє України.

Володимир КАМПО
Сергій КАМПО

ЮРІЙ БАДЗЬО:
ФІЛОСОФІЯ АНТИІМПЕРСЬКОГО/
АНТИФАШИСТСЬКОГО СПРОТИВУ
УКРАЇНИ

Для учасників українського державотворення, ідеологів антиімперського і антифашистського спротиву України Юрій Бадзьо актуальний і сьогодні. Але через певні обставини його твори довго чекали на своє фахове прочитання та використання зацікавленими людьми у повсякденній роботі – політологами, істориками, економістами, юристами і т. ін., до числа яких, без сумніву, належать і автори рецензованого видання – Володимир і Сергій Кампо. Їхня книжка «Юрій Бадзьо: філософія антиімперського/антифашистського спротиву України» відкривається передмовою доктора юридичних наук, доцента *Радима Губаня*, який виокремлює і підкреслює моральність боротьби героїв-шістдесятників проти тоталітаризму за цінності, які стали конституційними в незалежній Україні. Життя цих героїв, вважає автор передмови, повинно стати прикладом та джерелом натхнення для всіх українців в боротьбі за утвердження людських прав і гідності людини. Їхні подвиги слід щоденно популяризувати, бо держава у великому боргу перед ними, їм пора споруджувати пам'ятники, присвоювати їхні імена вулицям, площам, закладам освіти та культури.

Основу змісту опублікованого видання В. і С. Кампо становлять дослідження авторами у творчій спадщині Ю. Бадзьо знаків сучасних ідеологічних викликів воюючої України. Такий підхід викликає ще більший інтерес до політичної філософії дисидента-шістдесятника, його напрацювань з різних питань політико-ідеологічного плану. Автори видання про нього відзначають, що Бадзьо є автором доктрини імперського комуністичного фашизму, який трансформувався в сучасний імперський фашизм в росії. Вони також аналізують погляди Юрія Васильовича на політичний процес в Україні, організацію її державної

Ілля Шманько

Не зрікаючись
любові до України

Життєпис Юрія Бадзя

влади, його прогнози щодо майбутнього держави. Замість післямови в книзі В. і С. Кампо опубліковані враження й оцінки діяльності Ю. Бадзя рядом діячів: *Володимиром Ковтунцем*, політичним, громадським і науковим діячем, *Володимиром Гірняком*, партійним і громадським діячем, *Іллею Шманьком*, громадським і науковим діячем, краєзнавцем-дослідником. Презентоване видання завершується багатим і змістовним переліком цікавих і повчальних афоризмів, філософом і цитат з творів Ю. Бадзя.

Щойно видана книжка В. та С. Кампо є продовженням серії окремих видань інших авторів, їхніх наукових статей, рецензій, котрі разом з матеріалами презентацій сприяють знайомству громадськості з творчістю й духовним світом дисидента-шістдесятника Юрія Бадзя. Всі ці матеріали служать збереженню доброї і вічної пам'яті про нього, його духовному поверненню в Україну та на малу батьківщину – Срібну землю. Цю ж мету переслідували представники громадськості, приводячи, зокрема презентації нашої книги «Не зрікаючись любові до України» в Київському музеї шістдесятництва, в Ужгороді та Копинівцях. Її також мали на увазі організатори науково-практичної конференції «Юрій Бадзьо як ідеолог національного спротиву України» на підтримку роботи Закарпатського центру підготовки населення до національного спротиву (м. Іршава Закарпатської обл., 12 грудня 2023 року). І як у такому разі прийнято казати – навколо імені Юрія Васильовича Бадзя «*крига скресла*». У містах Ужгороді та Мукачеві його іменем названо одні із центральних вулиць. Аналогічні пропозиції розглядаються іншими органами місцевої влади закарпатського регіону. ■

ТРИ МИСТЕЦЬКІ КНИГИ. КРАСИВЕ І КОРИСНЕ

Анна Радченко

канд. геол. наук, директор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

Якось одночасно мені трапились три мистецькі книги зі Львова, гарно оформлені, з цікавими назвами, нові, чудово ілюстровані. Дві з них ще й величезного розміру: формат А4, тобто як звичайний аркуш паперу. Так і просились до рук, виглядом свої показуючи: «Подивись на мене – не пошкодуєш». Не пошкодувала, тож радо ділюсь з вами цими цікавинками.

«Українська народна тканина XIX–XX ст. Типологія, локалізація, художні особливості» (Львів, 2023. 608 с.). Вражає, що ця книга є продовженням видання, перша частина якого побачила світ ще 2004 року і була присвячена інтер'єрним тканинам західних областей України. Разом ці дві книги висвітлюють результати 44-річної (!) копіткої й ґрунтовної роботи автора – працівниці Інституту народознавства НАН України, доктора мистецтвознавства **Олени Нікорак** – знаної дослідниці народного мистецтва і художниці.

Ця друга частина видання, яку представляю тут, присвячена одяговим тканинам, вивченим за матеріалами західних областей України: Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської, Волинської, Рівненської, Закарпатської, Чернівецької. Для порівняльного аналізу авторка залучила матеріали з Поділля й Полісся, Середнього Подніпров'я і Слобожанщини, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, Берестейщини. Завдяки цій багато ілюстрованій чорно-білими і кольоровими світлинами книзі до наукового обігу введено величезний обшир пам'яток декоративно-прикладного мистецтва з музейних зібрань, приватних колекцій, матеріалів авторки, накопичених під час численних експедицій. Світлинам тканин і виробів із них не тільки допомагають уявити собі розвиток ткацтва як ремесла і мистецтва, не тільки ілюструють наукові висновки авторки, а й дають щире естетичне насолоду.

Практично увесь час існування людства ткацтво було однією з найпоширеніших побутових практик, традиційним заняттям жінок і підлітків, необхідним для існу-

вання видом діяльності. Спочатку за допомогою спиць, голок, гачків й інших примітивних інструментів, згодом за допомогою вертикальних і горизонтальних верстатів, конструкції яких повсякчас вдосконалювались, людина створювала тканини з вовни, льону, конопель, кропиви. І постійно працювала над урізноманітненням способів переплетень ниток, структурою, фактурою, візерунками тканин. Кожен із видів тканини, способів плетення та орнамент, кожен виріб мав власну назву, часто регіональну, тож для зручності авторка уклала для читачів словник назв народного ткацтва західного регіону нашої держави.

На теренах України перші примітивні ткацькі верстати з'явилися ще в добу енеоліту, як свідчить сучасна археологія. І від тих далеких часів ткацтво відбивало особливості традицій населення, його вірування й світогляд, як і інші вироби ужиткового мистецтва. Імовірно, через це тканини й техніки їх створення змінювались повільно, зберігаючи певні регіональні особливості.

За часів раннього середньовіччя ткачі були найчисленнішою групою ремісників, об'єднаних у професійні цехи, з певною спеціалізацією за видами тканин і виробів. Поступово поставали мануфактури, найчастіше полотняні, що виготовляли тонкі тканини аж до розріджених «серпанкових», і сукнарські, де ткали товсті, переважно вовняні тканини для верхнього одягу.

Наприкінці XIX ст. у західних регіонах України вже склалась розвинена типологія виробів, сформувались засади орнаментування, кольорові поєднання, фактури тощо. Й усі ці особливості продовжували зберігатись в Україні ще довгий час, коли у Європі під впливом бурхливого розвитку промисловості й міської моди ткацькі вироби вже втрачали індивідуальність, сакральне значення, переставали бути складовою ідентичності народів.

На сторінках книги Олена Нікорак докладно описує локальні художні особливості традиційних тканин для одягу, зокрема тканини для головних уборів, узоротканих сорочок, поясного вбрання, спідниць, поясів, сумок і на цій основі оповідає про традиції і трансформацію декору західноукраїнських тканин у творчості сучасних митців. Нині ці збережені традиції, зразки тканин і виробів із них слугують взірцями для сучасних митців, для створення дизайнерських колекцій святкового й повсякденного одягу, сценічних костюмів тощо, покликаних показувати й утверджувати творчий потенціал українського народу, яскравість традицій, єднання минулого й сьогодення.

Ще одне видання, яке хочу тут представити, це «Галицька сатира як феномен графічного мистецтва другої половини XIX – початку XX ст.: еволюція художньо-образної системи та рефлексії «сміхової культури»» (Київ: Наук. думка, 2024. 318 с.), написана **Артуром Іжевським**, також працівником Інституту народознавства НАН України.

У розлогіму передньому слові автор цікаво й докладно пояснює обрання теми й періоду дослідження, свої наукові й родинні зв'язки з багатьма відомими сучасниками – митцями, журналістами, критиками, видавцями, спілкування з якими допомогло створити цю непересічну працю. Оскільки автор, навчаючись у Львові книжній графіці, на початку 1990-х співпрацював із багатьма тодішніми газетами й часописами як карикатурист на популярні економічні й політичні теми, то добре знав специфіку такої роботи і творчого середовища, міг легко відчувати настрої художньо-видавничої галицької спільноти початку ХХ ст. І це теж додає його книзі життя, правдивості й шарму.

Як і нині, «...тематика політичної сатири ХІХ ст. охоплювала актуальні проблеми: національно визвольної і соціальної боротьби, економічних негараздів, проблеми вітчизняної видавничої справи й захисту української мови, конституційні реформи і міжнародні скандали, передвиборчі баталії і фальсифікації, міжконфесійні суперечки і крайній нігілізм, ідеї примирення і об'єднання Європи».

Важливо, що автор вивчав карикатуру не тільки в ілюстрованих друкованих часописах, а й відшукував її у щоденній та рукописній пресі, художній літературі, рекламі, плакатах і поштівках, рисунках із приватних альбомів і листування. І як фаховий графік він міг відтворювати, відновлювати, реконструювати втрачені фрагменти, віднайти не тільки явний і прихований зміст карикатури, її сатиричний контекст, а й проаналізувати художні особливості, зміни стилістики рисунку. Уводячи у науковий обіг великий корпус ілюстративного матеріалу сатиричних видань Галичини і Львова, автор систематизував сатиричні графічні твори, виявив їхні художні особливості й джерела сюжетів, відкривав і вивчав персоналії галицьких сатириків-графіків. Серед них автор виділив художників та носіїв графічних ідей і вмістив у додатку до книги зібрані відомості про них. Іноді це лише криптонім чи псевдонім із вказівкою на віднайдені роботи.

У результаті автор доходить висновку, що «ключем для визначення феномену галицької сатири стали питання національної ідентичності чи європейської уніфікованості... місцеві особливості не суперечили європейським орієнтирам у сенсі культурного розвитку Галичини. ...Сатирична графіка була особливим жанром мистецтва, який віддзеркалював багатогранність суспільно-політичного життя та вітчизняної культури...», що сатирична графіка «в тісному зв'язку з пошуками в галузі сатиричної літератури, з особливостями народної сміхової культури творила широке культурно-мистецьке явище...». Завдяки широкому істо-рико-культурному контексту книга може зацікавити дуже велике коло читачів, які цікавляться українською культурою.

Дотичним до описаного вище виданням, яке, на мою думку, може зацікавити читачів «Світогляда», є книга «У полоні арту: українська мистецька преса Галичини міжвоєнного двадцятиліття» (Львів, 2023. 364 с.). Її авторка – працівниця Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника **Оксана Серєда**, – обравши для дослідження складний період історії України, 1920–1930-ті роки, на основі отриманих результатів стверджує, що попри всі негаразди міжвоєнного існування у той час «українство кристалізувалось як нація і творило нові мистецькі проекти, суголосні із європейськими культурними тенденціями». Книга містить багато ілюстрацій: портрети ключових персон тодішньої мистецької преси, авторів, художників, критиків, їхні роботи, обкладинки і сторінки згадуваних видань, численні шаржі й карикатури. Уявити тодішнє мистецьке середовище Галичини допомагають розділи «На світанку», «У мистецькому калейдоскопі» і «Куди йдемо?», а також надзвичайно цікавий розділ «Звитязці мистецької преси», який займає понад половину книги. У ньому вміщено 125 біографічних нарисів про учасників тодішнього пресовидавничого процесу. Серед них **Дмитро Донцов** і **Меланія Нижанківська**, **Михайло Рудницький** і **Мирослава Чапельська**, **Богдан Ігор Антонович** і **Василь Барвінський**, **Марія**, **Антін**, **Іван** та **Остан Крушельницькі**. Усі їхні «надії зруйнував "золотий" вересень 1939-го: утвердження "советської" влади на західно-українських землях спонукало редакції всіх українських часописів Галицького краю згорнути свою діяльність... обірвалися на півслові...». А деякі віддали за власні переконання життя. Їм, як стверджує авторка, «точно не було байдуже», намагались розвивати й популяризувати українську культуру, обстоювати ідентичність.

Написана прекрасною мовою і з тонким гумором книга безперечно є науковою монографією: вводить до наукового обігу нову детально проаналізовану інформацію, містить потужний аналітичний апарат – покажчики імен, ілюстрацій, реєстр мистецьких часописів Галичини 1920–1930-х рр., проте її легко можна рекомендувати до прочитання будь-якому читачеві.

Оксана Серєда останнім абзацем у Висновках дописала, що «останні рядки цієї книги були написані за тиждень до цинічного і брутального вторгнення рашистського агресора на українську землю... Подібно, як Галичина після трагедії родин Крушельницьких, Сказинських і десятків інших миттєво "вилікувалася" від радянофільства, сучасна Україна має вакцинуватися від "руського міра" і російської культури як найагресивнішого його компонента. Тож кристалізуймося як нація – зі світлими надіями на перемогу!» ■

До редакції «Світогляду» надійшло цікаве повідомлення академіка НАН України **Леоніда Васильовича Губерського** про деякі моменти з життя геніального українського письменника і філософа **Івана Франка** та матеріали про його сина, **Петра Франка**.

Кажуть, на дітях геніїв природа відпочиває. У випадку із молодшим сином Івана Франка Петром це твердження не витримує критики, адже саме його природа обдарувала щедро. Він міг стати відомим спортсменом, педагогом, військовим, льотчиком, хіміком чи письменником. Власне, чому міг – на усіх цих теренах він здобув неабияких успіхів, ставши співзасновником «Пласту», «батьком» військової авіації Української галицької армії, автором 36 винаходів у галузі хімії (пов'язані із збільшенням терміну зберігання молока) та кількох книг, які мали своїх читачів і шанувальників.

28 червня 1890 року в Нагуєвичах в родині **Івана Франка** та **Ольги** з роду **Хоружинських** народився син Петро.

Петро Франко був наймолодшим з трьох синів відомого письменника Івана Франка. Змалку вирізнявся непосидючістю і цікавістю до всього, що оточує, рано навчився читати. Щоправда, у підлітковому віці закинув навчання, через що залишився на другий рік у третьому класі Львівської цісарсько-королівської академічної гімназії. Пізніше взявся за науку і з відзнакою закінчив відділ хімічної технології Львівської політехніки.

Ще з малку захопився туристичними походами, з 12-ти років сам вирушав у мандрівки горами. У гімназії захопився розвитком спорту та пропагандою здорового способу життя, очолював «Український спортовий кружок» при гімназії, пізніше став активним членом товариства «Сокіл-батько», брав участь у багатьох спортивних змаганнях, написав книгу «Підручник шведської руханки».

У 1911 році разом із **Іваном Чмолюю** заснував перший таємний гурток «Пласт», який поклав початок розвитку пластового руху в Україні. 1914 року з його ініціативи відбувся перший з'їзд пластунів Галичини та Буковини, було організовано мандрівний табір на Чорногорі. Редагував часопис «Пластовий табір», написав 15 книг для пластунів, перший підручник «Пластові ігри та забави».

Під час Першої світової війни пішов добровольцем до Легіону Українських Січових Стрільців, був розвідником, брав участь у багатьох боях. У 1916-му навчався в летунській школі у Райльовац поблизу Сараєва. Цей досвід йому став у пригоді у 1918-му, під час героїчної оборони Львова.

Був командантом летунського відділу Української Галицької армії та референтом летунства при Державнім Секретаріаті Військових Справ. Організував летунський полк у Красному, сам здійснив понад 50 бойових вильотів за лінію фронту. Двічі літав до Проскурова, де зустрічався з **Симоном Петлюрою**, щоб заручитися його підтримкою.

У січні 1919 одружився з дочкою священника **Ольгою Білевич**, пізніше був відряджений до Сербії з місією Червоного Хреста у справах українських полонених.

Після завершення місії деякий час живе у Відні, де засновує видавництво «Франко син і Спілка», пише і видає книги.

Петро Франко під час служби в Австро-Угорській армії. 1915 р. Цифрова копія оригіналу фото, яке зберігається в ЦДІАК у Львові

У 1922-му повертається до Коломиї, де влаштовується учителем державної гімназії, викладає в Українському (таємному) Університеті у Львові. Нелегально відроджує «Пласт» у гімназії, за що в 1930 році його було звільнено з роботи.

У 1931 році за рекомендацією професора **Мосціцького** їде до Харкова з групою польських інженерів на запрошення радянського уряду, де п'ять років працює як старший науковий співробітник у Науково-дослідному інституті прикладної фізико-хімії та молочної промисловості. Автор підручника з неорганічної хімії та енциклопедичного словника з хімічної термінології, автор 36 винаходів у галузі хімії.

Був свідком Голодомору 1933-го. Відмовився приймати радянське громадянство, і його відпустили до Львова лише в обмін на підписку про нерозголошення баченого у Харкові. Але у вересні 1939-го радянська влада прийшла на Західну Україну. Петро Франко став народним депутатом УРСР, першим директором меморіального музею Івана Франка, деканом товарознавчого факультету Українського державного інституту торгівлі. Попри це, він перебував під пильним наглядом НКВД, а в червні 1941-го озброєні люди буквально оселилися у його будинку.

28 червня 1941 року, у 51-й день народження, Петра Франка під конвоєм НКВД відвезли на вокзал і посадили в потяг, що прямував до Києва. Більше живим рідні його не побачили.

Довгий час вважалося, що він загинув при спробі втечі на станції Прошова біля Тернополя під час бомбардування поїзда. Але в архівах КГБ знайшлася телеграма від 6 липня 1941 року, де значилося: «Указанием тов. Хрущева нами арестованы **Студинский, Франко, киевский артист Донец, «националисты»**. В связи с тем, что вывезти их из Киева затруднительно, считаем целесообразным их расстрелять». Із резолюцією **Берії**: «За».

Іван Франко. Фото 1912 р.

Іван Франко в Приюті Українських січових стрільців серед пацієнтів-вояків. ЛьвівЮ 1916 р.

У День народження Івана Франка знайшов його останні прижиттєві світліни. Погляньте. Без ретуші.

Шкільні методисти все зробили, щоб відбити бажання у юнацтва читати і розуміти цю неймовірну людину. Кілька цікавих фактів про Івана Яковича.

1. Відзначався колосальною працездатністю. За 40 років активного творчого життя кожних два дні виходив новий твір письменника (вірш, новела, повість, роман, монографія тощо). Щороку видавав по 5–6 книжок.

2. Став першим професійним українським письменником, який заробляв на життя літературною працею.

3. У гімназії сидів на останній парті, але міг майже дослівно переказати розповіді вчителів на заняттях. У п'ятому класі під час уроків, які вважав не цікавими, читав *Шекспіра* в німецькому перекладі.

4. У гімназійні роки, залишившись без батьків, заробляв на життя репетиторством. Із тих коштів зібрав величезну на той час бібліотеку – понад 500 томів.

5. Чотири рази його ув'язнювала австрійська влада (у 1877, 1880, 1889 і 1892 рр.).

6. Володів 14 мовами. Поет, прозаїк, фольклорист, перекладач, публіцист, філософ, економіст, політик, громадський діяч. Сучасники називали його «академією в одній особі».

7. Писав твори не лише українською, а й польською, німецькою та іншими мовами. Перекладав на українську в тому числі з давньої вавилонської, давньоіндійської, давньоарабської, давньогрецької, східних мов. Перекладав також на німецьку українські народні пісні, допомагав *Михайлу Грушевському* з німецьким перекладом «Історії України-Русі».

8. Співзасновник першої української політичної партії – Русько-Українська радикальна партія – та перший її голова, автор програми.

9. Закликав населення Галичини називати себе українцями, а не русинами: «*Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без офіційних кордонів*», – писав він у листі до молоді в 1905-му.

10. Одним із перших спрогнозував крах ідеології марксизму, а соціалістичну державу назвав тюрмою: «*Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою*».

11. Радянський режим називав його атеїстом. А він залишався глибоко віруючою людиною. Виріс у побожній родині, досліджував Святе письмо, товаришував із галицькими священиками, мав приятні стосунки з митрополитом *Андрієм Шептицьким*.

12. Його переклад біблійної «Книги Буття» досі залишається найбільш точним перекладом цієї частини Біблії українською мовою.

13. Ледь не запізнився на власне весілля з *Ольгою Хоружинською*, бо перед цим у кабінеті батька нареченої знайшов стару книжку і переписував із неї рідкісного вірша.

14. Останні сім років писав лівою рукою, бо права була паралізована. Систематизувати та упорядковувати матеріали йому допомагав син *Андрій*. Двоє менших синів Івана Франка (*Петро* і *Тарас*) вступили до складу легіону Українських січових стрільців.

15. Помер Іван Франко 28 травня 1916-го на чужих руках – сини були у війську, дочка в Києві, дружина в лікарні. Через бідність і нестачу грошей ховали видатного філософа в чужій вишиваній сорочці, в «*позиченій*» ямі на шість домовин.

В окрему могилу Івана Франка перепоховали лише через 10 років». ■

Надіслав П. Кузьмич,
м. Львів

Іван Франко сфотографований своїм приятелем - художником Іваном Трушем у саді біля його дому.

ЦДІА України у Львові, ф.640, оп. 1, спр. 10, арк. 18

НАМ ПИШУТЬ

НеБуденні розмови про науку

10 серпня 2024-го в кампусі American University Kyiv (приміщення колишнього Київського річкового вокзалу) відбулося науково-артистичне дійство з читанням науково-популярних лекцій, аматорських концертних номерів та й просто приємним спілкуванням. (Детальніша розповідь з фотографіями про саме цей та інші заходи молодих ентузіастів науки буде розміщена в №5 Світогляду за 2024 р.).

Організаторами заходу виступили «Платформа Будні Науки», Проект «Дійсна Наука», ГО «Наукова Унія», American University Kyiv. В котрий уже раз ці товариства проводять імпрези наукових досягнень молодих та знаних вчених України. Мета цих заходів – «зробити науку ближчою до суспільства». Зазвичай подібні заходи проходять з великим піднесенням і зацікавленістю. Учасники дарують, а гості отримують морально-емоційне задоволення та поповнюють свої знання.

Цього разу організатори дійства переслідували ще й іншу амбітну мету – збір коштів на потреби Армії. Був проведений аукціон з незвичайними лотами (майки з принтами на військову тематику, гільзи з поля бою і т. ін.). Всі кошти з благодійного аукціону будуть спрямовані на підтримку науковців у лавах ЗСУ – а саме на придбання безпілотного комплексу DJI Matrice 30T / DJI Matrice 300RTK у розвідувальний підрозділ безпілотних систем 5-ї окремої штурмової бригади, де про-

ходить службу науковий співробітник Інституту напівпровідників НАН України, канд. фіз.-мат. наук **Юрій Рябченко**.

Бажаючі і небайдужі можуть долучитися до збору коштів на квадрокоптер, роблячи посильні донати на <https://send.monobank.ua/jar/2pYpt5RpLi> з приміткою «на DJI Matrice 30T».

Слава Україні! ■

Євгенія Щербина
за матеріалом у мережі Фейсбук

МУЗИ НЕ МОВЧАТЬ

Не вмирає душа наша. **Тарас Шевченко**

17 серпня 2024 р. на території заповідника «Софія Київська» відбувся концерт відомого барокового аматорського хору (БАХ) під керівництвом **Наталії Хмелевської**. Цього разу хор виступає з англійською програмою: від ліричних пісень **Джона Доуленда** та оперних арій **Генрі Перселла** та хітів Beatles включно з «Yellow Submarine».

Бароковий Аматорський Хор – це спільнота творчих людей, яких об'єднує любов до хорового співу та барокової музики. Хористи визнають, що **Наталія Хмелевська** наче підключається до якогось космічного каналу енергії і живить нею і хор. Цієї енергії вистачило б ще на живлення всього Києва під час блекаутів!

Звільніть собі суботу 17 серпня, приходьте на Bouquet Kyiv Stage, щоб стати частиною цієї магії!

Не пропускайте концерти Bouquet Kyiv Stage, щоб стати частиною цієї магії! ■

